

A SZÉKELY VIDÉK FEJLŐDÉSI ESÉLYEI

– kutatási jelentés –

A SZÉKELY VIDÉK FEJLŐDÉSI ESÉLYEI

– kutatási jelentés –

Székelyudvarhely

2017. június

A kutatás megrendelője:

Földművelésügyi Minisztérium – Budapest
Nemzetközi és Kárpát-medencei Kapcsolatok Főosztály

Összeállította:

Dr. Geréb László

Kutatásvezető:

Dr. Kassay János – Székelyföldi Regionális Tudományi Társaság
Ambrus Tibor – Lámpás Társaság

A kutatásban részt vettek:

Ambrus Tibor
Dr. Ambrus Tünde
Demeter Sándor Lóránd
Dr. Ferenczy Ferenc
Dr. Geréb László
Dr. Ilyés Ferenc
Dr. Kassay János
Kánya József
Pálfi Kinga
Tankó László

Alkotó szerkesztő: Lengyel László c. egyetemi docens

Szöveggondozás: Szabó Attila

Kiadja: © Rega Egyesület, 2017

Felelős kiadó: Dr. Geréb László

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz,
sokszorosításhoz, illetve más adatfeldolgozó
rendszerben való tároláshoz és rögzítéshez
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Kiadja:

Szakmai partnerek:

Támogató:

Nyomdai kivitelezés: DTP Stúdió Kft.

www.dtpstudio.ro

Felelős vezető: Fischer Alfréd ügyvezető igazgató

Printed in Romania

ISBN 978-606-8599-36-6

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. A TANYASI ÉLETFORMA SZÉKELYFÖLDÖN.....	8
1.1. Bevezető	8
1.2. A kutatás módszertana	9
1.3. A székelyföldi tanyák, szórványtelepülések kutatási előzményei	10
1.4. A tanya fogalmának interdiszciplináris megközelítése.....	13
1.5. A tanya a településföldrajz megközelítésében	15
1.6. Település-specifikumok – tízesek, szegek, szórványok tanyái –, amelyek értéket képviselnek Székelyföld térszerkezetében	17
1.7. Ellentmondások a székelyföldi szórványok értelmezésében	20
Részösszegzés	22
1.8. A magyarországi és székelyföldi tanyák kialakulásának előzményei.....	24
1.9. A tanyák kialakulásának földrajzi feltételei	31
1.9.1. Tanyavilág a vulkáni fennsíkon.....	34
1.9.2. Szórványok a Csíki-havasokban.....	38
1.10. A tanyafejlődés fázisai	40
Részösszegzés	42
1.11. A birtokviszonyok hatása a tanyák kialakulására	43
1.12. Irtások, irtványok, irtásmezők.....	46
1.14. A földrajzi magasság és a települések népessége és alaprajza közti párhuzam	48
1.15. A szórványtelepülések fekvés, alaprajz szerinti típusai	49
1.16. A tanyák gazdálkodási módja, típusok.....	55
1.17. A tanyás szórványok gazdasági szempontú tipizálása	56
1.18. A szórványok és tanyák népességi adatai	57
1.19. A szórványok, tanyák funkcionális szempontú elemzése	59
1.20. A tanyák fejlesztési lehetőségei	60

1.21. A kutatási munka összegzése	63
Felhasznált irodalom	65
2. AZ AGRÁRIUM SZÉKELYFÖLDÖN	69
2.1. Székelyföld természeti, földrajzi és adminisztratív elhelyezkedése	69
2.2. Székelyföld társadalmi és (agrár)gazdasági értékelése	69
2.3. Kis székelyföldi gazdálkodástörténet.....	75
2.4. A székelyföldi mezőgazdaság ágazati helyzete	79
2.5. A székely ágargazdaság formái és jellegzetességei	81
Felhasznált irodalom	84
3. OPTIMÁLIS TEHÉNTARTÁS VIZSGÁLATA SZÉKELYFÖLDÖN	86
3.1. Röviden a tejről és annak minőségéről	86
3.2. Szarvasmarha-tenyésztés és -takarmányozás elvei és gyakorlata	88
3.2.1. A tehenek takarmányozása	88
3.2.2. A tehenek tartása, elhelyezése	91
3.3. Munkaprogram egy tehenészetben.....	92
3.4. A tej minőségének számszaki alakulása.....	96
3.5. Gondolatok, észrevételek, meglátások a tejtermelő gazdákkal történő együttműködés és egyes mélyinterjúk alapján	97
3.6. A felmérés eredménye, számszaki értékelés	98
3.7. Összefoglaló megállapítások.....	102
3.8. Javaslatok	103
FÜGGELÉKEK	105

Bevezetés

Egy döntően vidékies jellegű régió esetében, mint amilyen Székelyföld, létfontosságú kérdés a vidéken élő emberek megélhetési lehetőségeivel foglalkozni, azt kutatni, arra használható modelleket kidolgozni. Az értelmiségi műhelyeknek így fontos feladata lehet a vidéken élő emberek számára a kor kihívásainak leginkább megfelelő gazdálkodási modellek felkutatása és bemutatása, hiszen biztos megélhetés hiányában az emberek elvándorolnak, a régió kiürül.

A székelyföldi REGA Régiókutató Egyesület a magyarországi Földművelésügyi Minisztérium illetékes államtitkárságának támogatásával egy olyan munkaanyag, kutatási jelentés összeállítását vállalta, amellyel a fent említett kérdésre próbál választ, válaszokat találni. A kutatómunkába a REGA Egyesület keretei közt működő két tudományos műhely, a Székelyföldi Regionális Tudományi Társaság (SZRTT), valamint a Lámpás Társaság kapcsolódott be.

A Székelyföldi Regionális Tudományi Társaságot tizennégy – a regionális és ahhoz kapcsolódó tudományok területén doktorált – székelyföldi kutató alapította. A társaságot a Magyar Regionális Tudományi Társaság mintájára, hasonló célkitűzésekkel hozták létre annak érdekében, hogy Székelyföldön népszerűsítsék a regionális tudományokat, összegyűjtsék a regionális tudományok iránt érdeklődő székelyföldi kutatókat, ugyanakkor – a regionális tudomány különböző eszközeivel – támogassák a székelyföldi régió fejlődését.

A Lámpás Társaság a Lámpás-program működtetője. A program alap gondolata a székelyföldi munkavállalók és munkaadók integrált képzése a társadalmi és a személyes kultúra fejlesztésével összhangban. A társaság tagjainak meggyőződése, hogy csak úgy lehet megtartani és felemelni a székely közösséget, ha annak tagjai tisztességes munka mentén tisztességes életet tudnak élni Székelyföldön. Munka hiányában az emberek elvándorolnak, máshol keresnek megélhetést. Az elvándorlás pedig éppen a közösség legjavával kezdődik, hiszen nekik van meg a szükséges vállalkozó szellemük, szakmai tudásuk ahhoz, hogy más

országokban keressenek megélhetést. És ezzel meg is történt az első lépés egy közösség süllyedéséhez, felszámolásához vezető úton. Ha ezt a jelenséget a székelység esetében vizsgáljuk, a hatások már középtávon is katasztrofálisak: amennyiben folytatódik a jelenlegi demográfiai fogyás – a székelység 25 év alatt a tagjainak 25%-át veszítette el –, nem kell eltelnie száz évnek, és nem lesz magyar közösség a jelenlegi Székelyföld területén.

A székelyföldi tanyák, mezőgazdasági területek, az ott élő emberek életkörülményeinek a kutatása jelentős kihívás volt az SZRTT számára, hiszen egy olyan területről van szó, amelyre eddig kevés figyelmet szentelt a tudományos világ. Ez akár annak is betudható, hogy Erdélyben, Székelyföldön teljesen más funkciója van egy tanyának, mint a magyar Alföldön. A székelyföldi tanyákról készült kutatásban képet kaphatunk a régió aprófalvas településeiről, ezek kialakulásáról, fejlődéséről, az ott élő emberek mindennapjairól, valamint a településfajta fejlődési lehetőségeiről is. Ugyanakkor a kutatási anyagban párhuzamot is vonunk a székely és a magyarországi tanyavilág között.

Ezt követően betekintést nyerhetünk a székelyföldi agrárium történelmébe, valamint átfogó képet adunk annak jelenlegi szerkezetéről és működéséről. Külön kitérünk az aktuális székelyföldi mezőgazdasági gazdálkodás különböző formáira is.

A munka utolsó része egy konkrét pénzügyi modellt mutat be a székelyföldi optimális tehéntartásra vonatkozóan. Azért esett a választás a tehéntartásra és tejfeldolgozásra, mivel egyrészt a székelyföldi természeti környezet erre a mezőgazdasági tevékenységre a legkedvezőbb, másrészt mert ez egy olyan jellegű tevékenység, amely kezdetben nem igényel nagy összegű beruházásokat, harmadrészt pedig ez a tevékenység modellezhető a legkönnyebben gazdasági számításokkal. A modell kidolgozásával az volt a célunk, hogy bemutassuk, mezőgazdasági tevékenységből is meg lehet élni Székelyföldön, és a megélhetésre vonatkozóan egy konkrét, számokkal is alátámasztott esettanulmány kerüljön kidolgozásra, amelyet bárki használhat, gyakorlatba ültethet. Reményeink szerint ez a modell hasznára lesz mindazoknak, akik mezőgazdasági munkára adják a fejüket, vagy akár már jelenleg is mezőgazdaságból, azon is belül tehéntartásból próbálnak megélni Székelyföldön.

Nagyapáink fogalmazták meg, hogy Székelyföldön ezelőtt 100 esztendővel is kemény volt a föld és izzasztó a munka, mégis gyarapodni tudott a székely nemzetség. Reméljük, hogy most, amikor a technológia nagyban megkönnyíti a munkavégzést, a tapasztalati tudás átadása pedig jóval egyszerűbben megoldható, a mezőgazdaság is

elősegítheti a székely nemzetség gyarapodását. Ehhez kíván hozzájárulni a jelen kiadvány is a tudomány rendszerező, elemző eszközeivel és a gyakorlati tapasztalatokra épülő modell kialakításával.

Székelyudvarhely, 2017 májusa

A szerzők

1. A TANYASI ÉLETFORMA SZÉKELYFÖLDÖN

1.1. Bevezető

A tanyás települések vagy pontosabban a magányosan álló gazdasági és lakó funkciókkal rendelkező települési egységekből összeállt szórványtelepülések kutatása a Székelyföldön azért kihívás, mert ez a településtípus az, amely véleményünk szerint a legérzékenyebb a társadalmi és gazdasági változásokra. A tanyás szerkezetű, szórt alaprajzú szabálytalan vagy szabályos alakú szórványfalvak viszonylag újak a Székelyföldön. Kialakulásuk, mint ahogy látni fogjuk, több tényező függvénye, az alapvető okok azonban társadalmi, gazdasági, illetve gazdálkodási vonatkozásúak. Létrejöttük és létük összefügg a székelység történetével, a havasok közös birtoklásával, az ősi székely faluközösség közbirtokaival.

A településföldrajz egyik jeles képviselője, PRINZ Gyula nem tudott a székelyföldi hegyi tanyákról, sőt a XIX. század végén és a múlt század elején a tudományos közvélekedés az volt, hogy a románokkal, illetve a szlovákokkal ellentétben a magyar népesség Erdélyben és Felvidéken nem hozott létre tanyákat (BÁRTH, 2001). Ennek ellenére a XIX. század végén Székelyföldön létrejöttek azok a szórványtelepülések, amelyeket az anyaközségből kiköltözöttek az irtáskaszálókon először ideiglenes szállásokként, majd végleges lakhelyként hoztak létre. A ma is létező szórványok tanyái fordulóponthoz érkeztek, hiszen amíg a zárt, szabályos alaprajzú falvak életképesek, funkcionális szempontból fejlődnek, gazdaságilag diverzifikálódnak, addig a tanyás települések infrastrukturális problémákkal, előregedő és csökkenő népességgel, továbbá munkaerőhiánnyal és a piacra jutás nehézségeivel küzdenek. A tanyákból álló szórványok többsége kisméretű település, alig egy-kettő népessége haladja meg a háromszáz lakost.

A községközponthoz vagy a többi komponens településhez képest gyenge az érdekérvényesítési ereje, közlekedés-földrajzi helyzetük hátrányos, ezért nincsenek a megyei, illetve országos hatóságok érdeklődésének homlokterében sem. Magyarán szólva többségében halmozottan hátrányos helyzetű települések, amelyek véleményünk szerint különleges elbánást érdemelnek, hiszen látens erőforrásaik a községközpont, sőt egy kistérség számára is hasznosak lehetnek. A szórványtelepülések létrejöttének okait,

folymatait, szakaszait kívánja feltárni e tanulmány, a típusok beazonosítása által is alapot kínálva ahhoz a majdani településfejlesztési politikához, amelyben a szórványok tudatos fejlesztése is helyet kaphat.

Figyelmeztetés kell, hogy legyen számunkra az a néhány szórvány, amely mára már véglegesen eltűnt, pl. Csengellér, Csángótelep vagy az egy-két lakóval bíró Kicsibükk, Martonka, Gyürke. A szórványtelepülések helyzete a mai változó világban rendkívül törékeny, hiszen a közösségek erősen hagyományörzőek, többségük gyakorlatilag ugyanúgy él, mint ezelőtt száz évvel. De ezzel párhuzamosan megjelent egy modern, gyorsan változó, értékrendjében rendkívül labilis világ, amely eléri a szórványokat, felbontja a hagyományos értékeket, így az összetartó erők és velük együtt ezek a közösségek eltűnnek. A tanulmány szerzői úgy gondolják, hogy a szórványok szakmai, gazdasági, családpolitikai támogatás nélkül kiürülnek, elsorvadnak, mint az előbbieken példaként említett települések.

Célunk, hogy feltárjuk ezeknek a településeknek a település-földrajzi valóságát, a közösségek belső társadalmi, gazdasági működési szabályait, mert talán így – a magunk módján és eszközeivel – hozzájárulhatunk a szórványtelepülések hosszú távú fennmaradásához. Bízunk abban, hogy az értékörző közkeletű szemléletnek és a modernizáció folyamatának reprezentációs stratégiai ütközései a helyi közösségekben éppúgy, mint a tudomány területén körütekintő, egymás törekvéseinek kölcsönös támogatásában is megnyilvánuló konszenzusokhoz és hatásos fejleményekhez vezethetnek.

1.2. A kutatás módszertana

Módszertani kihívásnak ígérkezett a székelýföldi szórványok szerves részét képező tanyák kutatása, illetve elemzése. A székelýség településszerkezetére, illetve -szervezetére vonatkozó forrásértékű történeti adatok hiányában ugyanis nehéz eredetkérdésre választ adni. Nem véletlen, hogy a múlt századtól napjainkig számos szakmunka is csak említést tesz a székelýség, illetve a szórványok kapcsán a tanyákról. A feledésbe merülés és a felelősség súlyát azonban mindenképpen érezniük kellett a szerzőknek. Ezen túlmenően a munka alapnehézségét fokozza, hogy releváns, megbízható statisztikai adatok hiányában nehéz megválaszolni a legfontosabb kérdésköröket: a népesedési, kulturális, gazdasági, műszaki struktúrák állapotának számszerűsítését.

Annak érdekében, hogy a magyar tudomány történetébe mélyen beágyazott, de eddig kellő figyelmet nem kapott folyamatokat, jelenségeket minél szélesebb körből szerzett

információk alapján lehessen elemezni és értékelni, a trianguláció elve alapján (BABBIE, E. 2000), több módszer – elsődleges és másodlagos – került alkalmazásra. A munkánk magában foglalta az általános település-földrajzi, illetve a székelyföldi település-földrajzi, történeti, néprajzi, nyelvészeti szakirodalom tanulmányozását és feldolgozását. A forrásanyag az első és legfontosabb módszertani eszköz volt számunkra, hiszen ez vezetett a szórvány és ezen belül a tanya fogalmának kialakulása és fejlődése értelmezési problémáinak a megvilágításához.

A kutatás során a települések mindennapi életében való részvételkor strukturált, spontán interjút készítettünk a helyiekkel. Diakronikus irányultsággal kérdeztünk rá a szórványok meglévő és vélt rendszerére, a nevezéktan ismeretére, birtokviszonyokra, a gazdálkodás módjára, a területhasznosításra. Ezeket az adatokat felhasználtuk a földrajzi tér értelmezésénél, a szórványok, a tanyák fejlődési, történeti, genetikai és funkcionális vizsgálatánál, illetve értékelésénél.

A szakirodalom tanulmányozását és a térképek segítségével (I. katonai felmérés 1769–1772, illetve a napjainkban készült térképek: a Hargita – Képes Megyeatlasz, Nemzeti Kataszteri és Ingatlan-nyilvántartási Ügynökségtől – Agenția Națională de Cadastru și Publicitate Imobiliară – kapott térképek, Google Maps) végzett vizsgálatainkat helyszíni terepmegfigyeléssel, a tanyák morfológiájának vizsgálatával egészítettük ki, amely egy objektívebb kép megrajzolását tette lehetővé.

A funkcionalitást vállaló tudományok kutatóiként annak érdekében, hogy a különböző szakterületek – amelyek a természet- és társadalomtudományok összekapcsolói – meg tudják értetni a terek összetartó erejét és értékhordozó voltát, a rendelkezésre álló történeti és statisztikai adatok felhasználásával összehasonlító elemzést végeztünk az alföldi tanyákkal.

1.3. A székelyföldi tanyák, szórványtelepülések kutatási előzményei

Minden tudományos kutatásnak megvannak a maga nélkülözhetetlen feltételei és lépései. Ilyen nélkülözhetetlen feltétel a kutatási előzmények feltárása és rendszerezett számbavétele. Nem vonható ki e követelmény alól a székely tanyák világa akkor sem, ha csupán a társadalom és a gazdaságszervezés alanyi feltételeként értelmezzük, illetve határozzuk meg a harmadik évezred elején.

A tanyák történeti, társadalmi-gazdasági-kulturális rekonstrukciójának hitelességét jelentős mértékben meghatározza a rendelkezésre álló forrásanyag, valamint az előmunkálatok

stádiuma. A ránk maradt írásos dokumentum azonban nagyon kevés, és ami van, az is nagyon részleges. Jelen tanulmány eredményességét azonban jelentősen meghatározták a székelyföldi települések földrajzi és néprajzi-történeti monográfiái, kismonográfiái, amelyek a terület gazdasági életének, a települések történetének, fejlődésének, népességének, életvitelének fontos adatbázisát jelentik.

Az etnográfiai, a helytörténeti áttekintések közül első helyen Orbán Balázs munkáját kell említenünk (ORBÁN B. 1868-1873). Orbán Balázs azonban nem szentel kitüntetett figyelmet, önálló fejezeteket a szórványok tanyáira – mivel Székelyföld bejárásakor még kezdetleges fázisban léteztek másodlagos települések –, azonban foglalkozik a tájhasználat, az erdőirtásokkal.

BENKŐ Károly, VITOS Mózes, ENDES Miklós vármegyei monográfiáiban adatokat találhatunk a székelyföldi birtokviszonyokról, az életmódról, a gazdálkodásról (BENKŐ K. 1853, VITOS M. 1894, ENDES M. 1938).

TARISZNYÁS Márton a gyergyószéki csángó havasi tanyák (Kovács Péter, Visszafolyó stb.) említésével árnyalja a településterület kiterjedéséről való ismereteinket, adatokat közöl a Gyergyó területére kirajzó gyimesiek gazdálkodásáról és a magashegyi földműveléséről (TARISZNYÁS M. 1980).

KÓS Károly a Kászon népi építkezéséről írott monográfiájában megemlíti az Úztól délre fekvő Lesődöt, mint gyimesi csángó irtványtelepülést (KÓS K. 1989).

HORVÁTH Júlia, GYARMATI János szociografikus jellegű publicisztikát közölt az Úz-völgyi Csinód és Egerszék szórványokról (HORVÁTH J. 1961, GYARMATI J. 1973).

CSÜRÖS István, CSÜRÖS Margit és PÁLFALVI Pál a havasi gyepek és kaszálók geobotanikai, fejlődéstörténeti vizsgálataikkal a természetes növényzet antropogén hatásokra bekövetkezett változásokra mutatnak rá (CSÜRÖS I.–CSÜRÖS M.–PÁLFALVI P. 1980).

Kárpát-medencei összehasonlításban is gazdag és pontos népi növényismeretre RAB János, TANKÓ Péter és TANKÓ Magdolna mutatott rá, a tájhasználat, illetve a kultúrtáj összefüggésekre Ilyés Zoltán utalt (RAB J.–TANKÓ P.–TANKÓ M. 1980, 1981, ILYÉS Z. 1997, 2007).

VÁMSZER Géza (VÁMSZER G., 2000) a Csíki-medence településtörténetét bemutató munkájában (*Csík vármegye településtörténete*) Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva

leírásánál két-két gyimesi csángótelepet említ, amelynek lakói a népes Gyimes-völgyéből húzódtak ide, az állattenyésztésre alkalmas területre. A csíkszentgyörgyi részen Egerszéket és Gyürkét említi 32 lakóházzal, a csíkbánkfalvi részen pedig Csinódot (Úz mellett) és Lesődöt („Ecsőd”) 46 házzal.

VOFKORI L. (1998, 2004) az *Utazások Székelyföldön* (első és második kiadás) című útikalauzban – a szerző által választott útvonalak menti haladás során – 25 székelyföldi útirány turisztikai leírásában találkozhatunk a szórványok rövid leírásával, a természeti és ember alkotta látnivalók ismertetésével. A „tanyaközség mai szórványai”, vagy a „tanya szórványai” szókapcsolatok használata azonban bonyolítja a tanya fogalmának helyes értelmezését, a köztudatba való beemelést.

A harmadik évezred küszöbén érdemben három témába vágó munkát tarthatunk számon.

- BÁRTH J. 2001: *Varság, a székely tanyaközség.*

Az Alföldről származó BÁRTH János néprajzkutató érzékelte, hogy nemcsak elsődleges székely települések kutatása vált egyre sürgetőbbé (BÁRTH J. 2007: *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században*), hanem a szórványoké is. Ennek köszönhetően 2001-ben megjelentette a *Varság, a székely tanyaközség* című kötetét. Varság mikrovilágát kimagasló elemző és szintetizáló készséggel ismerteti a szerző. A hét fejezetből (*A településnéprajzi kép néhány vonása, Varság anyaközsége: Oroszhegy, A havashasználat múltja a Nagyöküllő forrásvidékén, Az oroszhegyi havasok önszerveződése, társadalmasulása – Varság község kialakulása, Varság mint hegyi szórványtelepülés, A szórt telephelyek néprajzi arculata, A hegyi tanyák népének közösségi kapcsolatai*), hat függelékkel és 28 képanyaggal álló alapos munka alapján a XXI. század küszöbén további terveket lehet szőni, a tervekkel célokat érdemes jelölni, de ez az írás sem helyezi nyugvópontra a tanyát mint lexémát.

- BÁRTH J. 2004: *Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti adatok, tanulmányok.*

Ebben az írásban BÁRTH János egy átfogó monográfiát közölt az Úz-völgy benépesüléséről és településszerkezetéről.

- KOVÁCS H. I. 2015: *Tanyavilág.*

KOVÁCS HONTI Imre újságíró, riporter mintha a feledésbe merülés súlyától igyekezne megmenteni a maga eszközével és módszerével a Hargita megyei tanyákat. A 2015-ben

megjelent Tanyavilág című kötet írásai folytatásban is megjelentek a Hargita Népe napilap hasábjain 2013 októbere és 2014 decembere között. A mediatizálás eredményeképpen a nagyközönség, de legfőképpen az ifjúság körében világossá válik, hogy létezik egy másik világ: a tanyák világa, amelyről keveset tudunk, de igényeljük megismerését.

A szerző Hargita megye tanyáit a három történeti szék (Csíkszék, Gyergyószék, Udvarhelyszék) osztásában ismerteti, amelyek a főúttól, az internettől távol, sajátos körülmények között keresik a megmaradás útját. De nemcsak a tanyák jelenét mutatja be, hanem a múltban is kutakodik, illetve boncolgatja a tanyák jövőbe hajló jelenét. Ugyanakkor ismerteti térben és időben a folyamatos átalakulást kiváltó okokat. Bejárja Alcsík tanyasi településeit, majd Felcsíkon keresztül átmegy a Gyimesekbe, onnan Gyergyó-vidéket és a megye északi területeit méri fel, mígnem a Bucsinon át Sóvidékre látogat, és innen Udvarhelyszék felé haladva eléri Keresztúr környékét (KOVÁCS H. I. 2015).

1.4. A tanya fogalmának interdiszciplináris megközelítése

A tanya a geográfia, a szociológia, a néprajz és a jogtudományok közös határterületére eső téma, de a hétköznapi nyelvhasználatában sem ritka jelenség. Nemcsak a Kárpát-medence települési realitása, más földrajzi terek népességének is meghatározó településegysége. Az eredetileg halászathoz kapcsolódó kifejezést a halászkunyhóra használták, majd a földművesek, állattartók szállását is így nevezték. Ha a fogalmat hétköznapi értelemben értelmezzük, az emberek tudatában úgy él, mint a zárt településtől távol eső, hátrányos műszaki struktúrával (infrastruktúrával) rendelkező településforma, ahol általában növénytermesztéssel és/vagy állattenyésztéssel foglalkoznak. A városi népesség köztudatában a szabadság, a nagy tér, a romantika vegyül némi fölényességgel vagy túldimenzionált respektálással. Köznapi szóhasználatban, a realitás talaján maradva tehát a tanya lehet egyrészt lehetőség, másrészt kényszer.

A továbbiakban – csak olyan mértékben, ameddig meghatározó lehet a téma a megközelítése szempontjából – röviden ismertetésre kerül a magyar néprajz, szociológia, valamint a jogtudomány tanyairodalma néhány jelentős kutatójának szemlélete a tanyával kapcsolatban.

A tanya fogalmának meghatározói közül a *néprajztudós* Györffy Istváné a legelső megfogalmazás, amelyben minden lényeges tanyaegy megtalálható: „Tanya alatt alföld szerte olyan épületet vagy telepet értenek, mely a város, ritkán a falu külső határában,

nyáron a gazdasági munka középpontja, télen pedig a nagy jószág teletető helye.” (GYÖRFFY I. 1910). Györffy István ismertette, hogy a tanyák már a török pusztítása előtt is léteztek, sőt ezt a településtípust honfoglaló őseink hozták magukkal keletről a Kárpát-medencébe. Nézete szerint a tanya az „alföldi magyarság ősi jellegét” (GYÖRFFY I. 1937) jelenti.

Erdei Ferenc elsősorban szociológusként szemlélte és tárta fel a tanyákat, tipizálta azokat. Erdei megfogalmazásában a tanya „... magános mezőgazdasági telep, azonban nem letelepülést jelentő lakóhely, hanem csak munkahely és ideiglenes tanyázóhely” (ERDEI F. 1976). Munkájának egészét számos kritika éri, elsősorban azért, mert a tanyai lakosságot úgy jeleníti meg, mint a cselédség városból tanyára történő kiköltözését, kiszorulását. Ezzel szemben a XIX. század végi, XX. század eleji parasztok zömében földtulajdonnal bíró gazdák voltak.

Romány Pál agronómusként szólal meg, aki szintén Györffy István és Erdei Ferenc tanyafogalmából indult ki, hangsúlyozva, hogy a tanyavilág alakulása szorosan összefügg a mezőgazdaság és az Alföld népességének társadalmi fejlődésével (ROMÁNY P. 1973). A XIX. század közepéig a szállás kifejezés volt a leggyakoribb elnevezés, majd ezt váltotta fel a tanya szavunk.

Érdemes számba venni azt, hogy miként látja a magyar tanyákat egy külföldi kutató. A. N. J. den Hollander szerint a magyar tanya nem más, mint egy kisüzem, a megművelt földterület közepén lakóházzal, istállókval, ólakkal és egyéb gazdasági épületekkel. Szemléletének jelentősége abban áll, hogy elhelyezi a magyar tanyákat a földrajzi térben, az Alföldre, ugyanakkor összehasonlítja őket más országok hasonló településeivel, érzékeltetve a tér és az idő keresztmetszetét (HOLLANDER, A. N. J. DEN 1980).

A tanyafogalom meghatározása során fontos, hogy jogi értelemben is értsük, mi a tanya. Meglepő, hogy a törvény sokáig nem határozta meg a tanya fogalmát, noha tartalmazott tanyákra vonatkozó rendelkezéseket (pl. „... ha a tanyaépülethez termőföld tartozik, a termőföldre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.” (1987. ÉVI I. TÖRVÉNY 9.§ (2) BEK 2013. 07. 05.). A Termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (Tft.) 3. § b) pontja szerint a tanya: „a település külterületén lévő mezőgazdasági termelés (növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás) céljára létesített lakó- és gazdasági épület, épületcsoport és az azonos helyrajzi szám alatt hozzátartozó, legfeljebb 6000 m² területű föld együttese.” A tanya tehát mint jogi kategória, a termőföldnek minősülő ingatlanok sajátos csoportja, mely egyrészt abban különbözik a termőföld általános fogalmától, hogy speciális rendeltetésű

épületegyüttes található rajta, másrészt az általánostól eltérő szerzési, földvédelmi feltételek vonatkoznak rá (GÁLNÉ HORVÁTH I. 2014).

1.5. A tanya a településföldrajz megközelítésében

A településföldrajz irodalmából ismert, hogy a tanya lehet hajlék, halászati műszó, település, tartozéktelepülés, város vonzásában kialakult lakóhely, tulajdon, vagyon. Éppen ez a sokféleség adja meg a szakemberek körében (Mendöl, Kőszegfalvi, Györffy, Tóth, Erdei, Beluszky) a településföldrajz témakörének alanyi alapjait, vitáját.

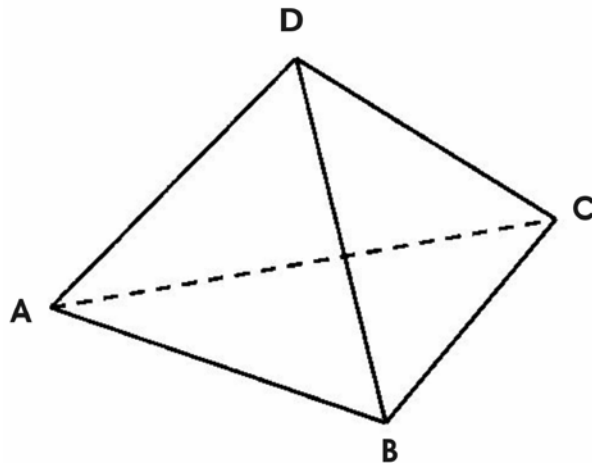
Mendöl Tibor a településföldrajz jeles képviselője. Szerinte a település egy embercsoport lakó- és munkahelyének térbeli együttese (MENDÖL T. 1963). Mendöl tanyadefiníciója a tanyát a település fogalmának szemszögéből határozza meg. Szerinte a tanya is település, a népesség lakó- és/vagy munkahelyének térbeli együttese. A szállás fogalmából kiindulva bizonyítja, hogy a magyar Alföldre jellemző tanyák csak látszólag hasonlítanak a pásztorok nyári szállásaira. Szerinte a nyári szállások tartozéktelepülések, viszont az alföldi tanyák állandó települések. Tulajdonosaik nyári munkák idejére valóban kiköltöznek oda, télen viszont beköltöznek a faluba, városba. Télen a cselédek, béresek tartózkodnak itt. Azzal, hogy a tanya valamilyen formában állandóan lakott, bizonyítja, hogy nem tartozéktelepülésről beszélünk, hanem a tanya is egyfajta település (MENDÖL T. 1963), vitatkozva a Földrajzi Közlemények oldalain Erdei Ferencsel, aki a mezővárosok tartozéktelepüléseinek tekintette őket (ERDEI F 1941, MENDÖL T. 1941).

A település fogalmát Beluszky Pál tovább pontosította, mely szerint a lakó- és munkahely térbeli együttese kiegészül a népesség rekreációs tevékenységével. Ez a tevékenység a tanyák sorsának alakulásában napjainkra jelentős szerepet nyert, gondolva az idegenforgalmi vagy lovas tanyákra, de a hétfélig vagy hobbikertként létezők is idetartoznak (KŐSZEGFALVI GY – TÓTH J. 1999).

Becsei József szerint: a tanyai társadalom struktúrája, foglalkozási szerkezete, a földhöz és a mezőgazdasághoz fűződő viszonya átalakult (BECSEI J. 2002.). A tanyákon felnőtt új generáció számára a föld már nem a birtoklás tárgyát képezi, hanem a termelés alapvető feltétele (BECSEI J. 1966). A tanyák tipizálását tekintve Becsei József munkássága fontos kiindulópont a XXI. század tanyairodalma számára.

A település fogalma Tóth József tetraéder-modelljével válik még teljesebbé, mely szerint a település egy tetraéderre hasonlít, melynek oldalait a természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szférák képezik. Az élek mentén minden egyes szféra a másik

három szférával kölcsönhatásban van. Következésképpen beavatkozáskor a földrajzi tér rendszerszerű reakciót vált ki, így bármely szférából indul ki, a hatás kiterjed a többi szféra területére. A tanya esetében bármely két szféra élének illeszkedését vizsgálva ismertek a torzulások, a tetraéder akár szét is eshet.

ABC_{Δ} – természeti szféra

ABD_{Δ} – társadalmi szféra

BCD_{Δ} – gazdasági szféra

ACD_{Δ} – infrastrukturális szféra

1. ábra. A település tetraéder-modellje

Forrás: TÓTH J. 1998

Mint a székhelyföldi településhálózat egyik, a változásra leghajlamosabb tagja, a tanya mindig ki volt téve azon össztársadalmi tényezők változásainak, amelyek a keletkezését, funkcionálisát meghatározták. Következésképpen a tanyák története a kialakulás, a fejlődés, a stagnálás, a sorvadás, az újraéledés egymásutánosságait jelenti. A tanyák egyes területeken kialakulást követően a fejlődés valamennyi szakaszát végigjárták, de a legtöbb esetben csak bizonyos szakaszokat, így jelentős táji, időbeli és jellegbeli különbségek alakultak ki. A fejlődést a népesség számának gyarapodása, a területhasznosítás optimuma határozta meg. A sorvadás esetében az államszocializmus iparosítását, illetve a rendszerváltoztatás utáni népességcsökkenést, a tercier gazdasági ágazatok térhódítását és a külföldi munkavállalást említhetjük, amelyek az előregedés jelenségéhez vezettek.

A sorvadás „koronázó aspektusa” az infrastrukturális fejlesztések elmaradottsága vagy éppenséggel hiánya. A jelenlegi szakaszban az előregedés olyan mértékben deformálta az itt élők korszerkezetét, hogy reménytelenné tette a népesség normális utánpótlását, legalábbis a közeljövőben. A kérdés tehát természetesen adott: a mai körülmények által biztosított lehetőségek (pl. a dezurbanizáció) mennyire járulnak hozzá a még meglévők stabilizációjához, reneszánszához, a tanya jellegének átalakulásához, talán-talán eredményezhetik az új tanyák létrejöttét? E tekintetben látnunk kell, hogy egymással ellentétesen ható tényezőkkel (természeti és társadalmi) kell számolnunk. A rentábilis gazdaságok kialakulásának időpontjában válik nyilvánvalóvá, hogy mennyi külterületi gazdasági központ jön létre, továbbá, hogy ezek valóban a tanya klasszikus értelmében tanyaként születnek-e újjá.

1.6. Település-specifikumok – tízesek, szegek, szórványok tanyái –, amelyek értéket képviselnek Székelyföld térszerkezetében

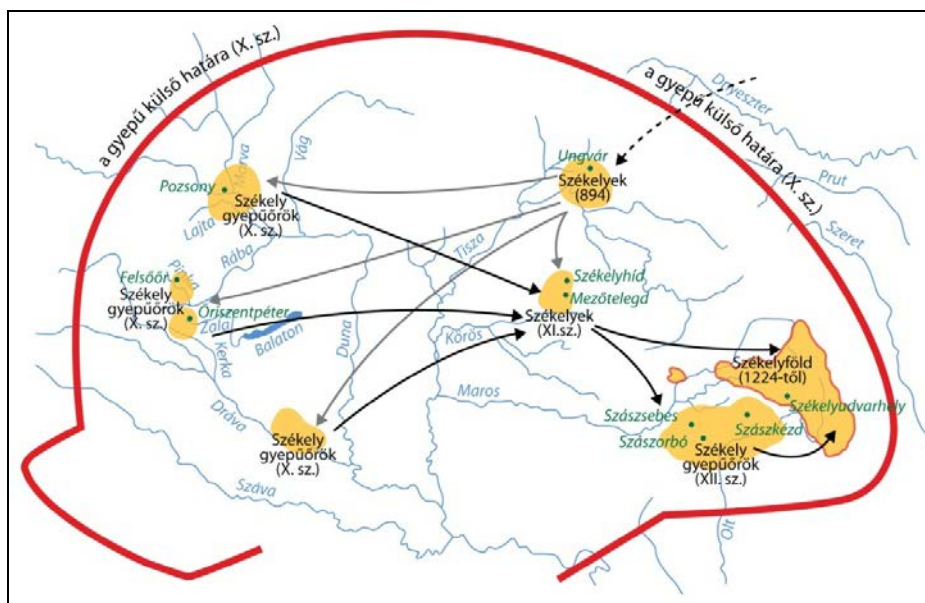
A mai modern földrajztudományban a földrajzi tér fogalma rendszerező, a természeti környezet és a társadalom szintetizáló kategóriájává vált. Álláspontunk értelmében – annak tudatában, hogy a tanya a Kárpát-medencén belül a magyar valóság szerves része – Székelyföldet mint a tér egy jól meghatározott, sajátos identitással bíró szeletét és annak meghatározó faktorait az analízis eszközévé kell tenni. Következésképpen a földrajzi tér értelmezéséhez továbbra is támpontot ad a TÓTH József által – a településekre – kidolgozott tetraéder-modell, amely jól érzékelteti a székelyföldi térnek is a komplex jellegét.

A tér magában foglalja a települést. A település organikus rendszer, olyan sajátos ökoszisztéma, amely ötvözi a természetes rendszerek tulajdonságait és a humán rendszerekre jellemzőket egyaránt (társadalmi, gazdasági és műszaki). Mesterséges és élő alkotóinak anyaga és aránya különbözteti meg egymástól, illetve a természetes rendszerektől a településeket (HAJNAL K. 2007). Ennek az analógiának az alapján, amikor a székelyföldi településeket egy adott földrajzi tér természeti, társadalmi, gazdasági és műszaki struktúrák rendszereként értelmezzük (TÓTH J. 1998), akkor a konkrét területi vonatkozásokból kell kiindulni.

Ismert, hogy a Kárpát-medencébe érkezett magyarok a honfoglalást követően az elfoglalt területek morfológiai elemeire, természetes határait alapozva teremtették meg a változó stratégiai koncepciójú gyepek/gyepűkapuk („sebezhető” pontok) és gyepelek (természetes védvonal) védőrendszerét. Mind a stratégia, mind a taktika megtervezésének,

megszervezésének kiindulópontja az adott földrajzi tér természetföldrajzi viszonyai voltak. Felismerték, hogy a területvédelemnek a lehető legnagyobb összhangban kell lennie a természeti adottságokkal, mert ezek határozzák meg a mesterséges védőrendszer célszerű vagy célszerűtlen voltát. Így a Kárpátok nyújtotta természetes védővonal kiemelkedő szerepet játszott a védelmi stratégia kidolgozásában. A síkságokon a vizenyős helyek, a mocsaras területek, a hegyvidéken a változatos morfológiai formák (hegyek, völgyek, szorosok) kínálták a katonai hasznosítás lehetőségét (2. ábra).

A hadászati szempontból rendkívüli fontossággal bíró székelység akkori megbízható közössége és szervezettsége juttathatta el Árpád fejedelmet a csatlakozási szerződés megkötéséhez (EGYED Á. 2006, 2009). Adott egy jól védhető táj, van egy népcsoport, amelynek tagjai kiváló harcosoknak és megbízhatónak bizonyultak. Így a birtokba vett terület védelmére a székelyek szálláshelyeit a leginkább veszélyeztetett peremvidéken jelölték ki, azaz székelyeket telepítettek a támadásoknak leginkább kitett határvonalra. Ők kapták a végek őrzését (2. ábra).

1. ábra: A székelyek megtelepedésének sematikus vázlata a Kárpát-medencében
Forrás: Kánya J. 2003 alapján szerk. AMBRUS T. 2007, 2010

A honfoglalást követően a székelyek letelepítésekor tehát a katonai, ezen belül a honvédelemmel, a nemzetbiztonsággal összefüggő politikai stratégiának és a természeti adottságoknak (elsősorban a geomorfológiai, vízrajzi, biogeográfiai feltételeknek) kellett érvényesülnie. A védelemnek megfelelően térben elkülönülő, de szerkezetileg tömörebb településeket kellett kialakítani. A mesterséges védőrendszer célszerűségének a települések

szerkezetében és morfogenetikájában is tükröződnie kellett. Ez a kiindulási pont akkor is érvényes, ha a természeti adottságok és a társadalmi funkciók (lakóhely, munkahely) kölcsönhatásának oldaláról vizsgáljuk a székelyföldi településeket; a pályázati, a gazdasági, a tanyakutatási projektstratégiák korát élve pedig koncepcionális meghatározásainkat, terveinket a történelmi múlt diktálta alanyi alapokra, a térségi specifikumokra, az örökségvédelem térnyerésére helyezzük.

Amikor az elsődleges székely települések kialakulását akarjuk megválaszolni tehát, két fontos rendezőelvet kell figyelembe vegyünk: a természeti adottságokat és a történeti realitást. Ugyanis a honfoglalás diktálta szükségyszerű védelem és a természeti adottságok keretein belül alakították ki elődeink a mai értelemben vett zárt településrészeket. A székelyek letelepítésekor (rátelepítésekor) a katonai feladat kapott prioritást. Egységben, de térben csoportosulva kellett kialakítaniuk a településeket. Úgy kellett letelepülniük, hogy a természeti adottságok optimuma adott legyen, és a szabad belátás, valamint a rejtőzködés között feszülő ellentétet feloldják, miközben a táplálékot is elő kellett teremteni. A természethez kellett alkalmazkodniuk, amikor jövőjüket tervezték. Felismerték, hogy a bölcsesség tökéletes forrása maga a természet. A természet ugyan diktálta a rendet, de kellett hozzá a bölcs rendező. Maga a székely küldetés, a határ védelme a helyére tette az embert. Vészhelyzetben megnőtt a kreativitása, össze kellett fogjon. Saját maguktól, szónoklatok nélkül észre kellett vegyék a közösségi erő hatékonyságát. Az összefogás, a közösségben való gondolkodás elemi követelmény volt.

Feltehetőleg a katonai életmód által megkövetelt formában, a legkisebb hadi egységbe, a *tízesbe* telepedtek le. Évszázadokon keresztül a tízes organikus rendszere határozta meg a települések lakóinak életvitelét, életminőségét. A tízes integráló erőként hatott, a *kommunitás* szintjén egységbe foglalta a lakóit. A kis autonóm szervezeti forma a jogok és a kötelezettségek hordozóivá vált. Szinonimaként értelmezhető a *szeg*, illetve a *szerszavunk*. Szere van a rendnek (rendszer), a gyógyításnak (gyógyszer) és sok minden másnak, így a települések kialakulásának, létezésének és fejlődésének is. Az „*al-*”, „*fel-*”, „*közép-*” előtagok a térbeli viszonyt tükrözik. Tükrözik azt, ahogyan az egyén használja a teret. Ha emelkedik a felszín, akkor a „*fel-*”, ha ereszkedik, akkor az „*al-*” előtaggal illették az adott településrészt. A kettő között értelemszerűen *Középtíz/Középszeg* lett.

A későbbiek során az emberi lét magasabb dimenzióit keresve (gazdasági, vallási, kulturális) határozták meg a saját fejlődési irányukat. Azt a közösségi erőt, amely a határ védelmében eredményesnek bizonyult, átvitték a gazdasági, illetve a kulturális életbe.

A történelem léptékével – elsősorban a békésebb időkben – a demográfiai növekedés, valamint a gazdasági tevékenységek optimálisabb térnyerése, kibontakoztatása (állattenyésztés) és nem mellékesen a gazdaság diverzifikációjára való törekvés (erdőgazdálkodás, bányászat) hegyvidéken a szórványosodás megjelenéséhez, elterjedéséhez vezetett. Következésképpen a székelyföldi szórványok tanyái csakis a tízesek, szegek településláncolatának rendszereként értelmezhetők. A tanyák a már korábban kialakult székelyföldi, illetve a „közel” moldvai zárt településekből alakultak ki kirajzással, létrehozva az ún. másodlagos településeket a Görgényi-havasok, a Hargita vulkanikus platóin, a Gyergyói-, Csíki-havasok völgyeiben, völgykatlanjaiban, a folyók forrásvidékén. A székelyföldi tanyák ezeknek a szórványoknak az alapegységeként foghatók fel.

1.7. Ellentmondások a székelyföldi szórványok értelmezésében

VOFKORI L. (1998, 2004) az *Utazások Székelyföldön* (első és második kiadás) című útikalauzban – a szerző által választott útvonalak menti haladás során – 25 székelyföldi útirány turisztikai leírásában találkozhatunk a szórvány, illetve a tanya kifejezésekkel mint településföldrajzos terminológiákkal. A 494 oldalas gazdag leírásban a „tanyaközség mai szórványai”, vagy a „tanya szórványai” szókapcsolatok használatával a szerző nagy távolságot mutat a jelen értelmezéssel, amely bonyolítja a tanya fogalmának helyes definiálását, nyugvópontra helyezését, a köztudatba való beemelés stabilitását. Amíg a jelen meghatározás a székelyföldi tanyát a nagykiterjedésű szórvány alapegységének, központi elemének tekinti, vagyis a térben szétszórtnan elhelyezkedő tanyák halmaza körvonalazza a szórványt mint településtípust, addig Vofkori László – értelmezésem szerint – épp fordítottan közelít: a tanyát tekinti településtípusnak vagy éppenséggel közigazgatási egységnek, a szórványt pedig alapegységnek. A Csíkszékhez tartozó Csobányost pedig mint „külterületi lakott hely” mutatja be.

Az Alföldről származó Bárh János néprajzkutató érzékelte, hogy nemcsak az elsődleges települések kutatása vált egyre sürgetőbbé (BÁRTH J. 2007: *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században.*), hanem a szórványok is. Nem is késlekedett, amikor 2001-ben megjelentette a *Varság, a székely tanyaközség* című kötetét. Varság mikrovilágát kimagasló elemző és szintetizáló készséggel ismerteti a szerző. Munkája alapján a XXI. század küszöbén terveket lehet szöni, a tervekből célokat érdemes jelölni. *A településnéprajzi kép néhány vonása* című első fejezettel azonban már – annak ellenére, hogy eltekint a szélesebb körű szakirodalom

tanulmányozásától és csupán Bátky Zsigmond etnográfusra, illetve Princz Gyula geográfusra hivatkozva – Báর্থ János ítéletet sugall a XX. század településtörténeti irodalmáról. E két kétségtelen neves szakemberre hivatkozva kijelenti, hogy a tudományos eredmény elszakad a valóságtól és vaksággal jellemzi az említett kutatókat, hiszen Bátky Zsigmond *A magyarság néprajza* I. kötetben kijelentette, hogy a magyarság erdélyi honfoglalása a románokkal ellentétben nem szórványtelepülések, hanem falvak formájában történt. Ez viszont középkori települési realitás, hiszen a haditechnika megkövetelte, hogy a székelyek letelepítésekor (vagy rátelepítésekor) a katonai feladat kapjon prioritást. Egységben, de térben csoportosulva kellett kialakítaniuk a településeket, és nem az adott térben szétszórtnak.

Varság és sok más hasonló földrajzi helyzetű, illetve szerkezetű székelyföldi település pedig XIX–XX. századi településtörténet. Princz Gyulát pedig fölöttébb nagyvonalúnak nevezi Báর্থ a „Székelyföldön nincs is hegyi tanya” állítása miatt. „Amikor e súlyos kijelentés íródott – írja Báর্থ –, Varság már évtizedek óta magyar hegyi tanyák önálló községeként élte életét...”

Álláspontunk szerint Báর্থ János bírálatának alapja a „hegyi tanyák” szókapcsolatban gyökerezik. A néprajzkutató ugyanis az idő (XIII–XIV. század és XIX–XX. század) és a tér (Alföld – Székelyföld), illetve felszínmorfológia, morfogenetika (alföld – hegység), valamint a definíciók tartalmi lényegében (tanya, szórvány, telep, falu), bonyodalmaiban vész el. Következetelenül ír Varságról úgy mint tanyáról, szórványról vagy éppenséggel telepről, illetve faluról, és nem számol azzal, hogy a tudományos szövegben, vagy akár a köznyelvben való szerepeltetésük zavart okozhat. Az nem mentség, hogy „a szórványtelepüléseket valahogy meg kell nevezni...”, ezért „... az alföldi, illetve a köznyelvi tanya szót használom jelölésükre, esetenként megtoldva a hegyi jelzővel.” Tulajdonképpen ez a döntés adja az aggodalmat a félreértésre. Nekünk pedig tudnunk kell, hogy minden tanya szórvány, de nem minden szórvány tanya, és minden tanya, illetve szórvány falu, azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy városból nézve vidék.

Gondolkodásunk és munkánk során tehát a székelyföldi tanyát a nagykiterjedésű szórvány alapegységének, központi elemének tekintjük. (A telep viszont valamely gazdasági tevékenység végzésére alkalmassá tett hely (LEHMANN A. – VUICS T. 1992), tehát a telep nem tekinthető településnek. Itt hiányzik a lakóhely, csupán a munkahely funkciót teljesíti.) Székelyföldön a tanya a szórvány “anyagszigeteként” fogható fel, amely a paraszti gazdálkodást szolgálta. Napjainkban azonban a paraszti gazdálkodás kibővül a rekreáció lehetőségével, azaz a munka és a pihenés dichotómiájával jellemezhető.

Nem mellékes az a tény, hogy a helyi lakosság, jelen esetben Varság népének nyelvében nem igazán használatos ma sem a tanya mint fogalom úgy, mint a magyar Alföldön, illetve a magyar köznyelvben. A kérdés tehát adott: nem-e a tudományt képviselők (Vofkori L. 1998, 2004: az *Utazások Székelyföldön*, Bárh J. 2001: *Varság, a székely tanyaközösség*), avagy a politika köreiből terjedt át a parasztság szóhasználatának gyakorlatába? Amennyiben Székelyföld felfogható mint néprajzi tér, figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a földrajzi neveket – legyen az dűlő, település, településrész vagy utcanév – nem a tudomány teremtette, és nem is a politika. A nép érezte meg a táji adottságokat, és illette nevekkal. BARTH János azt is leírja, hogy a Varságban élők nem használják, nem használták a *tanya* kifejezést, sokkal inkább a szállás szót. Ennek elterjedése a közigazgatási terminus technikusok átvétele után történt. Hozzá kell tennünk, hogy a tanya megnevezést a csángók sem használják, ők a szórványok egy részét patakoknak nevezik, a távolabbi szórványok esetében átvették, átalakították a letelepedési hely földrajzi nevét.

Részösszegzés

E fejezet leglényegesebb eredményei alapján részösszegzésként megfogalmazható, hogy a kutatási eredményekből levonható következtetések ossztársadalmi magyar és egyetemes kérdéskört érintenek, és egyben kijelölik azt az egyensúlyi állapotot, amelyet a tetraéder-modell rendszerszemlélete mérlegel. E koncepció alapján a részkonklúziókat a következő pontokban összegezhetjük:

- Mint a Kárpát-medence egészében – a honfoglalást követően –, Székelyföldön is elsődleges és másodlagos települések alakultak ki. Elsődleges székely településeknek azokat a zárt településeket (tízeseket, szegeket) tekinthetjük, amelyeket a haditechnika hívott életre. Másodlagos települések pedig mindazok a szórványok, amelyeket a táji adottságok jobb és a célszerűbb kihasználására irányuló tudatos terjeszkedés következtében alakítottak ki.
- Székelyföldön a tanyákat a szórványok alapegységeként kell kutatni.
- Egy-egy természeti és ossztársadalmi vonatkozásban értelmezett kompakt tér vagy egy-egy közösség történetiségét nemcsak az írott okleveles adatok segítségével tudjuk leírni, illetve bizonyítani, hanem az adott tér településeinek szerkezetével, morfológiájával, a települések lakóinak foglalkozásával, hivatásával is.

- Meglehet, örök művelődési rejtély marad számunkra a tízesek, szegek, szórványok alapegységeinek genezise, azoknak pontos rekonstruálása, de a jelen munkának nem is az a lényege, hogy a kialakulásukhoz vezető csomót feloldjuk, hanem hogy mit mondanak ma számunkra ezek a települések; hogy felfogjuk az idő és a történelem értékét, nagyszerűségét; felismerjük a bölcsességben gyökerező pragmatizmust, azt a komplex és szerves modellt, amelyet felmenőink évszázadokon keresztül érleltek ki, járható útnak bizonyítottak.
- Nem hisszük, hogy munkánk feljogosít arra, hogy a székelyföldi szórvány, illetve tanya lexémák értelmezését, jelentéstartalmát nyugvópontra helyezzük. A vizsgálat leglényegesebb eredményei alapján azonban megfogalmazható, hogy Székelyföld a maga téralkotó elemeivel a nagy egyediségű táj kategóriák közé sorolható, amelyben a tízesek, szegek, szórványok tanyái kérdésköre felelet lehet a XXI. század elméleti és gyakorlati kihívásaira.
- A székelyföldi települések egyszerre foglalják magukban a helyi cselekvés szükségességét, az akaratot és az inspirációt.
- Látnunk kell, hogy létrejöttükért – legyen az elsődleges vagy másodlagos település –, életben maradásukért következetes és kemény utat kellett bejárni, érdemesek a számontartásra, a köztudatba való szélesebb körű beemelésre.
- Az átalakult társadalmi struktúrájú hegyvidéki szórványok „asztalra kerülése” egyre sürgetőbb.
- Ahhoz, hogy a székelyföldi tízes/szeg, illetve szórvány és az Alföldre jellemző tanya az öntudatlan átváltozásokat el tudja kerülni, a helyi lakossággal, de Bukaresttel, Budapesttel és Európával is meg kell értetni a bejárt utat.
- Miközben Európa egy része ma a kulturális, nyelvi és vallási sokféleségén túl saját egységét keresi az eljövendő hatalmak között, olyan egységet, amely különbözik az önző individuumok „nagyvállalatainak” alávetettségétől, a székelyföldi térspecifikumok arra készítetnek, hogy elgondolkozzunk egy közösség üzenetén, amelynek mélyről jövő egységét nem az identitáslátomásra alapozzuk, hanem annak a sajátos értéknek a felismerésére, amely társadalmi hozadékot nyújthat napjainkban is.
- A jelen településspecifikumok társadalmi tőkét jelentenek Székelyföldnek, a Kárpát-medencének és azon túl a harmadik évezredben is.

1.8. A magyarországi és székelyföldi tanyák kialakulásának előzményei

A tanya mint térben elkülönült lakhely és gazdálkodási egység, a szórványtelepülések alapegysége nem ismeretlen település-földrajzi fogalom a Székelyföldön, annak ellenére, hogy maga a szó nem volt közhasználatban (BÁRTH, 2001). A tanyák kialakulása, illetve ennek történelmi feltételei azonban jelentősen különböznek az alföldi tanyákétól. Az alföldi tanyák létrejötte erősen konjunktúrafüggő, létrejöttükben számos olyan feltétel játszott közre, amely a Székelyföld esetében nem jellemző.

A XX. századból visszatekintve a korábbi történelmi korokba, a történészek és a településföldrajz szakértői úgy gondolják, hogy a tanyák a török hódoltság határai mentén létrejött óriásfalvak, mezővárosok lakosságának szaporulatával magyarázható kitelepüléssel alakultak ki. A tanyavilág kialakulásához, a biztonságos földműveléshez fontos volt a török hódoltság fokozatos felszámolása. A török uralom megszűnése után korábban lakatlanná vált nagy területeket kellett újra benépesíteni, a földet megművelni. Szintén ebben az időszakban, de főleg a XVIII-XIX. században indítják el a nagyobb infrastrukturális építkezéseket, folyamszabályozásokat, melyeknek köszönhetően korábban az ártérben, víz alatt levő területeket sikerült bevonni a mezőgazdasági művelésbe. Ezeken az új területeken szintén elindult kitelepülés, a „tanyásodás” folyamata. Fontos megjegyezni, hogy az ártéri folyamszabályozásokat megelőzően, a török hódoltság idején is létezett egy jól kiépített tanyavilág a folyók nagy kiterjedésű árterületein. Ezek többnyire a halászat, halgazdálkodás, de az állatok legeltetése céljából kialakított tanyák is. A gyakori török, tatár, hajdú pusztítások és az adóztatás elől is legtöbb esetben ezekre az ártéri, folyóvizek mellett kialakított szállásokra menekítették ki a családot és a lábasjóságot. A tatárbetörések elől Székelyföldön is gyakran az erdei szálláshelyekre menekültek.

A Török Birodalom fokozatos gyengülésének, befolyása csökkenésének, a tatár betörések megszűnésének köszönhető, hogy a XVII. század végén, főleg a Karlócai békét (1699) követően Székelyföldön elindult a Gyimes-Tatros völgyének a benépesedése. A Gyimes-völgye, a Csíki-havasok a felcsíki falvak birtokaihoz tartoztak. A Csíki-medencéből a nyári idényben kitelepedtek a külső birtokokra az állatok takarmányozása, szénagyűjtés céljából. A Tatros völgyének fokozatos betelepüléséhez a török-tatár betörések megszűnése mellett szükség volt a felcsíki falvak túlnépesedésére is. A béresek, zsellérek, jobbágyok kaptak megbízást az új szénagyűjtési helyek létrehozására az erdők irtása által. Emellett az utódoknak is adományoztak távoli, nehezen elérhető kaszálókat, erdőket, akik

véglegesen megtelepedtek a korábban csak szezonálisan művelt területeken, elsősorban a patak völgyekben. A további betelepüléseknek és a már betelepült tulajdonosoknak köszönhetően a tanyák száma gyarapodott, és a Tatros völgyében fokozatosan kialakultak az összefüggő településszerkezetek. A rendszeres művelés szempontjából a tanyák kialakulásának fontos előfeltétele volt a saját paraszti magántulajdon, a kötetlen szabad földhasználat. Ezek a feltételek első körben a szabad alföldi parasztvárosokban, községekben voltak adottak.

Az úrbéres jogállású területeken is kialakulnak a tanyák, de ehhez szükség volt a jobbágyszabadításra (ez jelentős hatással bírt az erdélyi vármegyékben). Ezért a „tanyásodás”-hoz szükséges magántulajdont erősítette a XVIII. század közepétől kibontakozó úrbéres földek közjogi rendezése, a Mária Terézia által 1767-ben kibocsátott úrbéri rendelet. Ezt a folyamatot az 1848/49-ben törvénybe foglalt jobbágyszabadítás teljesítette ki és zárta le, amely nemcsak az úrbéres területekről, hanem a jobbágyság, parasztságot kezelésében levő maradványföldekről is rendelkezett. A székelyföldi tanyavilág kialakulásában az úrbéri törvényeknek és a jobbágyszabadításnak nem volt különösebb jelentősége. A „tanyásodás” mint településszerkezeti jelenség leginkább az Alföldön bontakozott ki szélesebb körben, mert a földrajzi adottságoknak köszönhetően itt voltak a legnagyobb kiterjedésű, művelésre alkalmas, összefüggő területek. A tanya azt a kisebb majorságot jelenti, melyből a tanya gazda a tanyaéhoz tartozó földeket kezeli. Az állandóan lakott településen kívüli lakóhelyek, valamint a tanya és a puszta között különbség van. A tanya és a puszta között az a különbség, hogy az utóbbihoz jóval nagyobb földterület tartozik, melyet nem egy település határából szakítottak ki, hanem ennek birtokától, közigazgatási területétől független, önálló területtel bír. A puszta kifejezés – mint a tanya egyik formája – Székelyföldön nem jellemző.

A tanyaval rendelkező gazda a kezdetekben általában életvitelszerűen a községben, faluban lakott és csak a nyári művelési szezonban tartózkodott a tanyán, ahonnan kisebb költséggel, rövidebb idő alatt érhetett el a megművelhető földjeit, mint az állandó lakóhelyéről, lakásából. A földművelésnek, gazdálkodásnak ezt a formáját tanyagazdálkodásnak, tanyarendszernek nevezik. A kialakulását a mindennapi élet gyakorlata hívta életre, a településtől távol eső földeknek hatékonyabb, belterjesebb művelését teszi lehetővé. Ez főleg az alföldi városok és falvak határában szétszórta elhelyezkedő, általában egy lakóépületet és néhány gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatban levő különálló telephelyet jelenti.

A tanya őse a mezei kertnek vagy réti szállásnak nevezett, szénakaszálással és földműveléssel megművelt szabad foglалású, határban levő földterületen kialakított, állatokat teletető telep lehetett (BELUSZKY, 1999). Kezdetben szállásnak hívták, majd a XVIII. században a szállás elnevezést felváltotta a korábban a halászatban használt tanya elnevezés. A tanyák kialakulásának okai, jellemzői földrajzi régióként eltérhetnek egymástól, melyek a helyi művelési adottságokkal magyarázhatók, de alapvető gazdasági, gazdálkodási funkciójukat tekintve azonosak. A tanyák közös vonása, hogy a magánbirtokon kialakított pusztai, tanyasi szálláshelyeket állatteletetésre, a nyári munkák idején rakodó-, ideiglenesen raktározóhelynek is használták.

A Székelyföldhöz tartozó Gyimesek völgyében (de máshol is) napjainkban is megtalálható a „nyári szállást” működtető, az állattenyésztést szolgáló „kalibázás”. A gyimesi kompakt, állandó jelleggel lakott településekről az oldalvölgyekben nagyobb távolságra található kaszálókon építik fel a kisebb nyári szállást, kalibát, melyet szezonálisan szálláshelynek, de a téli időszakra a takarmány (széna) tárolására is használnak (ANTAL, 1992).

A tanyák épületállománya változó annak függvényében, hogy az adott terület milyen szerepet töltött be a gazdaság működtetésében. Volt arra példa, hogy csak egy egyszerű akolt építettek az állatok megóvására, de az emberek számára óvóhelyként működő kunyhó és istálló is jellemző volt. A tanyasi, pusztai épületek általában kezdetlegeseek voltak, nem a kényelmi, hanem a gyakorlati szempontokat tartották fontosnak az építésük és működtetésük során. Csak annyi időt töltöttek kint amennyit az állatok teletteteése és a szezonális mezőgazdasági munkák végzése megkívánt. Általában a család fiatalabb férfi tagjai és a szolgálégények tartózkodtak a tanyán telelő állatokkal.

Az alföldi tanyákon a specializációnak, a piacra való termelésnek köszönhetően növekedett a földművelés, a terménytermelés jelentősége, a XIX. század derekától fogva az állattenyésztés veszít súlyából. Az intenzívebb gazdálkodás plusz munkaerőt kívánt, így egy idő után a nők is gyakran időztek a tanyán, gazdasági tevékenységet végezve. Ennek köszönhetően az aklok, kunyhók, tüzelős istállók mellé komolyabb lakóházakat is kezdtek építeni. Ez nem jelentette a családtagok tanyára való tartós kiköltözését, mert a városban, községben is volt házuk. A stabil lakhelyük a településen volt, csak szezonálisan, a nyári hónapokra költöztek ki a tanyára. Arra is volt példa, hogy cselédet, szolgálót fogadtak, aki állandó jelleggel kint lakott, így alakult ki a cselédes tanya fogalma.

A XIX. század második felére már arra is volt példa, hogy a parasztcsaládok életvitelszerűen állandó jelleggel a tanyán éltek, de ez csak az életük egy bizonyos periódusára, szakaszára vonatkozott. Az egyre idősebb, fizikai erejében meggyengülő gazda a birtok kezelését átadta gyermekeinek és visszavonult a kényelmesebb városi, községi házába. A tanyán állandó jelleggel kint élők kapcsolata nem szűnt meg a településsel, látogatták a városi házat, piaci és ünnepnapokon is bejártak.

A XIX. század végén és a XX. század elején a gazdasági konjunktúrának köszönhetően sok tanyasi család adta el a községi, városi házat, de a településhez való tartozás tudata megmaradt, mert oda jártak be ügyeket intézni. Arra is volt példa, hogy több alföldi városban a tanya kiépítését követte a városszéli szállás, (vetemény)kertek felszámolása. Ez a folyamat, az állandó település és a tanya közötti kapcsolat családonként változó irányú volt (BELUSZKY, 1999).

Összegezve és összehasonlítva a két fejlődési folyamatot a két tájtypus tanyavilágának kialakulását illetően kijelenthetjük, hogy a két nagytáj tanyás településeinek fejlődése mutat hasonlóságokat, de markáns különbségeket is. Az eltérő természetföldrajzi adottságok, az alföldi síkság, szemben a magas fekvésű fennsíkokkal, a mélyebben fekvő, de vízzel jól ellátott völgyekkel eltérő intenzitású, mértékű és irányultságú termelési rendszert eredményeztek.

Az alföldi tanyák létrejöttének feltételei az alábbiak voltak:

- A feudális, hűbérúri irányítás és nyomás alatt lévő mezővárosok kialakulása és fejlődése.
- Az európai fejlettebb magtértség marhahús iránti igénye által generált marhaexport, amelynek jelentős részét az alföldi mezővárosok elégítették ki.
- A mezővárosok határának (területének) jelentős növekedése, amely a környező falvak népességének elvándorlása, elpusztulása következtében létrejövő *pusztáknak* köszönhető, hiszen így hatalmas területek szabadultak fel, ahol a XVI. századtól rideg állattartás folyt.
- A kiterjedt legelők közelében pedig másodlagos (elsősorban nyári) szálláshelyek jöttek létre.

- A török kiűzése után az Alföld körülbelül fele kipusztult, az új telepések, illetve a mezővárosok népessége újabb területeket vont be művelés alá, ez a folyamat tovább erősödött a folyószabályozások után a XIX. században.
- A XVIII-XIX. századi gabonaárak emelkedése, a gabona iránti kereslet növekedése konjunktúrát teremtett, amely a szántóföldek terjeszkedését, a szántóföldi gazdálkodás intenzívebbé válását eredményezte, állandó személyes jelenlétet követelt meg a termelőktől, ennek következtében a tanyák állandóan lakott szálláshelyekké válnak a XIX. század végére.
- A Dél-Dunántúlon nagy majorságok jöttek létre a földesúri birtokokon, amely főként cselédek által alkotott szórványok létrejöttéhez vezetett.
- Az 1946-os földreform, amely több mint 72 000 új tanya megjelenését eredményezte a magyar Alföldön.

Látható, hogy térben és időben több szakaszt lehet elkülöníteni az alföldi tanyák megjelenését illetően, sőt a mezővárosok határában megjelenő tanyák sok esetben különböző fejlődési pályát követnek. Nincs egy egységes fejlődési nyomvonal, amellyel a tanyák kialakulását fejlődését leírhatnánk, de a fent ismertetett feltételek nagyjából minden mezővárosi szórvány esetén jellemzőek.

A székelyföldi tanyák létrejöttének feltételei az alábbiakban foglalhatók össze:

- A népesség növekedése a belső telkek, birtokok továbbaprózódása, amely új földek, irtások, irtványok létrejöttének igényéhez vezetett, elsősorban a nagy állattartáshoz szükséges takarmány megtermelése céljából.
- A közös földhasználat (legelők, erdők) mellett, az egyéni irtások helyén kaszálók jelentek meg, ezek lehettek olyan területek, amelyeken egyénileg nyári szállásokat, olakat, istállókat, szénatároló csűröket lehetett állítani.
- A közös határhasználat mellett jellemző, hogy a havas, azaz a hegyi legelők, erdők közös, néha több település, vagy akár a szék (mint közigazgatási entitás) használatában voltak (Negyedfélhavas, Ország havasa, Tízhavas), ezek használatát a szokásjog, a falutörvények szabályozták. Sok esetben még olyan falvak is rendelkeztek havasi területekkel, amelyek nem voltak határosak a hegyvidéki erdős területekkel (Fancsal), így a településeknek több határa is kialakulhatott, ez volt a második határ (pl. Fenyédnek a Madarasi-Hargita alatt, illetve a mai Székelyvarság és Küküllőmező határában).

- A nagyállattartáshoz, illetve ezek kiteleltetéséhez szükséges takarmánymennyiség megtermelése, amely a falvak közelében már nem volt lehetséges, főként a kétnyomásos határhasználat fennmaradása mellett. Érthető módon, az emberek új kaszálókat, legelőterületeket kerestek.
- A kirajzás másik fontos feltétele a szűkös, kis kiterjedésű határ, amely jellemző mind a sóvidéki községek (Korond, Parajd), mind a Tatros-menti települések esetében.
- Ezekhez a tényezőkhöz hozzáadódott azon történelmi események sora, amelyeket ma a SICULICIDIUM néven ismerünk, ennek köszönhetően felcsíki falvakból sokan húzódtak fel a közösségi erdőkbe, a védettebb völgyekbe. Kevésbé köztudott, hogy a Csíki-medencét 1718–1719-ben súlyos aszály, éhínség és pestis dúlta. BOD Péter írja, hogy „...a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldbe meg Moldva szomszédos tartományaiába szóródott szét...” (ANTAL I., 1992). Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben több mint 10 ezer ember halt meg pestisben, a kivándorlást gyakorlatilag erőszakkal próbálják megakadályozni.
- A tanyák megjelenésére ható tényezők között mindenképpen szem előtt kell tartanunk azt, hogy a tanyák kialakulásának időszakában a Székelyföldön is végigsöpört egy modernizációs hullám, amely a közigazgatási átszervezést és a birtokhasználatot is érintette (pl. tagosítás, arányosítás, az erdők állami igazgatásba vétele, amelyek sajnos felerősítették az elvándorlást, illetve a szórványokba való kihúzódot). Ugyanakkor az is tény, hogy a népesség száma is jelentősen növekedett 1858-1910 között, tehát az élelmiszer- és földigény nagymértékben növekedett, így a határhasználat intenzívebbé válik (1. táblázat).
- A Tatros-menti másodlagos települések – mint a felcsíki községek lakói által kialakult szórványok – a XIX. század végére maguk is kibocsátó anyatelepüléssé váltak, a népességszaporulat és a területihiány következtében.

Ezen tényezőket a későbbiekben még elemezni fogjuk, most tekintsük át a népesedés kérdését. Az 1. táblázatban szereplő települések népességszámának alakulását nézve tisztán látható, hogy a növekedés töretlen, még ott is, ahol a népesség egy része statisztikailag átkerül egy másik faluba (pl. Székelyvarság).

A kibocsátó falvak népességének változása 1850-1992 között

A falu neve	Lakossága 1850-ben	Lakossága 1910-ben	Lakossága 1941-ben	Lakossága 1992-ben
Oroszhegy	3304	4368*	4842	3895
Gyimesközéplak	776	3080	5369	1172**
Gyimesfelsőlok	742	2288	3040	723**
Korond***	2202	3752	4533	5088
Felsősófalva****	1395	2177	2119	1424
Zetelaka	2333	4724	5306	4603
Ditró	3998	6987	7537	6078
Lövete	1902	3434	3801	3841

Forrás: Varga E. Péter 1992

*1900-ban még 5177 lakossal szerepel, de kiválik Varságmezeje, vagyis Székelyvarság (1906).

**A tartozéktelepülések adatai már nem Középlak és Felsőlok adataiban jelennek meg.

***Fenyőút, Pálpataka már létező tanyás települések, de Korondhoz sorolják, 1910-ig.

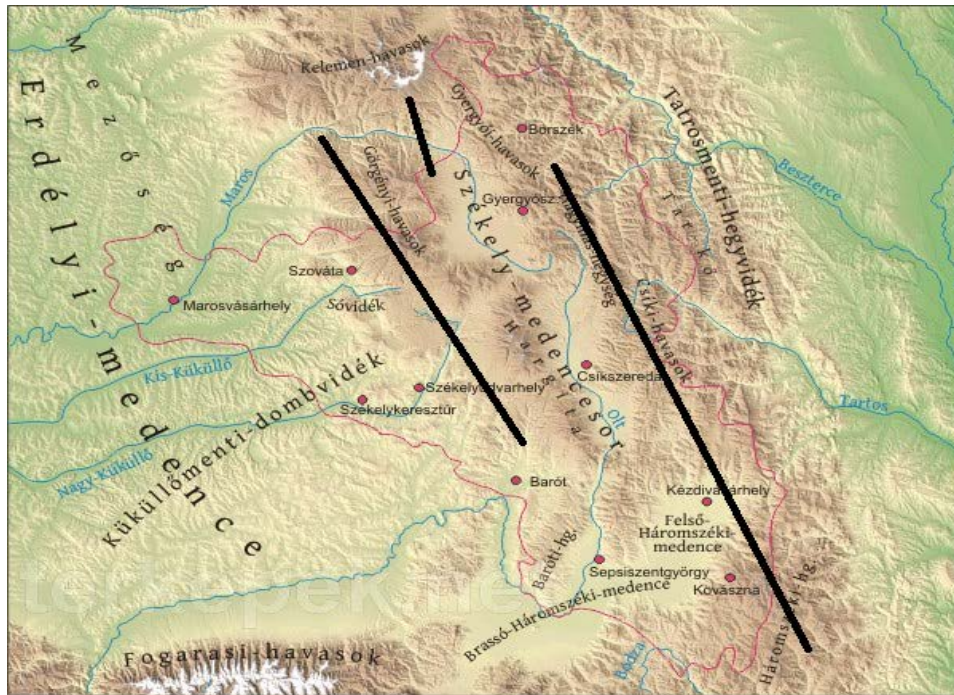
****Kivált Békástanya, Parajd község különálló települése lesz.

A felsorolt települések a már az előbbieken említett és földrajzilag jól lehatárolható sávokban találhatók. Az egyik vonalat a Keleti-Kárpátok keleti csoportjához tartozó Nemere-hegység, Csíki-havasok, Gyergyói-havasok hegycsoport völgyeiben és előterében található szórványok (többnyire gyimesi csángók), a másikat pedig a Hargita–Görgény vulkáni vonulat nyugati előterében, a vulkáni fennsíkon elhelyezkedő szórványtelepülések képviselik (3. ábra).

Földrajzilag a Görgény folyó vonalától a Baróti-medencéig, Keleten pedig a Kelemen-havasok lábától a Gyergyói-medencén keresztül a Háromszéki-medence északi, északkeleti határáig találunk másodlagos szórványtelepüléseket. A fontosabb kibocsátó falvak:

- Sóvidéken: Korond, Parajd, Szováta (Szakadát és Kopac), Oroszhegy, Zetelaka;
- Gyergyó vidékén: Ditró és Gyergyóremete, Gyergyóújfalu;
- Csíkban pedig a felcsíki falvak, közülük Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás, Csíkszentmihály, Csíkszépvíz, Csíkszentmihály.

A másodlagos szórványok már a korábbi, XIX. század elején létrejött Gyimesközéplok, Gyimesfelsőlok és Gyimesbükk lakosaiból jöttek létre. Itt a szórványok a Tarkő-havas, Naskalat-, Nagyhagymás-hegységek völgyeiben, illetve az Úz-, Csobányos- és a Gyürke-pataka völgyében.

3. ábra: A székelyföldi tanyák kialakulási vonalai
Forrás: térképek.net

A keleti szórványok létrejöttének okai valószínűleg a fakitermeléshez is köthetők. A kizárólag fakitermelés által létrehozott szórványok azonban inkább telepek, amelyek általában a kitermeléssel kapcsolatos tevékenységek megszűnése után eltűntek. Erre jó példa a Csíki-havasokban az Úz-völgye, a Kelemen-havasokban Szeku, a Görgényi-havasokban Laposnyatelep. Természetesen itt is vannak ellenpéldák, hiszen a fakitermelésnek köszönheti létét Kommandó, Ojtoz-telep, Zsigmondtelep, de a ma is szórványtelepülésnek tekinthető Csobányos is.

1.9. A tanyák kialakulásának földrajzi feltételei

A természetföldrajzi típusképző tényezők közül a legmarkánsabb a domborzat. A tanyák a domborzat szerint két nagy típusra oszthatóak. Az egyik a Hargita-fennsíkon létrejött nagy kiterjedésű, halmazosan elhelyezkedő tanyák típusa, ezek közül a székelyvarsági tanyavilág bizonyos részei már falvakká fejlődtek, a másik típus a Csíki-

havasok völgytágulataiban fekvő elzárt tanyák. Ez a típus a harántvölgyekben, illetve a hosszanti és harántvölgyek találkozásánál jött létre. Szép példája ennek a típusnak Csinód, Egerszék, Csobányos. A Csíki-havasok északi részén a hosszanti völgyekben fekvő szórványok már a faluvá fejlődés képét mutatják erre kiváló példa Háromkút, Farkaspalló, Barackospataka. Mindkét tanyatípus kirajzással keletkezett. Oroszhegy kirajzásának tartják Székelyvarságot, illetve az Oroszhegy felett fekvő Üknyédet. Az alapvető gazdasági tényező a nagy állattartás, ez mindkét tanyatípus esetében érvényes. Ezzel szemben a román tanyavilág kialakulása inkább havasi juhtartáshoz kapcsolódik, ez egyaránt érvényes a Szigethegységben és a Déli-Kárpátokban.

A vízrajzi feltételek már nem ennyire nyilvánvalóak, bár a szarvasmarhatartás számára az állandó friss víz jelenléte nélkülözhetetlen. A viszonylag bővizű patakok mindkét típus esetében jelen vannak, habár a platóvidék porózus kőzetei gazdagok talajvízben is, ezek források vagy ásott kutak formájában kerülnek a felszínre.

Egy nagyon fontos tényező a klíma, ezen belül a csapadékmennyiség, illetve ennek évszakon belüli megoszlása. A vizsgált területek 800-900 méter magasságig kapaszkodnak fel a Hargita nyugati platóvidékén, a Csíki-havasokban a völgytalpak 700-800 méterig emelkednek. A csapadék megoszlása tekintetében a Hargita nyugati oldala csapadékosabb, az éves átlag 800 mm körül alakul, a Csíki-havasokban, főleg a központi és a déli részén, 600 mm körül alakul a csapadék éves átlagmennyisége. A platóvidék néhol lefolyástalan, ezeken a részeken mocsaras, nedves élőhelyek alakultak ki, pl. a Fenyőkút határában lévő Kerektő, vagy a fenyőkúti oligotróf láp, de valószínűleg innen származtatható a Békás dűlőnév is. A magas csapadékmennyiség többsége a nyári időszakban hullik le, a maximum június-július eleje, ez kedvez a táj gyepvilágának is.

Visszatérve a vulkáni platóhoz: ennek közettani alapja egy több száz méter vastag vulkáni üledékréteg, amelyet az azt átszelő folyók felszabdaltak, az észak-dél irányú antiklinálisok mentén pedig piroklasztit sapkával rendelkező tanúhegyeket eredményeztek, amelyek Sóvidéktől nyugatra találhatóak. Ezek közül jelentős tájformáló a Siklód-kő, Küsmödi-kő, északon, Szováta felett a Bekecs. A függésben maradt nyugati maradványplató a Kalonda-tetőn keresztül kapcsolódik a Görgény-platóhoz. A formavilág viszonylag egységes és folytonossággal jellemezhető a plató esetében, néhány kisebb kiemelkedés ellenére a plató fennsík jellege egyértelmű. Délebbre a Hargitához kapcsolódó fennsík

(Oroszhegy–Zetelaka–Homoródszentmárton vonalán) már jelentősen lepusztult, de itt is találhatunk maradványhegyeket, pl. a Székelyudvarhely felett terpeszkedő Szarkakő (886 m).

A Dél-Hargita nyugati peremén a plató már jelentősen lepusztult, itt a nagyobb esési energia miatt a Kormos- és a Barót-patak, illetve mellékvizeik kisebb-nagyobb hegylábakra szabdalták fel. A Görgény vulkáni fennsíkja körülbelül 500 km², a Hargita-fennsík 640 km², ennek 34,5%-át borítja ma erdő (HORVÁTH, 2003). A fenyőkúti vulkáni fennsíkról készült fotót mutat be a 4. ábra.

4. ábra: *Fenyőkút a vulkáni fennsíkon*
Fotó: Kassay János

Az éghajlati adottságokat említettük már, a legfontosabb elem a nyugati fekvés, illetve a kitettségnek és a hegylábi jellegnek köszönhető viszonylag magas csapadéérték. Amíg a Csíki-medencében a csapadék alig éri el az évi 600 mm-t, addig a Görgény és a Hargita nyugati lábánál, a fennsíkon a csapadék évi átlagos értéke eléri az 1000 mm-t is. Ennek oka, hogy az észak-dél irányú Görgény–Hargita vonulat orografikus akadályt képez a nyugatról érkező légtömegek számára, a nedves légtömegek felemelkedése és lehülése kedvez a csapadékképződésnek. Nyilvánvaló, hogy a csapadék jelentősen befolyásolja a terület vízrajzi gazdagságát, illetve a növényzet sűrűségét is. A fennsíkon kevésbé ingadozóak a hőmérsékleti értékek, mint a medencében, a fagyok is ritkábbak. A vízrajzi helyzetet tekintve a platóvidék vízfolyások által sűrűn átszőtt terület, a vízfolyások egy

részét északon a Korond-pataka, majd a Kis-Küküllő folyó gyűjti össze, délen a Fehér-Nyikó, Nagy-Küküllő, majd a két Homoród szállítja az Oltba. A Lövétehez tartozó Kirulyt érintő Vargyas, illetve az ettől délebbre fekvő Kormos-Barót pataka által határolt vízrendszer bőséges vízhozamot biztosít az állattartáshoz.

Nem fektetünk különösebb hangsúlyt a természetes növényzet leírására, az viszont kétségtelen, hogy a fennsík irtásrétjein számos gyepféle terem, az évszázados emberi beavatkozás és kaszálás gazdag gyepnövényzetet hozott létre. A növényzeti övek tekintetében a fennsíkon és a hegylábi övezetekben a lombhullatók erdők öve húzódik. A 800-1000 méter közötti magasság jellemző növénytársulása a bükkös, amely elegyesen él a gyertyánnal, kocsánytalan tölgygel, juharral, azonban 1000 méter fölött már a jegenyefenyővel, a hegyi juharral társul, de gyakori a mogoró és számos cserjeféle. Az 1000 méter fölötti növényzeti emelet meghatározó növényzete a lucfenyő, amely a fakitermelés, erdőművelés számára kínál kiváló lehetőségeket. Az erdők közelsége, amint később látni fogjuk, meghatározó bizonyos falvak gazdaságát illetően. Itt fontosnak tartjuk hangsúlyozni azt a tényt, amit egyetlen tanya- és szórványkutató sem emelt még ki: a hegyvidéki szórványok kialakulása a lombhullató, elsősorban a bükk- és elegyes bükkerdőkhöz köthetők. Ennek oka a bükkerdők talajára vezethető vissza. Ugyanis a lombhullatók alatt kialakult *barna erdei talaj* kiváló alapot képez a hegyi kaszálók számára. A fenyőerdők alatt kialakult talajok (savanyú jellegű talajok) gazdaságilag legjobb esetben is csak a legelőként hasznosíthatóak.

A gyepterületek az alacsonyabb régiókban kiváló kaszálóréteket eredményeztek, a magasabb területeken pedig változatos legelőket a nagyszámú marhacsorda és juhnyáj számára. A szubalpesi és alpesi szint nincs jelen ebben a magasságban, a legelők tehát főként a szarvasmarhatartás számára használt hegyalji legelők. A magasabb régiókban már a juhtartás dominál, a platóvidék alacsonyabb szintjeire a juhtartók csak a nyár végén, az őszi levonulás idején hajtják le a nyájukat.

1.9.1. Tanyavilág a vulkáni fennsíkon

A magyarországi tanyákkal szemben, ahol a tanyák kirajzása a mezővárosokból történik, a székelőföldi tanyák az anyafalvakból kirajzó közösségek kitelepedése által jöttek létre. A nyugati platóvidéken lévő tanyák elsősorban a nagy állattartással kapcsolatos gazdálkodási tevékenységek nyomán jöttek létre, a keleti peremvidéken már fontos szerepet

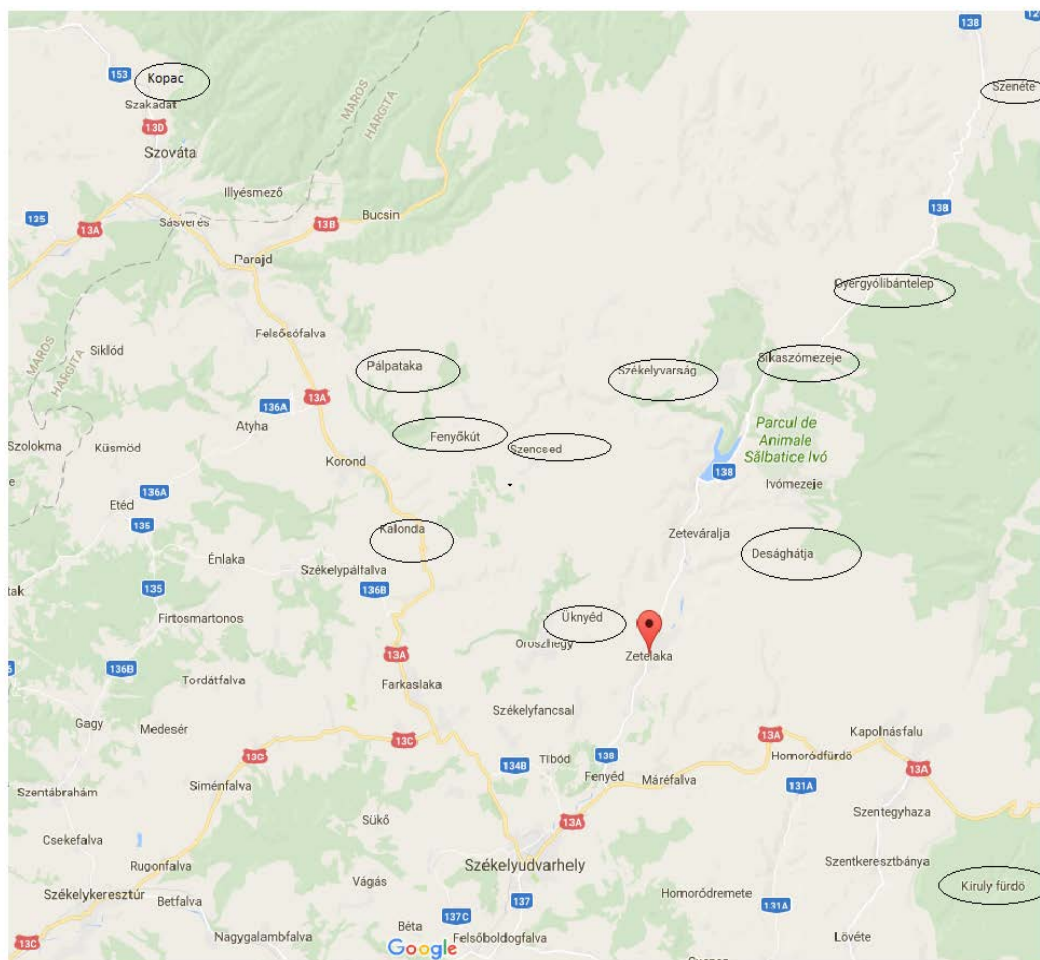
játszik a XIX. század végi szervezett fakitermelés is. A keleti, valamikori határőrvidék szórványainak világa más fejlődési utat járt be, mint az udvarhelyszéki. Az udvarhelyszéki és a marosszéki magas fennsíkokon létrejövő tanyák is irtásföldeken, elsősorban a létrejött kaszálókön telepedtek meg, azonban itt jellemző a rendelkezésre álló terület bősége, így a szórt tanyás morfológia. Ezzel szemben a csíki és gyergyói erdőbirtokok területén létrejövő szórványok mély völgyekben, a kőbirtokokból való kisebb telkek kiszakítása elsősorban bérlemények formájában (taxás helyek) jöttek létre. A vulkáni platóvidéken szép példa erre Székelyvarság, amely tulajdonképpen egy több tanyacsoportból álló komplex szórvány, amely 77 km²-en terül el, ennek tipikus ellentéte Csinód vagy Egerszék, amelyek tulajdonképpen a csíkszentgyörgyi közbirtokosság területén fekszenek, külterületük pedig nincs.

Ha Székelyföld térképére helyezzük a tanyavilág településeit, akkor tisztán kirajzolódik a székelyföldi hegyvidékhez kapcsolódó két sáv, ahol a tanyák kialakultak. A nyugati sávban a Görgény–Hargita vulkáni vonulat fennsíkján találjuk azt a nem összefüggő, de mindenképpen a domborzati formákat követő tanyavilágot, amelyik Kopactól, a *Korondi-hegyen* (Őrdomb, Alsó-Réda, Csillaghegy, Szőlőmál, Les-hegy) fekvő tanyavilágon át, Desághátját érintve egészen Lövétiig húzódik. A domborzat itt viszonylag sík vagy enyhén hullámos, többnyire lombhullató erdőkkel tarkítva. Ezeken alakultak ki azok az irtásrétek, amelyek lehetővé tették ezen a tájon a nagyállattartást, valamint az ehhez kapcsolódó szállások, pajták, szénatárolók építését. A vulkáni fennsík alacsony relief energiájú, patakok által feldarabolt változatos felszín, nyugat-délnyugati fekvésű terület, amely bőséges csapadékkal, hűvös hőmérsékleti értékekkel, de ugyanakkor kiváló gyepnövényzettel rendelkezik.

A Görgény nyugati sávja Vármezőtől egészen a Szenéte-pataka vonaláig és a Libánhágóig húzódik. Délnyugaton a határ a Hargita és a Görgény között Sikaszó-pataka és a Nagy-Küküllő. Székelyvarságtól északi, északnyugati irányba a Görgény platóvidékét találjuk, amelyik, hasonlóan a Hargita nyugati platóvidékéhez, hosszan nyúlik el észak-déli irányba, a vulkáni lánc kúpjait kísérve. A 800-900 méter magasan fekvő platóvidék létrejötté is szoros viszonyban van a vulkánossággal, a platót felépítő üledékek javarésze vulkáni eredetű piroklasztit (HORVÁTH, 2003). A Görgény- és a Hargita-vonulatok között a Sikaszó-pataka vonja meg a határt. Ezen a síkon kiváló réti kaszálókat alakított ki az állattartó közösség. Itt is találunk elszórt magányos hajlékokból álló településeket.

A sóvidéki tanyák főleg a *Korondi-hegy* mögött találhatóak. Ez valójában nem egy hegy, hanem a plató meredeken leszakadó éle. A meredeken felfele tartó út serpentineken éri el Fenyőkút és Pálpataka településeket, hasonlóan a Máréfalváról a Cekendre felmenő DN123A országúthoz.

Az 5. ábrán szereplő térkép a nyugati tanyasávban fekvő szórványokat mutatja be. Látható, hogy ezek egyrészt a Görgény-hegység vulkáni fennsíkjának széléhez közel (az anyafalu közelsége fontos szempont volt) jöttek létre, elsősorban Korond, Parajd, Oroszhegy, Szentlélek másodlagos szórványtelepüléseként. A Küküllő folyó mentén húzódik egy eróziós zóna, amely elválasztja a Hargita-hegységet a Görgénytől. A folyó mentén számos székely falu települt, köztük Zetelaka, amelynek szórványai Ivó-mezeje, Ivó-bérce, Gyöngyös-bérce, Deság (Alsó és Felső). Fenyéd és Máréfalva is birtokolt a külterületeken fekvő közös birtokokat a fennsíkon, de ezekből nem maradt fenn állandóan lakott tanya.

5. ábra: A sóvidéki-hegylajai tanyák a Görgény–Hargita vulkáni fennsíkon
Forrás: Google Map

Ha Székelyföldön kívülre tekintünk, látható, hogy Erdélyben a 800 méternél magasabban fekvő települések nem ritkák, ezek többnyire a magas fennsíkokon, a kárpátközi medencékben, strukturális folyósokban helyezkednek el (MOLNÁR, 2004). Azonban az is tény, hogy a magas fekvésű települések elsősorban napsütötte, erdőben, legelőkben gazdag térszíneken, helyenként tönkfelszíneken jöttek létre, és csupán másodsorban a medencékben és egyéb morfológiai formákon (MOLNÁR, 2004). A tönkfelszínnek leginkább az Erdélyi-szigethegységben jellemzőek, és nem véletlen, hogy itt találjuk a legtöbb 800 méternél magasabban fekvő települést.

L. APOLZAN¹ szerint a mócok nem is ismerik a falu fogalmát, csak a községét, amely több szórványból, tanyabokorból álló önálló közigazgatási egység. A szerző a Szigethegységben 450 tanyabokrot (crâng) számolt össze, több szinten is, 650 és 1000 méter között. Tehát a magas fekvésű szórványtelepülések megjelenése nem székelyföldi jellegzetesség.

Sőt megállapítást nyert az a tény is, hogy 1910-ben több platóvidéki és tönkfelszíni település volt Erdélyben, mint az alacsonyabb földrajzi magasságokban található szűk völgyekben és medencékben. A vulkáni platón található szórványok és falvak mintegy 800-900 méter között helyezkednek el, a felszín itt is lapos, vagy enyhén hullámos. A falvak között nemcsak szórványtelepülések, hanem nagyobb összefüggő települések is vannak, pl. Kápolnásfalu, Szentegyháza, Oroszhegy. A Tatros-völgyében Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplak található 800-900 méter között. A falvak és szórványok itt is a lomhullató erdők felső határáig húzódnak fel.

Mielőtt túlértékelnénk a földrajzi fekvés, illetve a tengerszint feletti magasság jelentőségét, tisztáznunk kell, hogy a magasság, illetve az ezzel járó egyéb jellegzetességek (lomhullató erdők, legelők, magas csapadékmennyiség stb.) inkább passzív tényezők, olyan feltételek, adottságok, amelyek a pillanatnyi társadalmi-gazdasági helyzetben előnyként voltak értékelhetők (MOLNÁR, 2004).

A telepítő erők nem ezek voltak, hanem az olyan aktív, társadalmi-gazdasági tényezők, mint a birtokviszonyok, politikai, katonai tényezők, népességszaporulat, mezőgazdasági termékek iránti kereslet stb. A vulkáni platón létrejövő szórványtelepülések esetében az az izgalmas kérdés, hogy ezek miért csak a XIX. század közepén, végén jöttek létre? Hiszen a platóvidéken már léteztek középkori települések, mint Kápolnásfalu vagy

¹ APOLZAN L.: Sate-crânguri în Munții Apuseni, Extras din Sociologie Românească, 1943, V./1-6

Szentegyháza, melyek a XIII. századtól kezdődően védik a Hargita-hegység hágóit. Melyek azok a tényezők, amelyek a távolabbi, hegyalji területeken telepítették le azokat a csoportokat, családokat, amelyek megalapították Békástanyát, Fenyőkutat, Pálpatakát, Kopacot, Sikaszót, Libántelepet? Erre is próbálunk a tanulmányban választ találni.

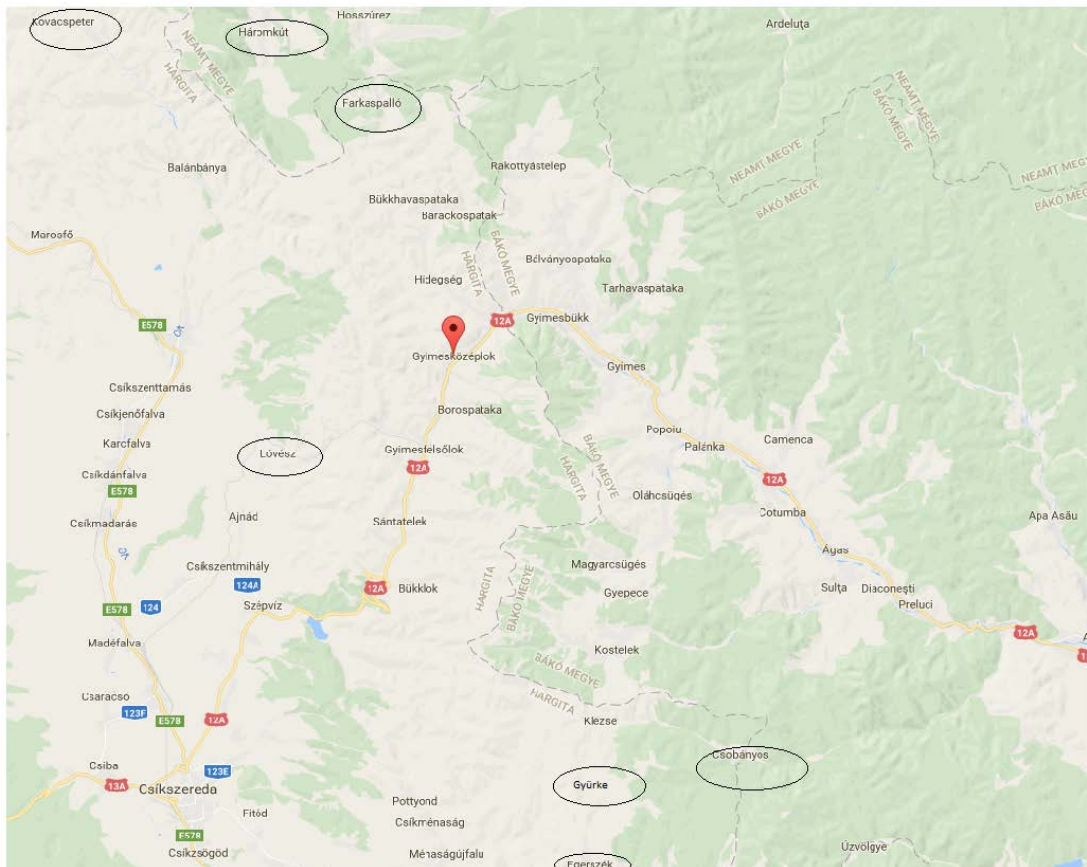
1.9.2. Szórványok a Csíki-havasokban

A tanyák keleti sávja főként a Csíki-havasokban található zárt, a kevésbé szűk (árnyékos) völgyekben található. A főként az állattartásról ismert csángó közösségek egyre fentebb húzódtak a patakok mentén, majd a vízválasztókon átlépve a szomszédos völgyekben is megtelepedtek. A csángók körében ma is használt az úgynevezett kalyibázás,² azaz nyári szállások használata. A nyári szállások a szénagyűjtéssel függnek össze, amely az állattartás számára begyűjtött téli takarmány. Az irtásréteken nyári szállásokat hoztak létre, ahová éjszakára meghúzódtak, esetleg több napra is kiköltöztek a nyári szénabegyűjtés időszakában. A nagyállattartás télire takarmányfelhalmozást tesz szükségessé, ezt a széna gyűjtésével, illetve tárolásával oldották meg. Joggal állíthatjuk, hogy a csángó (és nem csak) tanyák létrejöttének ez az egyik oka, tehát a nyári széna gyűjtése, tárolása. Idővel az ideiglenes szállásból szénatároló, majd a családok növekedésével állandóan lakott tanya alakult ki. Fontos azonban a távolság a lakóhely, illetve a szállás között, amennyiben ez szekérrel nem több, mint egynapi járóföld, a szállás nem válik külön lakóhellyé. Itt is ki kell emelnünk a lombhullató erdők szerepét: amellet, hogy kiváló tűzifaforrás, a lombhullató erdők talaja alkalmas volt az értékes kaszálók kialakítására, sőt nem egy esetben gyenge minőségű szántók létrejöttét is lehetővé tették.

Az állattartáshoz szükséges irtásrétek egy-egy újabb „élet” számára kínáltak teret, itt alakultak ki ezek a szórványok. A nyugati sáv és a keleti sáv között a különbség az, hogy a Csíki-havasokban kialakult tanyák szétszórtnan több völgy mentén húzódtak fel a havas magasabb régiói felé. Később például Gyürke, Csinód, Egerszék, Csobányos esetében a másodlagos patakaterületekre felhúzódó falvakból is történt kirajzás, ezt serkentette a XIX. század végén megjelenő ipari munkaerőigény, a fakitermelés és fafeldolgozás iparszerű megjelenése. A Csíki-havasokban, a Naskalatban és a Nagyhagymás keleti előterében létrejövő szórványok nem a széles, nagy kiterjedésű, relatív lapos irtásréteken, hanem a völgyekben, a völgytalpakon, esetleg több völgy (pataka) találkozásában jöttek létre. Itt is fontos szempont volt az ivóvíz és a bérelhető, esetleg irtással megváltható vagy

² Kalyiba (coliba) – szláv eredetű kifejezés, a román pásztoroktól került át a magyar nyelvbe.

megvásárolható terület. A keleti sáv abban is különbözik a nyugati sávtól, hogy itt a Tatros-völgyébe Felcsíkról kihúzódó lakosok szórványfalvaiból (Gyimesek) a XIX. század végére újabb másodlagos szórványtelepüléseket létrehozó kirajzás történt az Úz-völgye, Csobányos-völgye felé. Az ide érkező csángók megvették a csíkszentgyörgyiek, Bánkfalviak távoli hegyi kaszálóit és hegyi tanyákat építettek (BÁRTH, 2007). A 6. ábra a csíki, csángó alapítású szórványok elhelyezkedését mutatja.

6. ábra: Csíki, csángó alapítású szórványok
Forrás: Google Map

Tehát, ha a mai Gyimes vidéke a Tatros-völgyében a Csíki-medence falvainak szórványa, akkor a későbbi patakaterületek (Görbe-pataka, Ugra-pataka, Boros-pataka stb.), illetve tanyás szerkezetű települések (Csügés, Gyepece, Kóstelek, Gyűrke, Csobányos, Egerszék, Csinód) már másodlagos szórványok. Kialakulásuk a gyimesi csángók számának növekedésével, illetve a havasi kaszálók, legelők szűkösségével hozhatók összefüggésbe. Az Úz-pataka és az északon határt képező Békás-pataka között húzódó havasok völgyrendszere bőséges vízlelő helyekben, ugyanakkor kaszálásra és legeltetésre is alkalmas. A szélesebb völgytalpakon alakultak ki a lakó- és gazdasági épületekből álló tanyák, egymástól távolabb. Az Úz-pataka mentén elhelyezkedő Csinódon pedig a

tanyavilág kirajzása is megfigyelhető, több család a mellékvölgyekbe, azaz a pataka mentén telepedett meg. Emellett Csinód és Egerszék valószínűleg egyidejű kirajzás, Csinód a korai (és a mai) statisztikákban nem is szerepel, adatai Egerszéknél szerepelnek (VARGA, 1992).

A Csíki-havasok alacsonyabb vonulatain található kiterjedt erdőségek ugyanakkor könnyebben megközelíthetők (leginkább keleti irányból), tehát a kitermelt fa könnyen leszállítható volt, elsősorban Moldva felé. A jelentős mennyiségben kitermelhető faanyag a XIX. század végi kapitalista átalakulással függ össze, az addig közösségi használatban lévő erdők jelentős erőforrásnak minősültek a kibontakozó faipar számára. A csángó közösségek eljutottak a Gyergyó-vidéki Kovács Péterre, Visszafolyóba, Vargapatakára.

1.10. A tanyafejlődés fázisai

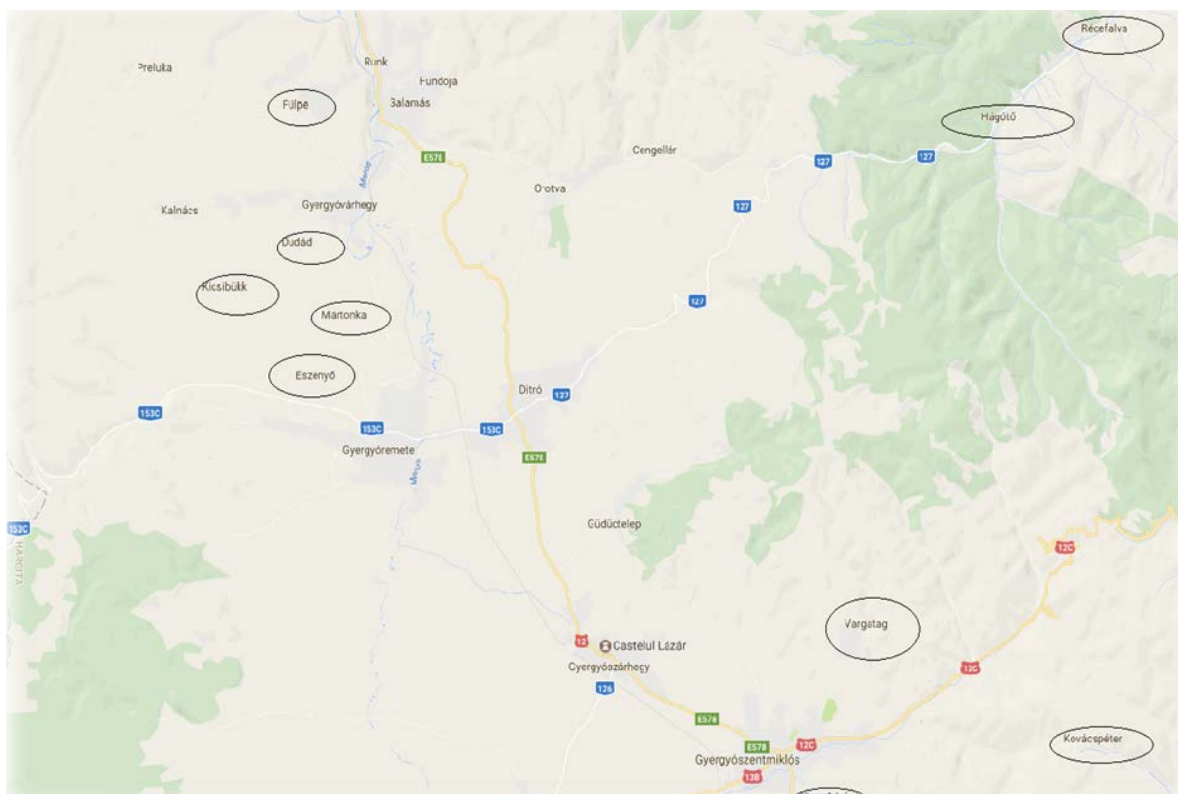
Az oroszhegyi, székelyvarsági szórványok kialakulásának fázisai (BÁRTH, 2001) a következőkben foglalhatók össze:

1. Első fázisban még a tartozéktelepülés jelleg dominál a XIX. század elejéig. Az oroszhegyi gazdák kaszálórétjein ideiglenes, nem állandóan lakott épületek, ún. kicsi házak jönnek létre. A gazdák a faluban laktak, oroszhegyi polgárnak számítottak.
2. A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején még egymás mellett léteznek a már állandó szállások, farmtanyák és az időszakosan használt tartozékszállások.
3. A XX. század első világháború utáni évtizedében általánossá váltak az állandóan lakott tanyák, gyakorlatilag farmtanyák léte, az időszakosan lakott tartozéktanyák száma lecsökkent.
4. Az utolsó fázis már a huszadik század vége és a XXI. század eleje, amikor Varságon is megjelennek a másodlagos tartozéktanyák, azaz már a varsági gazdáknak is van a falu más részein tartozékszállása, tanyája.

Ha a keleti sávban létező tanyás szórványok fejlődését vesszük, akkor ezek fejlődési útja is hasonló, azzal a különbséggel, hogy itt a szórványok létrejötte nem ennyire békés. Létrejöttükben szerepet játszik a gyimesi vám működése, a kötelező harmincad, a katonai közigazgatás visszaélései, a madéfalvi veszedelemmel kapcsolatos kivándorlás, az örményekkel való folyamatos torzsalkodás is. A gyimesi emberek egy jelentős része már nem hazajáró, a felcsíki falvakban telekkel rendelkező gazda, hanem munkával (irtással)

megbízott zsellér vagy jobbágy. Másik részük pedig taxa, azaz fizetség fejében bérel kaszálónak való helyet, amit letakarít, és kasza alá vesz. Itt is megjelennek az ideiglenes havasi szállások, amelyek mai napig léteznek és mindenütt láthatók a Csíki-havasokban. Gyimesben inkább a szerek szerinti csoportosulások jellemzőek, kevésbé a szigetszerűen egymástól távol eső tanyák. A gyimesi gazdák másodlagos szórványokat hoznak létre például Háromkúton, Farkaspallón, később Egerszéken, Csinódon. A háromkúti területeket fakitermelés után veszik meg, és fokozatosan több éven keresztül lassan telepednek ki oda (ANTAL, 1992).

A történelmi Gyergyó északi részén főként Ditró, Gyergyóremete határában jöttek létre először időszakos, majd állandóan lakott tanyák, pl. Martonka, Kicsibükk, Eszenyő a Butka alján és a Butka-hegy mögött, a Fülpe-pataka mentén pedig román telepések által létrehozott szórványok. Ezek elhelyezkedését mutatja a 7. ábra.

7. ábra: Gyergyó-vidéki szórványok
Forrás: Google Map

Gyergyóban fontos tényező az örmények 1669 körüli betelepődése is, hiszen a tutajozás fellendítésével hatalmas erdőket irtottak ki, új településekre alkalmas területeket hódítottak el az őserdőségektől (VÁMSZER, 2000). A másik nép, amely jelen van, a románság, amely a XVII. századtól kezdett beszivárogni, majd a Lázárok zsellérként, jobbágyként is telepítették

őket. A határőrség kialakítása az osztrákok által kitolta a határvonalakat is, de szabadabbá vált a beáramlás, betelepedés, amit a faipar fellendülése csak tovább gyorsított. Ennek köszönhetően telepedtek be a románok elsősorban a ditrói külső területekre, létrehozva Várhegy, Várhegyalja, a gyepűsávon Holló, Tölgyes, Békás stb. falvakat. Itt persze jelen voltak a székely közösségek is, de később beolvadtak a románságba, vagy visszatelepültek a medence belső falvaiba. Bár nem képezi a vizsgálatunk célját, település-történeti és település-földrajzi szempontból rendkívül érdekes Tölgyes helyzete, amelyet gyergyói székelyek alapítottak. ORBÁN Balázs szerint száz székely család is lakik itt, a románok későbbi telepések. A terület tulajdonosa Gyergyószék volt, a XIX. században fűrészjogokat és erdőrészeket adott az ide települő székelyeknek (VÁMSZER, 2000).

Egyértelmű, hogy a fakitermelés vonzotta tehát nyugatról és keletről is az ide betelepülőket. Tudni illik, hogy az itt korábban letelepedett székelyeknek a közbirtokokon nemcsak „erdőlési”, hanem pénzért megvehető fűrészüzem-, boltnyitási jogai is voltak. Gyergyótölgyeshez tartozik két kisebb szórvány is, Récefalva, illetve Hágótő. Ezek a Cengellér-tető felé eső falvak a Gyergyói-medence felé vezető út mellett fekszenek. A betelepülés tehát az erdőtulajdonos közösség támogatásával történt, tudatos volt, de egyéni kezdeményezés alapján, mai szóval vállalkozói szándék volt a háttere.

Részösszegzés

A keleti tanyasávban kialakult szórványok tehát másodlagos szórványok, főleg a gyimesi falvakból kirajzott népfölösleg települt ki és telepedett le az erre alkalmas völgyekbe. Nagyon fontos különbség a nyugati szórványsáv, illetve a Csíki-havasok közti szórványok kialakulásában az a tény, hogy amíg a vulkáni fennsíkon a szabad foglалású, irtással szerzett birtokokból alakultak ki a mai tanyás települések, addig a keleti szórványsávokat *colonus* telepések, sok esetben zsellérek, jobbágyok taxa ellenében vagy árenda fejében bérelték, számos esetben a földesúr vagy tulajdonos megbízásából irtották. A gazdasági háttér szintén az állatok számára szükséges új kaszálók és legelők feltárása, de a XX. század elején a fakitermelés is jelentős munkaerő-telepítő tényező, pl. Egerszék, Csinód, Úz-völgye telep irányába.

A Gyimes-vidékéről a telepések északi irányba, illetve délre rajzoltak ki, de keleten is találunk több, mára már összefüggő faluvá vált települést, mint például Kóstelek, Csüvés, Gyepece (sajnos ezek lassan ismét szórványokká válnak). Amíg a nyugati platóvidékeken a szomszédos területekre történő lassú (majd' kétszáz éves) fokozatos kirajzás és

megtelepedés a jellemző, addig a Gyimesekből kirajzó másodlagos telepések viszonylag gyorsan először a szomszédos pataka területére, majd a távolabbi völgyekbe, vagy a völgyek és mellékvölgyek találkozásánál telepedtek meg. Innen újabb kirajzások is történtek, sőt a Gyergyói- és Csíki-havasokban egyes szórványok utólagos betelepődése Moldva irányából történt (korai időszakban Tölgyes, Récefalva, Hágótő). Egy másik nagyon fontos különbség az, hogy amíg Udvarhelyszéken a vállalkozó székelyek szabadon irtottak és egyre nagyobb területeket vettek birtokba, addig a csángó szórványok bérelték az irtásokat, a kaszálókat. Gyimesben meg is vásárolhatták 20 árrenda árért, ha nem, akkor örökösen bérlők maradtak a csíki közbirtokosságok területein (ANTAL, 1992). Ezért is van, hogy Gyimesben még 1941-ben is a 2 hold alatti birtokok a legelterjedtebbek. Ez a birtokállapot gyakorlatilag mai napig fennáll, magyarázva a ma is tapasztalható szegénységet.

1.11. A birtokviszonyok hatása a tanyák kialakulására

A székelyföldi birtokviszonyok hatása a települések alakulására rendkívül érdekes terület, amelyet sok kutató és neves történész feldolgozott (BENKŐ Károly, EGYED Ákos, IMREH István, BÁRTH János, KOCSIS Lajos), illetve részletesen is tárgyalt. Láttuk, hogy a tízesek fontos településtörténeti elemek a Székelyföldön, számos tízes, akár szeg, szer néven is tovább élt, néhol egybenőttek, összenőttek a településsel, vagy néhány esetben jól elkülönült például Hosszúaszó (Mindeszent tízese), Kotormány (Bánkfalva) vagy a csíkszentimrei tízesek (Bedecs, Felszeg, Sándorszeg stb.). A másik jellegzetesség a székelyföldi falvak közösségi vagyona, illetve a közösségi birtokok léte.

A székelyföldi birtokviszonyok több sajátossággal is rendelkeztek, amelyek közül említhetjük a közös birtoklást, amely nem jelentett automatikusan közösségi földművelést is (EGYED, 2001). A birtokok mérete a középkortól összefüggött a katonáskodással, hiszen a különböző katonai szerepek különböző fokú anyagi megterheléssel jártak. Ennek függvényében jutottak a székely családok földhöz, egyrészt nyílföldekhez. A „lófő” székely több nyílat kapott, mint a gyalogos székely, a jobbágy pedig még ennél is kevesebbet, de hozzájuthatott irtással szerzett szabad, saját foglалású földhöz is. Természetesen a többség a gyalogos rendhez tartozott, ennek megfelelően a birtokok lényegében egyforma méretűek voltak. A székelység által birtokolt föld az újraosztás során kis családi méretű gazdaságokra darabolódott szét, az erdélyi nemesi birtokoktól pedig abban különbözött, hogy a székelyek földjére jobbágyokat nem lehetett telepíteni, továbbá a székelyek tulajdonában lévő területeket a király nem örökölhette el. Ami számunkra izgalmasabb kérdés, a közös

földhasználat, illetve a közös birtokhasználat, amely erősen szabályozott rendszer volt a Székelyföldön, ennek nyomai máig fennmaradtak. Az egyéni birtok mellett a közös határhasználat volt jellemző, először kétnyomásos, majd háromnyomásos határhasználattal. Ez, főleg a falvak körül kialakult szántók, gyakorlatilag lezárta a falu bővítésének, bővülésének lehetőségét. Az erdőhasználat, illetve a legelők használata közös volt a XIX. század végéig.

Izgalmas kérdés, hogy *hogyan tudtak ilyen birtokviszonyok között a tanyák, szórványok létrejönni?*

Erre a válasz több irányból adható meg, hiszen Székelyföldön belül is jelentős különbségek vannak, amelyeket már előzőleg be is mutattunk. Feltételezésünk szerint a települések, illetve a székek által használt közös erdők határai nem voltak szigorúan rögzítve, így az egyéni területfoglalás irtások, aszalás révén az adott falu határához tartozó erdős területeken lehetséges volt, és egy idő után nem szankcionálta a közösség. A foglalások irtások útján – a kaszálók nyerése céljából – nem volt ismeretlen fogalom, bár kétségtelen, hogy ez számos esetben lokális vagy több falu között kirobbanó konfliktusokhoz vezetett. A közös, széki kezelésben vagy több falu használatában lévő havas-használatra Csíkban (Hét-község havasa), Háromszéken (Hatod, Kilenc-község erdeje), Udvarhelyszéken (Tizenhétfalu-havasa), Marosszéken (Ős-Marosszék-havasa) egyaránt találunk példát (IMREH, 1979). Izgalmas kérdés, hogy ilyen birtokviszonyok között, a havasierdő-kiélés, kaszálóhasználat hogyan tette lehetővé az új szórványok, falvak létrejöttét.

Volt-e valamilyen közösségi konszenzus a kibocsátó falvakban élő csoportok között?

Úgy tűnik, hogy nem volt semmi ilyesmiről szó, bár minden adat arra utal, hogy a közösség tudott és támogatta az új irtások által szervezett kaszálóterületek bevonását a termelésbe. Csíkban az erdőket a XIX. század elején a fejlődés gátjának nevezik, az irtásokat, irtványok létrehozását pozitív cselekedetnek tartották (IMREH, 1979). Az egyéni irtványok sok esetben azonban irányítottak is voltak. A földesúr (aki nem is volt mindig birtokos ezekben az erdőkben) támogatta a jobbágyok által végzett irtásokat, pl. Háromszéken a Hídvégi Mikók, vagy Oltszemen a Kilencfalu erdejét. Csíkban és másutt is az irtások helyén magánbirtokok jöttek létre, elsősorban kaszálók, amelyek már elidegeníthetőek voltak, szemben a közösségi birtokokkal, amelyek nem voltak eladhatóak. Tehát a válasz az, hogy a magánbirtok létrejötte, e tulajdonforma terjedése volt az egyik

fontos tényező az újabb szórványok kialakulása tekintetében. De azt is hangsúlyozni kell, hogy csak az irthatott szabadon, akinek „bennvaló”-ja is volt, tehát az irtással szerzett magánvagyon a belső telek eszmei tartozéka (IMREH, 1979).

Terepbejárás során a beszélgetésekből az derül ki, hogy a Csinód a Bánkfalvi egyének területén jött létre. Az ottani irtástelkeken a bánkfalviak szénacsinaló házait a mai napig fennmaradt Havasútján közelítették meg, ezeken a telkeken telepedtek meg az északról, illetve északkeletről, sőt (Kóstelek) a Csíki-medencéből is felköltöző telepések. Egerszék esetében a csíkszentgyörgyi területekről beszélünk. Itt is havasi, kiszélesedő völgyben fekvő kaszálók adtak életet az ide csángáló közösségeknek. Ezeket a kaszálókat először bérelték, majd megvásárolták az ide költöző családok.

Arra vonatkozóan nincs adat, hogy ezek a telepések tudatosan irányított, szervezett folyamat részesei lettek volna, de az kétségtelen, hogy az Úz-völgyi fakitermelés, a Rugát-tetőig (Csíkszentmárton község) kiépülő keskenyvágányú vasút vonzerőt jelenthetett a népes csángó családok számára.

VÁMSZER Géza a Csíki-medence településtörténetét bemutató munkájában Csíkszentgyörgynél említ két gyimesi csángótelepet, 32 házban laknak, Egerszék és Gyürke névvel, szerinte 1900-tól lakottak. Csíkbánkfalva bemutatásánál ugyancsak ő említ új csángó településeket, amelyek lakói a túlnépesedő Gyimes-völgyéből húzódnak fel a havasi részekre, ahol jók a feltételek állattartásra, ezek közül említi Csinódot (Úz-mellettit és Lesőd), a csobányosi erdőrészen 12 lakott házzal pedig egy új csángótelepet, amely a közelben létesült fakitermelő és fafeldolgozó üzem munkásai által alapított tanya. Érdekes – bár nem kapcsolódik a tanyákhoz – az a tény, hogy a XX. század elején Csíkszentmárton felső, Rugát-tető felé eső határában is letelepedett 12 csángó család (VÁMSZER, 2000). A helyiek ma is tudnak erről, a betelepülés idején a határ azon része még nem volt lakott, tehát az Úz-völgye felé vezető út mentén jött létre ez a telep, amely mára összenőtt a csíkszentmártoni medence felé eső részével. VÁMSZER Géza szerint a szájhagyomány Csíkszentmárton keletkezési helyét keletebbre teszi, a mai Telekasza és Cserna pataka összefolyása környékére, és bár erről az ott élők már nem tudnak, tény, hogy a falu keleti részét is elérte a csángók kirajzása. A Gyimes-völgyében azonban merőben más volt a helyzet, ugyanis ezek a közbirtokossági³ erdők és legelők voltak, amelyeket csak bérelni

³ Csíkszetmihály, Csíkszépvíz, Csíkszentmiklós, Csíkborszova, Szent Péter egyházmegye, de kisebb területeket Madaras, Csíkdánfalva, Csíkszenttamás is birtokoltak.

lehetett, először irtással, majd taxálták (adóztatták), a csángók egy idő után panaszkodtak is a magas árenda miatt (ANTAL, 1992).

Egy talán kevésbé fontos pszichés tényezőre is rámutathatunk: a tulajdonnéküliségből adódó létbizonytalanság mobilissá, könnyen költözővé tették az ide kitelepülteket (talán így honosodik meg a csángó kifejezés). Amikor az arányosítással a 100 hold feletti birtokosok kiválhattak a közbirtokból, megkezdődött az arányjogokkal való spekuláció, az erdők kitermelő vállalatok kezébe kerültek, a telepesek pedig munkához jutottak, de elestek az ingyen erdő használatától. A legelők bérlete egyre emelkedett a népszaporulat, illetve az élelmiszerkereslet növekedése miatt, a szegényebbek innen is kiszorultak, újabb családok hagyták el a gyimesi tájat. Ennek ellenére, ebben a helyzetben is ki tudtak alakulni másodlagos szórványok, pl. Háromkút. Amint már írtuk, a kitermelt erdők helyét vásárolták fel a magánipari vállalatok a hidegségi csángó családok. Felismerve ezt a társadalmi-gazdasági hátteret, kijelenthetjük, hogy a csángó családok talán azért vállalták a viszonylag távoli kirajzást Csíkszentgyörgy, illetve Bánkfalva havasaiba, mert itt a kaszálók, irtáshelyek már – mint szabad foglalkozással szerzett területek – a faluban élők magántulajdonában voltak, ezektől a tulajdonosoktól pedig meg lehetett vásárolni a területeket, így a csángó családok, ha nehezen is, de földhöz jutottak. A keleti szórványsávban fontos momentum volt – annak ellenére, hogy nem oldotta meg az itt élők anyagi helyzetét – az 1921-es földosztás, amikor a gyimesi csángók a román állam földreformjának köszönhetően birtokhoz jutottak.

1.12. Irtások, irtványok, irtásmezők

Általánosan kijelenthetjük, hogy az erdő és legelő közös használatban volt a XIX. század közepéig, ugyanakkor a kétnyomásos, majd háromnyomásos határhasználat megszűnéséig a határhasználat is rendkívül szabályozott volt, sőt a szántóföldeket sem tekintették átörökölhető magántulajdonnak (IMREH, 1979). A közös vetés, aratás jellemezte a szántógazdálkodást, ezen kívül az ugarolt helyeken legeltettek, de voltak tilalmas helyek is. A nyílföldek évente újraosztott szántók voltak, azonban a népesség szaporulatát követően erősen, valószínűleg fenntarthatatlanul felaprózódtak. A felaprózódó birtokok növelése csak az erdőirtások révén vált lehetségessé, ez viszont már saját birtokot jelentett, így a magántulajdon megjelenése, kialakulása növelte a társadalmi egyenlőtlenségeket is. A lovas székelyek és a gyalogok között is nőtt a különbség, a vagyoni különbségek növekedése a XVI. század végén gerjeszt egyre súlyosabb konfliktusokat a székelyek között is (IMREH,

1979). A tanulmány nem történelmi és nem is a birtokviszonyok átalakulásával foglalkozik, ennek ellenére hangsúlyozni kell, hogy a birtokviszonyok alakulása fontos hatással bírt a települések létrejöttében. A székelyek a XVI. századtól kezdve folyamatosan küzdenek a jogaik csorbítása ellen, de jellemző a közbirtokok, közbirtokosságok területvesztése is a magánbirtokkal szemben. Az irtások, irtványok, amelyek többnyire a közös erdők rovására jöttek létre, új településrészek, később új települések létrejöttéhez vezettek. Az irtásokról készült feljegyzések arra utalnak, hogy a közös erdő, maga a favagyon még a XIX. század elején sem bír akkora jelentőséggel, mint a század végén, amikor az egyre inkább kapitalizálódó monarchia gazdasága számára a fa lesz az egyik legfontosabb székelyföldi alapanyag.

Említettük már, hogy a közerdők az ott lakók számára, még a jobbágyok számára is használhatóak voltak mint a falubeli belső telek (házhely, ősi telek) kültelki tartozéka (IMREH, 1979). Emellett voltak tilalmas erdők is. Ezt a faluközösség döntötte el, valamint azt is, hogy honnan lehet tűzifát hozni, hol lehet makkoltatni a kondát, mikor és honnan lehet épületfát kitermelni, hol szabad irtani (BÁRTH, 2007). A szabad paraszti közösségekben (Székelyföld lakosságának fele szabad státuszú volt) a falu döntött, a faluszéke hozott elmarasztaló döntéseket, peres ügyekben ítélkezett. A határőrség megszervezése után a helyzet még bonyolultabbá vált, hiszen egy párhuzamos, katonai igazgatási rendszer jött létre a már létező faluszintű és széki közigazgatás mellett. IMREH István megállapítása szerint a faluközösségek határai nem terjedtek ki a havasok, erdők egészére, maradtak nagy, szabadon maradt közföldek, amelyek a szék közös tulajdonává váltak. Voltak azonban olyanok is, amelyek több falu közös birtokában maradtak, ezek határai bizonytalanok voltak, így innen is történt foglalás irtványok révén, akár a helyiek, akár a szomszédos falvak nemesei által (pl. Hatod, Kilencfalu erdeje). Aranyosszéken már a XVII. században szóba került a közös széki havas falvak közti felosztása (IMREH, 1979). Tehát a falvak a közös széki havasokból is kaptak területet, pl. az Ország havasából Oroszhegy, Fancsal, vagy a Tizenhétfalusiból Fenyéd, Máréfalva stb. Háromszéken nemcsak a Mikók ellen, de a falvak egymás között is hadakoztak, pereskedtek az orotványok (irtások) miatt, amit a szénafüvek nyérése vagy újabb szántók kialakítása miatt irtottak. Az erdőhasználat tehát a XIX. század végéig közös volt, de számos esetben ez a közös tulajdon konfliktusokat is gerjesztett. Ennek ellenére érdekes az a helyzet, ami annak következtében alakult ki, hogy a szállások körül irtani lehetett, így sokan kiköltöztek és újabb szállásokat, tanyákat hoztak létre, amelyek új irtásokat eredményeztek – ezek ellen a szék sokszor erélyesen lépett fel.

Oroszhegyen a falu széke adminisztratív akadályokat gördített a kitelepedőkkel szemben, hiszen ez szervesen érintette a falu életét, akár a közmunka, akár az adózás tekintetében. Az 1871-ben hozott arányosítási törvény kimondta, hogy csak annak lehet a közös birtokban tulajdonrésze, aki *füsttel* bír az adott faluban, azaz beltelki tulajdonnal, házzal rendelkezik. Amint már előbb is említettük, az arányosítás kizárta a köztulajdonból a nincsteleneket, ezeket gyakorlatilag Moldva irányába elvándorlásra, jobb esetben az irtásföldekre száműzte, ahol a béresként dolgozhattak, vagy tovább vándoroltak Székelyföldre, Moldva irányába (ANTAL, 2004).

1.14. A földrajzi magasság és a települések népessége és alaprajza közti párhuzam

Általában igaz az az állítás, hogy az alacsonyabb tengerszint feletti magasságon magasabb a népsűrűség, illetve a településsűrűség. Ez az állítás Erdélyben és Romániában is igaz. A 800 méter feletti magasságban az összes erdélyi település 2-3%-a található. A 700 méter feletti területek népsűrűsége nem éri el a 40 fő/négyzetkilométert, míg a romániai átlag 98 fő/négyzetkilométer. Tehát a magasban fekvő települések viszonylagos kis száma, de nagyobb területmérete alacsonyabb népsűrűséget eredményez. A legélesebb határ a 400 méteres magasságban található, az ennél magasabb területeken található települések népsűrűsége csökken.

A falvak alaprajza több tényezőtől is függ. A történelmi-gazdasági tényezőktől, a domináns foglalkozástól, a társadalmi viszonyoktól, de a domborzattól is. A falualaprajzok típusai PRINZ Gyula után a zárt alaprajz, út menti falu, völgy menti, halmazfalu, szórt falu, magányos hajlékokból álló szétszórt falu (PRINZ, 1934).

MOLNÁR Jenő a fenti csoportokat szintetizálva szabályos zárt és szabálytalan zárt alaprajzú falvakat, illetve szabályos nyílt, illetve szabálytalan nyílt alaprajzú falvakat különböztetett meg Erdélyben. Ezek mellett a magányos hajlékokból álló szétszórt falut is azonosítja. Bár minden földrajzi magasságban találunk zárt vagy nyílt, szabályos és szabálytalan alaprajzú falvakat, nem véletlen, hogy a dombvidéki Mezőségen majdnem kizárólag a halmazos települési alaprajz a jellemző. A tanulmányban érintett 800 méter szintmagasság fölötti települések szétszórt alaprajzú nyílt települések.

A Keleti-Kárpátokban, a medencéket leszámítva, mindenütt a magányos hajlékokból álló szétszórt falvak jellemzőek. A 800 méter szintmagasság feletti települések létrejöttét kirajzás, azaz egy anyatelepülésről való kitelepülés magyarázza.

1.15. A szórványtelepülések fekvés, alaprajz szerinti típusai

A mai tanyák fekvés szerint három nagy kategóriába sorolhatók:

- A dombvidéki részen elhelyezkedő szórványok (Sólymosi Láz, Firtosi Láz).
- A Székelyföld nyugati részén, a vulkáni fennsíkon fekvő szórványok.
- A Csíki-havasokban, a keleti periferián fekvő szórványtelepülések és magános tanyák.

Az alaprajz szerinti típusok:

- Magas fennsíkokon fekvő magányos, elszórt, néhol zárt telkes, sorfaluvá alakuló szórványok (a vulkáni platón elhelyezkedő Békástanya, Pálpataka, Fenyőkút, Székpataka, Gyergyószéken pedig Zápogya, Dudád, Preluka).
- A magas fennsíkokon szabálytalan alaprajzú, szétszórt tanyacsoportok vagy bokortanyák (Székelyvarság, Lóvész).
- Széles völgyekben magányosan álló, szétszórt, laza településszerkezetet képező tanyák (Csinód, Egerszék, Csobányos, Kovácpéter, Visszafolyó, Farkaspalló, Háromkút stb.)
- Völgyekben magányosan álló tanyák (Gyürke, Csángótelep, Vargatag).

Ezek a típusok általában nem jelennek meg tisztán, az átvizsgált települések között sokszor találunk akár mindhárom típusra utaló jellemzőket, a tipizáláskor azt vettük alapul, hogy a három típus közül melyik domináns az adott szórványfalú esetében.

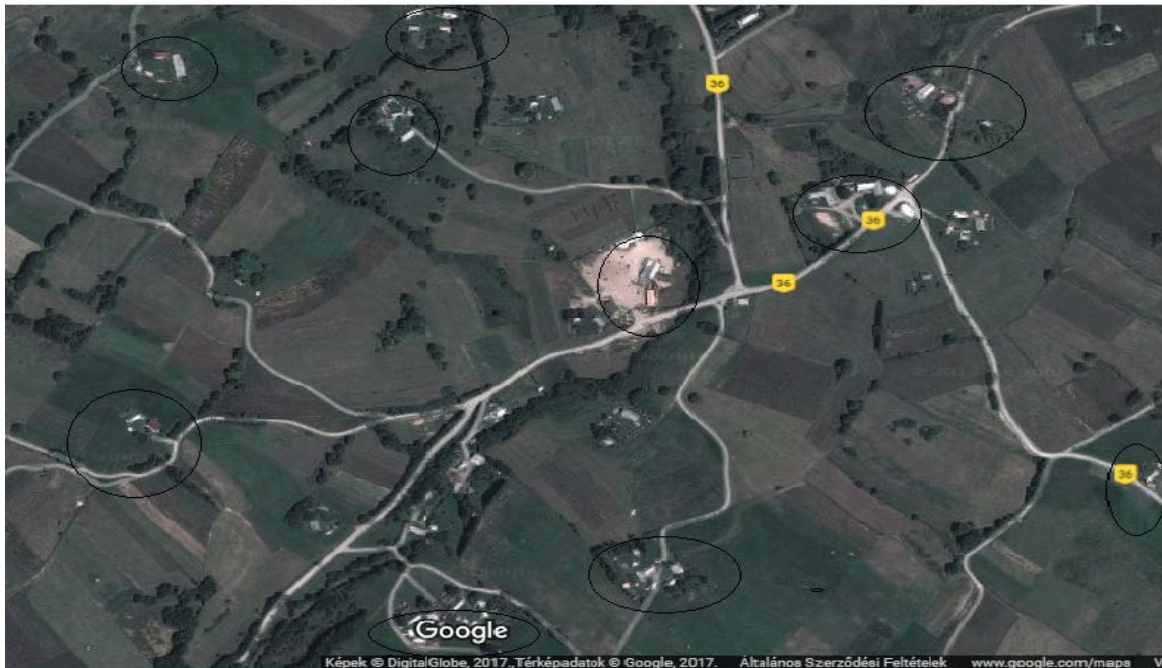
Persze számos más szempont szerint lehetne őket tipizálni, de törekedtünk a tömörségre, illetve a település-földrajzi kategóriák betartására is. Az alábbi részben néhány alaprajztípust mutatunk be, amelyeket a műholdas felvételek segítségével, a Google Maps program segítségével valósághűen ábrázolunk. Törekedtünk a legjellemzőbb típusok ábrázolására.

A szabályos szórt tanyás települések típusát Udvarhelyszéken főleg Parajd, Korond község esetében láthatjuk. Itt a tanyák egymástól relatív egyforma távolságra találhatók, a zárt gazdasági udvar körül helyezkednek el a birtoktestek, elsősorban kaszálók, de jellemző egy-két kisebb szántó is. A szórványok mérete és a külbirtokok arra utalnak, hogy e szabad

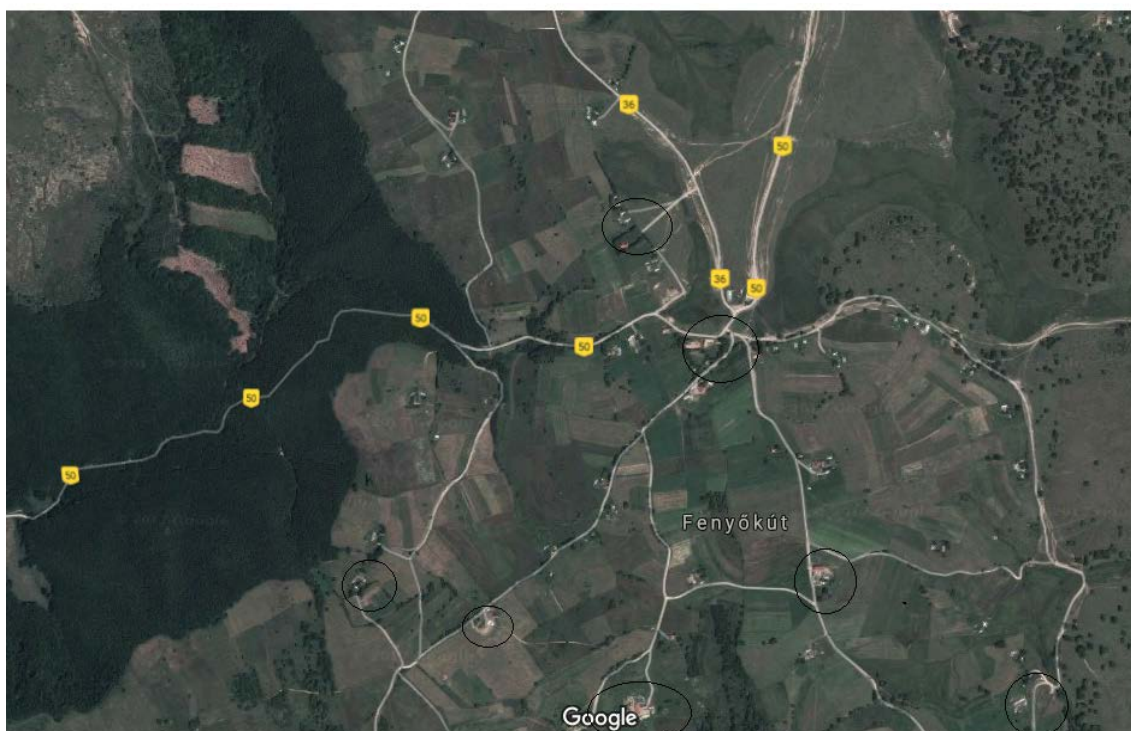
foglalású tanyák tulajdonosai mint beltelekkel rendelkező gazdák jogosultak maradtak a közös tulajdonban is, így az itteni közbirtokossági területekből is van joguk. Pálpataka Korond 11. tízese volt, 1898-ban törzskönyvezték külön településként (8. ábra).

Fenyőkút esetében jól kivehetőek az utak által körülfogott tanyás helyek, mint Fekete Pál, Bencéd, Feketeaszó. Ilyen értelemben Fenyőkút akár bokortanyának is tekinthető, azonban van egy rövid sortanyás része is a keleti részén (9. ábra).

A völgyek talpvonalát követve fejlődött szórványtelepüléssé Egerszék, Csinód, Visszafolyó, de megtartotta az egymástól távol fekvő sortanyás jellegét. Kétségtelen, hogy a völgyek völgytalp felé mutató lejtője gátló tényező, ennek köszönhetően a völgyekbe szorult szórványosan elhelyezkedő gazdaságok, tanyák a sortanya morfológiáját mutatják (10. ábra).

8. ábra: Pálpataka (Korond község) műholdképe
Forrás: Google Map

9. ábra: Fenyőkút szintén szórt tanyás településszerkezet
Forrás: Google Map

10. ábra: Egerszék – két völgy találkozásában fekvő csángó szórvány
Forrás: Google Map

Ugyanezt a települési módot találjuk Visszafolyó esetében is Gyergyószentmiklós közelében: a Visszafolyó pataka völgyében fejlődő szórvány kevésbé fejlett, de morfológiai szempontból hasonló rajzolatú (11. ábra). A két szórvány között közös nevező lehet, hogy mindkettőt csángó telepesek népesítették be.

11. ábra: Visszafolyó műholdas képe
Forrás: Google Map

A 11. ábrán jól láthatók a mezsgyék, amelyek a tanyák körüli birtokot leválasztották, a településszerkezetet meghatározza a domborzat, illetve az utak, birtoktestek viszonya.

Szintén Gyergyóban, Gyergyóremete kirajzásaként jött létre Eszenyő, a hasonló nevű pataka mentén. Itt számos vízimalom, ványoló működött, talán ennek köszönhető, hogy nem szétszórta, hanem egy adott vonalon, a pataka mentén sorban fekszenek a gazdaságok (12. ábra).

12. ábra: Eszenyő, Gyergyóremete szórvánnya
Forrás: Google Map

A Hargita déli részén a vulkáni plató erősen feldarabolódott, ennek ellenére Kirulyfürdő településképe még hasonló a Pálpataka által fémjelzett típushoz, régi tanyaépületek, vendégházak, hétvégi házak is követik a szórt tanyás szerkezetet. A mezőgazdasági funkció jelentősége a beszűkülő völgy, illetve az erdők közelsége miatt keleti irányban csökkent. Ahogy kiérünk a lázra, azaz a kiszélesedő platóra, ismét megjelennek a szétszórt épületekből álló tanyák. A tanyák szétszóródásának irányát befolyásolta a főút, később az országút (DN12A) közelsége is. Így a Táncos-tanya, Lenkút, Csíki-láz, Kalibáskő mind egymástól távolabb fekvő magányos hajlékok a főút közelében (13. ábra).

Ahogy átérünk a platón, már csak pásztorszállásokat, illetve a valamikori Fenyőke menedékház maradványait találjuk. A Tolvajos-tetőn már nincsenek tanyák, az itt lévő épületek nem szolgálják a tanyai gazdálkodást, a sípálya működtetésére felépített kis ház, illetve a legelő aljában található épület ideiglenes menedék a juhoknak. A Tolvajos-tetőn és az azt követő részen a tér beszűkül, a nagy reliefenergia miatt már nem alkalmas az állandóan lakott tanyák létrejöttéhez.

13. ábra: Kirulyfürdő műholdas képe a szétszórt tanyákkal
Forrás: Google Map

Kirulyfürdőn, de ez jellemző már Sikaszóban és Libánban is, felborult az évszázados területhasználati rend a tanyák körül kialakult birtokokon, a tulajdonosváltás, a birtokból való területkiszakítás következtében. Ma a birtokok közvetlen szomszédságában hétvégi házak, panziók helyezkednek el, felszámolva a tanyás térszerkezet laza rendjét.

A tanyák fejlődését tekintve szép iskolapélda a ditrói határban, a valamikori Gyergyószék havasán létrejött Hágótő (Tölgyes község), amely a tanyákból álló szórványtelepülésből lassan zárt, kompakt alaprajzú faluvá alakult. Hágótőről VÁMSZER Géza mint szétszórt házakból álló településről ír. Ő Tölgyes részeként említi, de nem tízesként. Tölgyes is viszonylag fiatal település, a szájhagyomány szerint a Siculicidium után alapította egy gyergyói székely (VÁMSZER, 1999). A Hágótő központi részén összpontosuló központi funkciók (bolt, posta, tejbegyűjtő) elősegítették a telkek felaprózódását, a házak besűrűsödését (14. ábra).

14. ábra: Hágótő – sorfaluvá alakuló szórvány
Forrás: Google Map

SÓFALVI András a sóvidéki települések történetét vizsgálva a tanyákból álló szórványok kialakulásában a településfejlődés első lépcsőfokát látja, amelyek később a telkek felaprózódása, a birtokok megoszlása és az új épületek létrejötte révén halmazos településsé vagy sorfaluvá válnak. Talán nem minden esetben lineáris a folyamat, hiszen látjuk, hogy egyes szórványok nem fejlődnek falvakká, hanem ha a körülmények változnak, lassan, de fokozatosan eltűnnek.

1.16. A tanyák gazdálkodási módja, típusok

A gazdálkodás szempontjából mindenütt alaptevékenység az állattartás, főként a szarvasmarha jellemző, emellett a juhtartás; a tanyák esetében többnyire hazajáró marhacsordákat találunk, hiszen a havasi legelők közel vannak. A fejés otthon történik, akárcsak a falvakban lévő gazdaságokban, a tejet a csarnokba viszik. A juhok viszont kint vannak a seregben (nyájban), a távoli legelőkön, ott fejik és helyben készítik a sajtot a pásztorok. A nyugati platón fogadott (többnyire román) pásztorok jelenléte nem jellemző, általában helyi pásztorokat fogadnak meg, ha ezekkel elégedettek, akkor évekig maradnak a közösség szolgálatában. Ezzel szemben a Csíki-havasokban, de a Hargita keleti oldalán is jellemző a távolabbról fogadott pásztor. Ezeket néha évenként változtatják, kapcsolatuk a közösséggel nem túl jó. Minden esetben jellemző a fakitermelés, az ún. „erdőlés”. Az utóbbi években viszont a kitermeléssel kapcsolatos szigorítások miatt néhol még a tűzifa beszerzése is problémás. A szarvasmarhatartás következtében nagy becsben tartják a kaszálókat, ezek értékes élőhelyek. Az évszázados művelés értékes gyepek megmaradását eredményezte, nagy fajsűrűség mellett. Mind a vulkáni fennsíkon, mind a Csíki-havasok keleti végein kiemelten fontos a hagyományos területhasználat fennmaradása, megőrzése, támogatása. Ennek jelentőségét a mezőgazdasági potenciál megőrzése határozza meg. Sajnos sok esetben találkozunk azzal, hogy a valamikori kaszálókat az erdő visszahódítja (Deság, Küküllőmező, Lóvész).

A fakitermelés, elsődleges fafeldolgozás csak Székelyvárságon, Libánban és Sikaszóban van jelen. Itt több fakitermelő vállalkozás, fafeldolgozó fűrészüzem is található. Ezek néhány főt foglalkoztató kisvállalkozások. Zetelakán és Küküllőkeményfalván, találunk egy-egy nagyobb üzemet, de ezek mellett számos kisebb üzem és műhely is működik, ahol a kitermelt fát magasabb szinten is feldolgozzák. Ki kell emelnünk Libán-telepet, ahol a betelepedés szempontjából fontos szerep jutott az iparnak, 1913-ig egy hatalmas fűrésztelep termelte és dolgozta fel a kitermelt fát. Volt idő, hogy ezer ember élt és dolgozott itt. Nekik épült kápolna, 1938-ban körülbelül 40 család lakott itt (VÁMSZER, 1999).

1.17. A tanyás szórványok gazdasági szempontú tipizálása

Ha a szórványokat gazdasági szempontból akarjuk tipizálni, akkor a kialakulásukban közrejátszott gazdasági tényezőket, a mai foglalkoztatási szerkezetet, illetve a domináns ágazatokat véve alapul, megkísérelünk egy korántsem teljes és pontos tipizálást a székelyföldi tanyás szórványokra vonatkozóan (2. táblázat).

A tanyák, illetve az általuk kirajzolt, egy egységes térben behatárolt szórványtelepülések erős függési kapcsolatban voltak, vannak az anyatelepüléssel, illetve a közszékhelyekkel.⁴

2. táblázat

A szórványok megoszlása gazdasági funkciók szerint

Régió neve	Mezőgazdasági (állattenyésztés), fakitermelési	Mezőgazdasági	Fakitermelés	Többfunkciós mezőgazdaság, bányászat, turizmus és mezőgazdaság
Csíkszék	Farkaspalló Egerszék Csinód Csobányos Gyürke Lóvész			Kárpitusz
Gyergyószék	Zapogya Háromkút Székpataka Récefalva Gyergyólibánteleg	Visszafolyó Vargatag Kovács Péter Dudád Preluka Jegenyész/Ploptyis Eszenyő Fülpe		Szenéte
Udvarhelyszék	Üknyéd Desághátja Királyfürdő Küküllőmező	Pálpataka Békástanya Kalonda Fenyőkút Firtosi Láz Solymosi Láz	-	Székelyvarság
Maroszsék	Kopac (Szováta északi része)		-	-
Gyimes	Sötétpataka Antalok-pataka Jávárdi-pataka Barackos-pataka Rakotyásteleg	--	-	-

⁴ A Csíki-havasokban a szórványok egy része már-már közigazgatásilag is kapcsolatban van a kibocsátó anyaközséggel, pl. Egerszék, Csinód, Kovács Péter stb.

1.18. A szórványok és tanyák népességi adatai

A népesedési adatokat vizsgálva látható, hogy a legtöbb tanya, szórvány népessége csökken az 1960-as évektől kezdődően, főként az urbanizációs nyomás, a községközpontok tartozékfalvak rovására történő fejlesztése, illetve az elvándorlás nyomán. A 3. táblázatban beazonosítottunk egy sor szórványtelepülést mai Hargita, Kovászna és Maros megyékben. Egy részük népessége teljesen eltűnt (Csengellér Ditróban, Csángótelep Háromszéken), más települések elrománosodtak, népességük kicserélődött. A 3. táblázat adatai közül a legfrissebb 2011-ből származik, de pl. Gyürkében mára csak 2 lakos maradt.

A tanyákat, szórványtelepüléseket vizsgálva egyértelmű, hogy mindegyik település népessége fogyó tendenciát mutat. Sajnálatos tény, hogy minél kisebb egy település, annál kevésbé életképes, annál gyorsabb ütemben csökken és fog el a népessége.

- Pozitív tendenciát Székelyvarság, Ivómezeje és talán Récefalva esetében tapasztalunk.
- Kisebb a csökkenés, hosszú távon talán inkább stagnálás érzékelhető Békástanya, Lóvész, Farkaspalló, Egerszék, Csinód, Eszenyő esetében.
- Hatalmas a csökkenés 2002 és 2011 között Székpataka, Üknyéd, Kismedesér, Desághátja esetében. Előregedő tanya Szencsed, Visszafolyó, Preluka, Csobányos.
- Eltűnő szórvány Gyürke, Desághátja, Háromkút, Vargatag, Kovács Péter.

A szórványok közül etnikai összetételét tekintve megváltozott és tovább romlik a magyarság számaránya Hágótőn, Récefalván. Néhány esetben – pl. Kopac, Székpataka – jellemző a lakosság ugrásszerű növekedése, majd csökkenése. Ennek magyarázata az időszakosan megnövekvő munkaerőigény, amely főleg a fakitermelő és fafeldolgozó szektorban jellemző. Például Kopac lakosságcsökkenése a szomszédos Szakadáttra is jellemző. Ennek népessége 2002-ben 1038, viszont 2011-re 344-re csökkent. Székelyvarságot kivéve a települések többsége kis- vagy aprófalú méretű, egyesek sajnos már most eltűnésre és kihalásra vannak ítélve (Gyürke, Csobányos, Szencsed). Nem túl jó a helyzet demográfiai szempontból Visszafolyón, Vargatagon, Kovács Péteren, Deságon, itt is a lakosság teljes eltűnése várható. Az előregedő népesség és a munkaerőhiány nagyon gyorsan meglátszik a tájban, az erdő újra felveszi a kaszálókat, a legelők elgyomosodnak, értéktelenné válnak.

A szórványtelepülések népességének alakulása, a románok (ro) száma

Szék	Szórvány	1966 (fő)	1992 (fő)	2002 (fő)	2011 (fő)
Csíkszék	Farkaspalló	187	158 (6 ro)	162	152
	Egerszék (Csinóddal)	415 (17 ro)	320	327 (4 ro)	316
	Csobányos	140 (84 ro)	31 (2 ro)	17 (6 ro)	5
	Gyürke	47	9	6	3
	Lóvész	653 (597 ro)	567 (533 ro)	554 (521 ro)	520
	Kárpitusz	108	28	19	12
Gyergyószék Gyergyó	Eszenyő	213	65	62	86
	Zapogya			19	11
	Háromkút	95 (7 ro)	15	8	8
	Székpataka	154 (1 ro)	82 (9 ro)	286 (201 ro)	81 (16 ro)
	Cengellér	63**			
	Récefalva	202 (122 ro)	163(132 ro)	155 (134 ro)	170
	Hágótő			170	147
	Visszafolyó	40 (13 ro)	12 (5 ro)	10 (1 ro)	10
	Vargatag	104	16	8	7
	Szenéte	47	15	9	11
	Kovács Péter	95 (7 ro)	15	8	7
	Dudád	*	58 (58 ro)	38 (38 ro)	38
	Preluka	64 (64 ro)	14 (14 ro)	8 (8 ro)	6
	Jegenyész/Ploptyis	77 (77 ro)	55 (55 ro)	50 (50 ro)	55
	Gyergyólibánteleg	181 (1 ro)	82 (1 ro)	66	59
	Fülpe	600 (553 ro)	429 (379 ro)	383 (309 ro)	349
Udvarhelyszék	Kismedesér	462 (1 ro)	453	412	46
	Üknyéd	172	116	129 (1 ro)	71
	Kirulyfürdő			69	44
	Küküllőmező	127 (1 ro)	69	44	39
	Szencsed	274	201	15	8
	Pálpataka	574	452	395 (3 ro)	363
	Békástanya***	303	144	146	137
	Kalonda	160 (1 ro)	58	34	25
	Desághátja	107	45	27	7
	Fenyőkút	652	401	335	297
	Firtosi Láz	92	38	49	39
	Solymosi Láz	108	67	43	48
	Varság		1534	146 (1 ro)	1580
	Ivómezeje	544 (6 ro)	379	352	372
	Sikaszó	352 (14 ro)	149	132 (1 ro)	111
Maroszsék	Kopacs(tanya)	273	178	213	71

*Az adatai más, általában a központi településnél szerepelnek

**1974 után elnéptelenedett

***1910-ben 124 fő volt

Forrás: Varga E. Árpád Erdély etnikai és felekezeti statisztikája,
nepszamlalas.adatbank.transindex.ro

A tanyák, szórványok népesedési adataihoz mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy a XVIII. századig a szórványok népesedési folyamataiban a legdinamikusabb elem a románság volt. Számuk növekedett, betelepedésük a határvidéken egyértelmű, akár a bélbóri, tölgyesi medencéket vizsgáljuk, akár Gyergyó vidékének északi részét, a mai Galócást, Maroshévizt nézzük. A XIX. század végén és a XX. század elején a legdinamikusabb elem, a csángó-magyar népesség számos kirajzásának lehetünk tanúi, egy részük Gyergyószéken, más részük az Alcsík és Kászon szomszédságában található havasi, havasalji részekre telepedett le. VÁMSZER Géza említi, hogy például Gyergyószentmiklós határában 70-80 csángó család telepedett le. De nemcsak a csángók, hanem a nagyszámú lakossal bíró gyergyói falvak is bocsátottak ki – főként a települések határához tartozó havasi részekbe – új telepéseket. Ennek szép példája Székpataka, amely a XIX. század végén keletkezett. 1928-ig Szárhegyhez tartozott, ma Maroshévizhez.

1.19. A szórványok, tanyák funkcionális szempontú elemzése

A tanyás települések, mint ahogy az előbbieken többször is hangsúlyoztuk, a szarvasmarhatartással mutatnak összefüggést. Ez a gazdasági tevékenység máig jellemző, akár a nyugati vulkáni fennsík erős, életképes közösségeit vizsgáljuk, akár a csángók által létrejött településeket. A külterjes állattartás mellett az erdőgazdálkodás jelent megélhetést. Ez kiemelten fontos Székelyvarság, Libántető esetében. Nagyon fontos tényező volt a gyimesi falvakban a fakitermelés, bár ahol a fakitermelés volt a domináns településképző tényező, ott inkább faipari telepek jöttek létre. Példa erre Kommandó (Gyulafalva), Ojtuz, Laposnya, Úz-völgye telep, Székhasas (Secu), Székpataka stb. Ezek közül csak Székpataka, Zsigmondtelep vagy Zeteváralja és Kommandó maradt máig állandó népességű település. Az Úz-völgyében egy idős bácsin kívül már nincs állandó lakos, ezzel szemben több vendégház is épült itt az elmúlt években, ami bizakodásra ad okot a jövőt illetően.

A turisztikai szempontú hasznosítás a Görgény-hegység vulkáni platóján csak Székelyvarságon jellemző, ettől keletre, a Madarasi-Hargita lábánál viszont jól fejlett vendéglátó szektort találunk. Annak ellenére, hogy Korond mennyire ismert és látogatott, a hozzá tartozó tanyavilág kevésbé ismert, pedig a turisztikai potenciál itt sem elhanyagolható gazdasági tényező.

Ivómezején és Sikaszóban fejlett turisztikai szolgáltatásokat találunk. Itt már erősen átalakult a helyi gazdaság, az állattartás jelen van, de számos tanya már átépült, eltűnt,

helyüket panziók, vendégházak vették át. Sikaszóban két panzió és négy vendégház működik, Ivóban összesen 21 vendégfogadót számoltunk össze, de a valós számuk valószínűleg több. Székelyvarságon az elmúlt húsz évben jelentősen megugrott a panziók száma, a Küküllő mentén, illetve a fennsíkon 15 panzió és vendégház várja a vendégeket. Érdekes az a tény, hogy Korondon 8 panzió működik hivatalosan, Pálpataka területén és Fenyőkúton egy sem. Ivómezejéről feljutva a vulkáni fennsíkra találjuk Ivó-bércet, Gyöngyösbércet, illetve Deságot, amely Felső- és Alsó-Deságból áll. Itt sajnos a tanyavilág pusztulásának lehetünk a tanúi, a kaszálórétet felváltják a nyíresek, a tanyák egy jó része már nem lakott állandóan, sőt a zetelaki gazdák közül sokan szabadulni akarnak a tanyától, hiszen ez törődést, munkát, odafigyelést igényel. Ezzel párhuzamosan vannak kiköltözött városiak is, akik innen járnak dolgozni.

A Csíki-havasokban, a csángók által alapított másodlagos szórványokban nincsenek panziók, viszont Hidegségben, Gyimesfelsőlokon, Gyimesközépleken több is van. Az egyik érdekes módon a tanya szótársítást használja névként: a Piposz-tanya Bükkloka fejében működő panzió, az alföldi tanyákhoz hasonló megnevezéssel bír. A Csíki-havasokban a szórványokban leginkább állattenyésztéssel, erdőkitermeléssel foglalkoznak, a szántók csak a háztáji zöldség, krumpli megtermelésére alkalmasak. Az erdőgazdálkodás, fakitermelés meglehetősen konjunkturális, ráadásul államilag szigorúan ellenőrzött, nem jelent állandó és biztos munkalehetőséget az itt élők számára. A kézműipar jelentősége csökkent, mindenütt van már üzlet, ahol étolajat, szeszt, sört, cukrot, lisztet vásárolhatnak, de az élelmiszerek egy jó részét még mindig a család állítja elő. Ez a helyi tudás lehet a nem csak a turizmus bázisa, de egy önellátó, önfenntartó életvitel értékmérője is. Az erősen globalizálódó világunkban ezek a szórványok képezhetnek valós alternatívát az idegenforgalom számára. Székelyvarságon fontos volt a zsidelykészítés, Zsidelyországnak nevezték Varságot, ma már korántsem az. A legtöbb helyen a hullámpala került a gazdasági épületek tetejére, jobb esetben agyagcseréppel fedik a házat, de leginkább a betoncserép terjedt el. A régi, kézműves-mesterségek eltűnése csökkenti a falu jelentőségét, gazdasági erejét, az ott fellelhető tudáskészletet.

1.20. A tanyák fejlesztési lehetőségei

Az általunk bejárt tanyák egy része nehezen megközelíthető, ez jellemző Kopacra és Békástanyára is. Békástanya, amely Sófalváról, illetve Pálpataka felől is megközelíthető, számos belső úttal rendelkezik. Aszfaltnak nyoma sincs, de tény, hogy a Korondról felmenő

községi út jó állapotban van, innen elérhető mindhárom szórvány. A desági szórvány van a legnehezebb helyzetben, ide traktorral, esetleg terepjáróval lehet felmenni Ivómezeje (Felső-Szájván) irányából vagy Gyöngyösbérce felől. A községközpontból gyakorlatilag nem érhető el, a tanyák között ideiglenes szekérutak húzódnak, néhol járhatatlanok. Békástanyán, illetve Pálpataka területén és Fenyőkúton is jellemző, hogy a helyiek saját építésű, vízmedencéből befogott vízhálózattal rendelkeznek. Egy nyolc-tíz családból álló egység közösen alakít ki vezetékrendszert. Ezen érkezik be a víz a háztartás és az állatok számára. Deságon a helyiek szerint 35 méteren már van jó minőségű víz. Sikaszó és Libántelep a megyei út mellett fekvő erősen átalakuló szórványok, ezek infrastrukturális szempontból nincsenek rossz helyzetben. Itt is léteznek kis vízhálózatok, a gazdaságok többnyire ásott/fúrt kutakból emelik ki a vizet. Libán és Sikaszó helyzete azért is jó, mert innen indítható túra a Hargita gerincére, az Ördög-tóhoz, vagy a Görgény-hegység irányába.

Szennyvízelvezető-rendszer csak Székelyvarságon van, a többi szórványban nincs rá szükség. A csíki zónában a szórványok jól elérhetőek, kövezett utakon lehet megközelíteni a településeket. A Csinód-Egerszék felé vezető megyei út állapota attól függ, hogy a fakitermelő gépjárművek mennyire teszik tönkre az út felszínét, télen sokszor jobban járható, mint nyáron. Itt is léteznek kisebb-nagyobb lakoslétszámot kiszolgáló kis vízművek, amelyeket helyi forrásokból táplálnak. Ez egyébként jellemző a Gyimes-völgyi falvakban is. Az infrastruktúra tekintetében a birtokok általában nagyobbak, mint a kompakt, zárt szerkezetű településeken, itt, akár csak az Alföldön, jellemző, hogy több épület is körbezárja a gazdasági udvart, ezt ölelik körbe a telkek, a sortanyáknál határt szab az út, amelynek mentén fekszenek. A gazdálkodás elsősorban az önfenntartás felé mutat, de a családok autonómiája irigylésre méltó.

A tanyás szórványok fejlesztése elsősorban az elérhetőség dimenziója mentén vet fel kérdéseket. A Szencsed–Fenyőkút–Székelyvarság közti útszakasz kövezése, felületi javítása jó esély a térségben működő turizmus számára. Pálpataka és Fenyőkút között jó az út, Békástanyára viszont szűk, néhol vizes kövesút vezet, a vízmosáshoz hasonló úton helyenként egy autó is alig fér el. Pálpataka területén van iskola is, de nincs orvosi rendelő, sajnos ez Fenyőkúton is jellemző. Tehát az alapvető orvosi ellátás itt is szükséges lenne, amelyhez orvosi rendelő, mobil gyógyszerár is rendelhető. Az állatorvosi rendelés is hiányzik. Székelyvarságon már van állatorvos és családorvosi rendelés is. Hatékonysági megfontolásokból a *Korondi-hegy* három szórványa, illetve Szencsed egy orvosi körlethez lenne rendelhető.

A turisztikai fejlesztések tekintetében a vulkáni fennsík kiváló hegyikerékpáros és futósíval is járható terep. A viszonylag sűrű úthálózat jó alapot kínál Kalonda-tetőn lévő tanyák, Szencsed, Fenyőkút Székelyvarság vonalán létrehozandó biciklis utaknak.⁵ Természetesen a gyalogtúrázók számára is jó terep ez, akár a Tartód-Firtos vonalán szervezett könnyű túrák, akár a Csorgókői vízeséshez, a Hegyes-csúcsához vagy a Görgénygerincre szervezett nehezebb túrákat nézzük. A lakatlan hegyi tanyák átalakíthatóak kulcsos házakká, vannak már ilyen jellegű kezdeményezések Békástanyán a parajdi vállalkozók részéről. Ivóban már a szennyvízelvezető-rendszer kiépítése a központi kérdés, itt a túlszűfolttság jelenthet problémát. Sajnos hiányosak a turisztikai programokat kiszolgáló infrastruktúrák, amelyek még vonzóbbá tennék e vidéket a turisták számára. Gyöngyösbérce, Ivó-bérce, Deság, a Lázak kiváló terepet kínálnak a hegyi kerékpározásra, itt a legnagyobb problémát a mindent elfoglaló nyíresek jelentik, akárcsak Küküllőmezőn, ahol a tanyákhoz tartozó területeket foglalják el a fiatal nyíresek.

A keleti tanyasávban, a Csíki-havasokban a hegyi turizmus Kovács Pétertől a Fügés-tetőig és a Szellőig gyönyörű hegyvidéki tájakat kínál az idelátogatók számára. Kiemelten fontos idegenforgalmi értékke és termékké válhatnak a hegyvidéket keresztül-kasul behálózó világháborús védművek. Ezek az ún. Árpád-vonal részei, de találunk első világháborús emlékhelyeket, amelyek elsősorban a magyarországi, erdélyi magyar és külföldi turisták körében tarthatnak érdeklődésre számot.

A Natura 2000-es területek, az élőhely- és fajvédelmi rendszerhez tartozó kaszálórétek számos érdekes virágfajt és madárfajt rejtenek. A kaszálórétek biodiverzitása hatalmas érték, amit védeni kell, ezért a Natura 2000-es területek népszerűsítése, elfogadtatása a fajok védelme és a táj fenntartható használata szempontjából elkerülhetetlen. A hagyományos gazdálkodási módok élhető tájstruktúrát hoznak létre, az erdőfoltok, a kaszálók, legelők növelik a biodiverzitást, a mai táj fennmaradásának legfontosabb tényezője, hogy a hagyományos kaszálás, legeltetés rendje ne boruljon fel.

A csángó tanyák hagyományos életvitele, a tájszerkezet, az épített katonai védművek, az Úz-völgye komoly vonzerőt jelenthet, ami hiányzik: az infrastruktúra és a szálláshelyek. Az Úz-völgyében, Aklosban már léteznek fogadásra alkalmas közbirtokossági menedékházak. Ezek fejlesztése és idegenforgalmi kiaknázása esélyt adhat az ott élő

⁵ Már létezik egy, a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság által működtetett honlap, amelyen ezt az útszakaszt népszerűsítik: www.tekerj.ro

közösség számára a helyi élelmiszerek értékesítése szempontjából. Kiváló turisztikai lehetőségek vannak Kovács Péterben, Háromkúton, az innen induló túraösvények a Nagy-Hagymásig, Egyesköig, Fehér-mezőig, a Békási-szorosig szövik át e csodás mészkővidéket, de innen bekapcsolható Farkasapalló is, ahol az Erzsébet-fürdő és a jávárdi Kőköz is érdekes célpont lehet. Érzékelhető, hogy a felsorolt, illetve az előbbi részekben már említett szórványok rendelkeznek fejlesztési potenciállal, ami hiányzik, a vállalkozó, fantáziával rendelkező ember.

1.21. A kutatási munka összегzése

A fenti vizsgálatok tisztán tükrözik azt, hogy a település egy komplex rendszer, amely a természeti és az épített környezet, a társadalmi berendezkedés, illetve az infrastrukturális rendszerek keresztmetszetében működik.

A kutatás áttekintette a tanya fogalomkörét, a szórványok és a székelyföldi település-földrajzi érdekességek egész tárházát. A tanyás szórványtelepülések kialakulása mintegy százéves folyamat, a réti, hegyi kaszálókön létrejövő ideiglenes szállásokból fejlődött ki az állandóan lakott *farmtanyákig*.

A tanyák kialakulása azonos mintát követ, akár a Székelyföldet, akár az Alföld tanyarendszerét vizsgáltjuk. A közös birtokok megléte, a népességszaporulat, amelynek következménye az élelmiszerek iránti igény megnövekedése, az új területek bevonása a termelésbe mindkét nagytáj esetében érvényes tényezők. Ami lényeges különbség: amíg a magyarországi tanyákat inkább mezőgazdasági üzemként vagy sajátos termelési struktúráként fogják fel (CSATÁRI, 2007), addig a székelyföldi szórványok alapegységei – nevezzük tanyának őket – lakhelyek, amelyeket kiszolgál a körülötte fekvő birtok, illetve a hozzá tartozó gazdasági épületek. Ezek elsősorban a népességszaporulat és az ezt követő csökkenő földterületek és a növekvő élelmiszerigény következtében jöttek létre, tehát nem a piaci konjunktúra és nem az üzleti szemlélet hozta létre őket. Megállapítást nyert, hogy a vulkáni platón létrejött tanyavilág és a keleti határsávban létrejött szórványok között szintén léteznek lényegi különbségek. A csángók, a felcsíki falvak havasokba kiköltöző, kiköltöztetett lakói által létrehozott szórványnépesség másodlagos szórványokat is létrehozott, elsősorban a Csíki-havasokban, a Tarkő-hegységtől a háromszéki Nemeréig. E csángáló közösségeknek könnyebb volt a magántulajdonba került irtáskaszálókat megvásárolni, mint kiegészíteni az elsődlegesen kibocsátó, főleg felcsíki falvak közbirtokosságaival.

Amíg a nyugati tanyasávban az oroszhegyiek, zetelakaiak, korondiak saját belbirtokaikhoz tartozó külbirtokokból hozták létre irtványföldjeiket és magányos, de viszonylag kiterjedt birtokkal rendelkező tanyákat alakítottak ki, addig a keleti sávban a csángók bérletek, kivásárlások révén jutottak kaszálókhoz és legelőkhöz. Csinód, Egerszék, Gyürke, Csobányos nem rendelkeznek külterületekkel, őket az alcsíki falvak közbirtokossági területei veszik körbe.

A tanyákból álló szórványok sortanyás, szórt tanyás és halmaz tanyás alaprajzot mutatnak, néhol jellemző ezek kombinációja is. Ezen szórványok rendkívül érzékenyen reagálnak a társadalmi-gazdasági változásokra, egyaránt jellemző rájuk a funkcionális átalakulás és a népesség eltűnése. A tanyák egy része lassan átalakul kompakt, zárt sorfaluvá, habár ez a folyamat a népességcsökkenésnek köszönhetően lelassult. Azok, amelyek a főutak mentén feltárhatóak, elérhetőek, szépségük, vonzerejük révén a hétvégi, sőt a pihenőturizmus helyszínévé is válhatnak. A másik pólus a nehezen elérhető tanyák köre (Deság, Csobányos, Gyürke, Küküllőmező), ahonnan elköltöznek az emberek, kiöregednek, a kemény munkával létrehozott birtok, a generációkon keresztül megtartott családi örökség enyészetnek indul.

A terepbejárás során egyértelművé vált, hogy településüzemeltetési szempontból ezek a szórványok, főleg a kis népességű elzárt falvak, rendkívül költségesen tarthatóak fenn, akár a vízellátást, akár szennyvízrendszerek működtetését tekintjük. Erre az olyan decentralizált, innovatív technológiák jelentenek megoldást, mint a napelemek, napkollektorok, kis vízművek üzembe helyezése. Ezek terjesztését, alkalmazását lehetne támogatni akár állami, akár megyei vagy alapítványi forrásokból. Erre vonatkozóan találtunk már pozitív példákat Farkaspallón, Ivó-bércen, Székelyvarságon. A tanulmány szeretné felhívni a döntéshozók figyelmét, hogy feltétlenül cselekedni, tenni kéne azért, hogy a tanyás szórványokban rejlő potenciált kiaknázzuk. Ehhez az első lépés a tanyák elérhetőségének javítása lehet, az utak javítása, korszerűsítése, az újra erdősödő kaszálók takarítása, művelésbe vonása, akár a közbirtokokba való visszaintegrálás révén is.

Végezetül kijelenthetjük, hogy a szórványok, tanyás települések a székelyföldi település-földrajzi valóság részét képezik, a szórványok színes és rendkívül változatos települések, adottságaik, problémáik nem azonosak. Sürgős beavatkozást igényelnek a kihalásra ítélt, illetve a kis népességű települések, de jövedelemgeneráló fejlesztések szükségesek a nagy agrárpotenciállal, turisztikai erőforrásokkal rendelkező tanyás szórványok esetében is.

Felhasznált irodalom

1. AMBRUS T. (2012): *Székely falutízesek*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, ISBN 978-973-665-356-8, 246 p.
2. AMBRUS T. (2009): *Csíkszentmiklós tízesekből alkot értéket a tájnak*, In: LAKATOS I.: Csíkszentmiklós a megtartó székely falu. Tipographic Nyomda, Csíkszereda. pp. 16–31.
3. AMBRUS T. – CSAPÓ J. (2009): „*Magyarország legjobban fejlődő vidéki desztinációjától*” a székely falutízesekig. In: TÓTH J. – AUBERT A. (szerk.): Tanulmányok Dr. Pozsár Vilmos tiszteletére. PTE Földtudományok Doktori Iskola, IDResearch Kft/Publikon Kiadó, Pécs. pp 181–194.
4. AMBRUS T. (2009): *A gyepű mint kultúrtájtípus Székelyföldön*. Tájökológiai Lapok, 7 (1) pp. 65–79.
5. AMBRUS T. (2009): *A székely tízesek tájrehabilitációs és tájhasznosítási kérdésének időszerűsége*. In: KÖTÉL E. (szerk.): A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia Tanulmányaiból. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest. pp. 119–134.
6. AMBRUS T. (2008): *A történelem nyomai napjaink településszerkezetében – a székelyföldi falutízesek a mentális térképek tükrében*. Földrajzi Közlemények 132. évfolyam, 2. szám. pp. 175–190.
7. AMBRUS T. – GYURICZA L. (2008): *A székely falvak legkisebb morfológiai elemeinek – a tízesek – olvasatai a tájban*. In: CSIMA P. – DUBLINSZKI B. (szerk.): Tájökológiai kutatások. Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, Budapest. pp. 107–116.
8. AMBRUS T. – GINZER M. – GYURICZA L. (2008): *A települések térbeli változásai a Felcsíki-medencében*. In: FÜLEKY Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében. Az erdélyi táj változásai, Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Szent István Egyetem, Gödöllő. pp. 107–112.
9. AMBRUS T. (2007): *Falutízesek a székely székek településszerkezetében*. In: GÁL V.–SZABÓ A. (szerk.): Tanulmányok Dr. Becsei József 70. születésnapja alkalmából. PTE TTK FI–PTE TTK FDI, Pécs. pp. 9–21.
10. AMBRUS T. – CSAPÓ O. (2007): *Ha a táj szab az életnek teret – a természeti adottságok szerepe a településszerkezet kialakulásában a székely falutízesek és az őrségi szerek példáján*. In: MÁTHÉ Cs. – MÓCSY I. – URÁK I. – ZSIGMOND A. (szerk.): III. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia Tudományos Közleménye, Kolozsvár. pp. 43–49.
11. AMBRUS T. (2006): *Falutízesek alakulása Csík- és Kászsónszék településszerkezetében*. In: FÜLEKY Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében Település a tájban. Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Gödöllő. pp. 22–29.
12. ANTAL I. (1992): *Gyimesi Krónika*. Európa-Kriterion, Budapest, p.18, p.36, p. 71-78
13. BÁRTH J. (2001): *Varság, a székely tanyaközösség*. A szerző kiadása, Kecskemét, p. 271.

14. BÁRTH J. (1996): *Adatgyűjtési útmutató a Duna-Tisza közti tanyák néprajzi jelenkutatásához. OTKA Tanyák a változó időben.* Kecskemét, Katona József Múzeum. pp. 5–31.
15. BÁRTH J. (2004): *Úz-völgyi magyarok.* Településnéprajzi és népesedéstörténeti adatok, tanulmányok.
16. BÁRTH J. (2012): *Szentgyörgy megyéje Alcsíkon.* Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet
17. BÁTKY ZSIGMOND (1941-1943): *Építkezés.* In Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996. Kecskemét, p. 213-221.
18. BECSEI J. (1966): *A tanyai település néhány kérdéséről.* Földrajzi Értesítő. XV. évf. sz. pp. 385-406.
19. BECSEI J. (1990): *Az alföldi tanyarendszer változása.* In: TÓTH J. (szerk.): *Tér – idő – társadalom,* Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Pécs. pp. 342–372.
20. BECSEI J. (1992): *Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődése* (Kutatási témavázlat). OTKA 4511, Budapest.
21. BECSEI J. (1993): *A tanya-fogalom tartalmáról.* Földrajzi Értesítő XLII. évf. 1993. 1–4. füzet, pp. 35–40.
22. BELUSZKY P. – SIKOS T. (1982): *Magyarország falutípusai.* MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest
23. BELUSZKY P. (1983): *A tanyarendszer időszerű problémái.* Földrajzi Közlemények, XXI. évf. 1. sz. pp. 19–35.
24. BELUSZKY P. (1999): *Magyarország településföldrajza.* Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
25. BELUSZKY P. (2008): *Magyarország történeti földrajza, II. Dialóg-Campus,* Budapest.
26. BENKŐ K. 1853: *Csík, Gyergyó és Kászon. Leírások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár. 163 p.
27. CSÜRÖS I. – CSÜRÖS M. – PÁLFALVI P. (1980): *A Csíki-havasok néhány növényátulásának ökológiai jellemzése.* – In MIKLÓSSY V. (szerk.): *Acta Hargitensia.* – Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Harghita, Miercurea-Ciuc – Csíkszereda, pp. 417-432
28. ENDES M. (1938): *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Akadémia Kiadó, Budapest. pp. 5–238.
29. ERDEI F. (1941): *A tanyás települések földrajzi szemlélete.* Földrajzi Közlemények, 1941. évf. LXIX. sz. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. pp. 103–113.
30. ERDEI F. (1949): *Mi a tanyakérdés lényege?* A tanyai Tanács elnökének nyilatkozata a tanyakérdésről. Kézirat. MTA Archivum.
31. ERDEI F. (1971): *Város és vidéke.* Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest. pp. 180–243.
32. ERDEI F. (1942): *Magyar tanyák.* Erdei Ferenc összegyűjtött művei, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Hasonmás kiadás.
33. FEKETE Á. és mtsai (1998): *Szováta 1587-1989.* Múzeumi Füzetek 15, Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely
34. GYARMATI J. 1973: „Hátul”, *a Rugát tetőn túl.* Falvak Dolgozó Népe 28. 12. p.

35. GYÖRFFY I. (1910): *A nagykún tanya*. Különlenyomat a M.N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1910. évfolyamából, Budapest. pp. 3–22.
36. GYÖRFFY I. (1937): *A magyar tanya*. Földrajzi Közlemények, 1937. LV. évf. 1–3. sz. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. pp. 70–93.
37. HOLLANDER, A. N. J. (1980): *Az Alföld települései és lakói*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp. 5–113.
38. HORVÁTH J. (1961): *Havasi pásztorok között*. Falvak Dolgozó Népe 29. 5. p.
39. Horváth Alpár (2002): *Hargita hegység*. Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
40. ILYÉS Z. (2010): *Ambrus Tünde: „A székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer, mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete” c. PhD doktori értekezésének rövid bírálata*. Kézirat. 7 p.
41. ILYÉS Z. (2008): *Mezsgyevilágok*. Lucidus Kiadó, Budapest. pp. 13–46, 131–198.
42. ILYÉS Z. (2007): *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj XVIII–XX. századi fejlődése Gyimesben*. Eszterházy Károly Főiskola. Földrajz Tanszék, Eger. 191 p.
43. ILYÉS Z. (2003): *A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben*. Székelyföld. pp. 109–122.
44. ILYÉS Z. (1999): *A történeti védelmi táj szerveződése Gyimes példáján*. In: FÜLEKY Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében*, Gödöllő. pp. 325–330.
45. IMREH István (1973): *A rendtartó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
46. IMREH István (1979): *Erdélyi hétköznapiak*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
47. KÓS K. (1989): *Népi építkezés Kászonban*. In: KÓS KÁROLY: *Erdély népi építészet*. Kelenföld Kiadó, pp. 186–227.
48. KOVÁCS H. I. (2015): *Tanyavilág*. Hargita Népe 2015. 259 p.
49. Molnár J. (2004): *Táj és Társadalom*, szerk. Kassay János, Péter Pál, Agora-Uke, Székelyudvarhely
50. KÖSZEGFALVI GY – TÓTH J. (1999): *Általános településföldrajz*. In: TÓTH J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I. Dialóg-Campus Kiadó, Pécs*. pp. 421–483.
51. MENDÖL T. (1939): *Néhány szó az alföldi város kérdéséhez*. Földrajzi Közlemények, LXVII. évf, 3. sz. pp. 217–233.
52. MENDÖL T. (1941): *Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyás települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez*. Földrajzi közlemények, 1941. évf. LXIX. évf. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. pp. 113–115.
53. MENDÖL T. (1963): *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest
54. ORBÁN B. (1868–1871): *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. 1–26 füzetek. Helikon és a Magyar Könyvkiadó, Budapest
55. PRINZ GYULA (1936–1938): *A Magyar munka földrajza*. Magyar föld, Magyar faj. I–IV. Magyar földrajz. II., Budapest
56. RAB J. – TANKÓ P. – TANKÓ M. (1980): *Növényismeretük gazdag és pontos*. Falvak Dolgozó Népe 35. 13. p. 4.
57. ROMÁNY P. (1973): *A tanyarendszer ma*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. pp. 5–125.
58. TARISZNYÁS M. (1980): *Gyergyó történeti néprajza*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 232 p.
59. TARISZNYÁS M. (1982): *Gyergyó történeti néprajza*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. pp. 5–84.

60. TÓTH J. (1981): *A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése*. Földrajzi Értesítő, 1981. 2–3. pp. 267–291.
61. TÓTH J. (2010): *Településföldrajz*. In: TÓTH J.(szerk): Világföldrajz, Akadémiai kiadó, Budapest. pp. 323–358.
62. VÁMSZER G. (1977): *Életforma és anyagi műveltség*. Néprajzi dolgozatok, adatok, gyűjtések (1930–1975). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. pp. 259–284.
63. VÁMSZER G. (2000): *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda. 167 p.
64. VÁMSZER G. (2000): *Csík Vármegye Településtörténete*. szerk. Pozsony Ferenc, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 12 p.- 82 p.
65. VARGA E. Á. (1998): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I*. Kovászna, Hargita, Maros megye, Népszámlálási adatok 1850-1992 között, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest-Csíkszereda
66. VITOS M. (1894): *Csíkmegyei füzetek. Adatok Csík megye leírásához és történetéhez*. – Györgyjakab Márton Nyomda, Csíkszereda, 1022 p.
67. VITOS M. (2003): *Csíkmegyei füzetek. Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez. I–II*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda. 561, 394 p.
68. VOFKORI L. (1998): *Székelyföld útikönyve*. Cartographia, Budapest, 61 p.-125 p.
69. VOFKORI L. (2004): *Utazások Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. pp 8–36.

Internetes források

<http://www.erdelyiutazas.hu/magyar/sz/zetevarylja/derengo-tanya-728>

<http://www.szekelyfoldiinfo.ro/Menu/Szekelyvarsag.html>

<http://www.iranszekelyfold.info/hu/srknny-tanya-libn.html>

<http://www.transindex.ro/adatbank>

2. AZ AGRÁRIUM SZÉKELYFÖLDÖN

2.1. Székelyföld természeti, földrajzi és adminisztratív elhelyezkedése

Részben a Keleti-Kárpátok, részben az Erdélyi-medence területén Székelyföld 12 500 km² kiterjedésű terület, amelynek része Európa egyik leghosszabb összefüggő vulkáni vonulata, a Kelemen- és a Görgényi-havasok, valamint a Hargita alkotta tűzhányólánc. A Keleti-Kárpátok szorosokon és hágókon keresztül egymásba fűzött, 500-950 m-es magasságban elhelyezkedő hegyközi (hegységközi) medencéi Székely-medencesorként is ismeretesek. A kisebb medencékhez tartozik a Bélbori-, Borszéki-, Kászoni-, Baróti- és Bodzafordulói-medence, míg a nagyobbak a fiatal szerkezeti süllyedésekhez kapcsolódó, tavi-folyóvízi feltöltődésű, hűvös éghajlatú Gyergyói-, Csíki- és (a Felső-Háromszéki- és Sepsiszéki-medencére tagolódó) Háromszéki-medence. A leghidegebb a Gyergyói-medence, ahol a téli hónapok középhőmérséklete 9 °C, télen nem ritkán –20 °C, sőt –30 °C is mérhető (ELEKES, 2011).

Napjainkban Hargita, Maros, Kovászna, Szeben, Fehér és Brassó megyékkel a romániai Közép-régió részé. A régió megyéi közül székely megyék Hargita, Maros és Kovászna, amelyek területén a városok száma 25, a községek száma 189. A Románia területi-adminisztratív felosztását szabályozó 2/1968. évi törvény értelmében több falu alkot egy községet.⁶ A 15. ábra mutatja be Románia makroregionális felosztását földrajzi szempontból.

2.2. Székelyföld társadalmi és (agrár)gazdasági értékelése

A Székelyföld gazdaságát vizsgáló szakértők⁷ között teljes az egyetértés abban, hogy a hagyományokat meg kell tartani, de ugyanakkor szükséges a térség gazdasági megerősítése, mert ettől függ az emberek boldogulása. Székelyföld fejlődését meghatározta,

⁶ A törvény háromféle község létrehozására adott lehetőséget: 500 fő alatti, 500–1500 fő közötti, valamint 1500–4000 fő lakos lakóhelyének összessége (Lege, 1968).

⁷ Ebben a témakörben hivatkozással szolgál: DR. ILYÉS Ferenc (2015): *Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között – székelyföldi kísérletek – doktori értekezés*, Pécs.

hogy egészen a huszadik századig földrajzi értelemben is periféria volt, a mindenkori magyar vagy osztrák fennhatóság legkeletibb határán terült el (PÁL, 2003).

15. ábra: Románia makroregionális felosztása földrajzi szempontból
Forrás: Dr. Ilyés Ferenc szerkesztése, ADR-Centru, 2014 adatai alapján

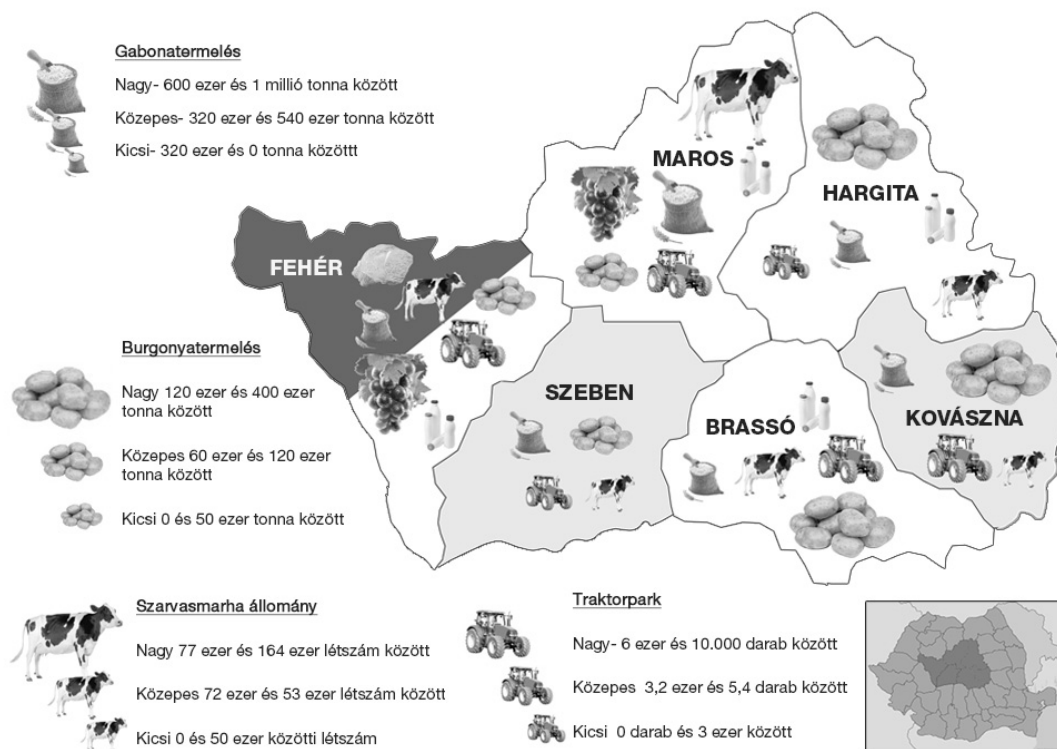
Az országos területfejlesztési stratégiákban a térséget perifériaként kezelték és kezelik, amelynek gazdaságát hat nagyváros határozza meg: Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely és Gyergyószentmiklós, a régió többi része környezeti adottságokra (turizmus, erdőgazdálkodás, mezőgazdaság, állattenyésztés) tud alapozni.⁸

A 12 500 km² nagyságú, hat nagyvárossal és többnyire vidéki jellemzőkkel rendelkező tájegység területén a következőkben az összlakosság város-falu eloszlását és a térség általános fejlettségét, illetve jelen tanulmány szerves részeként az állattenyésztési ágazat fejlettségét mutatjuk be.

A városi-falusi lakosság megoszlása Romániában a 2011-es népszámlálás alapján: az ország össznépességének 54 százaléka városban él, 46 százaléka pedig falun. Székelyföld területére ennek éppen a fordítottja igaz (ELEKES, 2015; VERES, 2013).

⁸ Vö. DR. GERÉB László PhD (2013): *A székely vállalkozó és környezete*. In: AMBRUS Tibor (2013): *Vállalkozói műhelytitkok Erdélyben*. NKTK, Budapest, 49-56. p.

A tájegység agrárgazdasági fejlettségének bemutatásához egy olyan kutatás eredményeit használjuk, amelyet az egész országra kiterjesztve a bukaresti egyetem szociológiai intézete végzett. A kutatásban a társadalom fejlettségi szintjének értékelésére az ISDL-nek⁹ nevezett mutatót használták. Eredményeiket a Közép-régió vidéki településeire kategorizálva (16. ábra), a társadalmi minőségi mutatók alapján megállapítható, hogy a Közép-régió vidéki lakosságának többsége fejlett településeken él, míg a székely falvak abszolút többsége a közepes és fejlett kategóriában található.

16. ábra: A romániai Közép-régió agárpotenciálja
 Forrás: Ilyés, 2016 a ZF, 2014 adatai alapján

A közepes kategóriában a székely falvak 15,5%-a, a fejlett kategóriában 22,4%, a nagyon fejlett falvak esetében pedig a falvak 42,2%-a található a három székely megye átlagai alapján. Az állattenyésztési ágazatban, a szarvasmarha-állomány tekintetében a

⁹ ISDL – Indicele de Dezvoltare Social Locală (helyi társadalmi fejlődés indexe). Olyan fejlődési index, amelyet faktoranalízis alkalmazásával hoztak létre és többek között a következő tényezőket foglalja magában: az adott közösség képzettségi szintje, a 14 év feletti népesség átlagéletkora, születéskor várható élettartam, ezer lakosra jutó személygépkocsi, átlagos lakásnagyság, egy lakosra jutó háztartási gázfogyasztás, a település lakhatás szerinti besorolása. Sandu DUMITRU (2011): *Dezvoltarea Regională în România, Granițe socioculturale în mișcare*. Elérhető: http://audieri.advocacy.ro/sites/audieri.advocacy.ro/files/files/pagini-audiere/documente_conexe/2012-1/2011_sandu_d_dezvoltarea_regionala_in_romania.pdf, (letöltve: 2015.03.14, 00.25., 10. p.) A kutatás eredményeinek székelyföldi vetületét feldolgozta DR. ILYÉS Ferenc (2015): *Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között – székelyföldi kísérletek – doktori értekezés*, Pécs

közepes potenciállal rendelkező megyék kategóriájába tartozik 77-164 ezerrel a nagykapacitású megyének minősített Maros megye, 53-72 ezerrel Hargita megye és 50 ezer alatti állománnyal a kiskapacitásúnak tartott Kovászna megye. Természetesen a megye mérete az egyik meghatározó elem ennek a kapacitásnak a biztosítására. A székely megyék sajátossága, hogy Maros és Hargita országos jelentőségű tejfeldolgozó kapacitásokkal rendelkezik. Mindemellett Maros megye jelentős szőlőtermelő és közepes gabonatermelő potenciállal is rendelkezik. Hargita és Kovászna megye gabonatermelő képessége jelentéktelen. A megyék traktorellátottsága alacsony, főleg az ország nyugati és déli megyéihez képest. Az élelmiszer-feldolgozásban Hargita és Maros megye kapacitása országosan jelentős, itt található több országos jelentőségű tejfeldolgozó üzem (ZF, 2014).

A tejfeldolgozó üzemek és a tejtermelésre létrehozott farmok vizsgálatának statisztikai adatai azt mutatják, hogy az EU-tagországok között Romániában vannak a legkisebb farmok (átlag 3 ha) és itt a leggyengébb a tejtermelés (farmátlag 12 t tej).¹⁰ A hivatkozott anyag Romániát régiós bontásban elemzi a RICA 2013-as statisztikai adatainak alapján. A témánkhöz kapcsolódó eredményeket kiemelten a 4. táblázat szemlélteti.

A 4. táblázat adatait elemezve az alábbi következtetések fogalmazhatók meg:

- Regionális bontásban a Székelyföldet is magában foglaló romániai Közép-régióban van a legkevesebb farm (22 850 egység).
- A Közép-régióban a legnagyobb a bérelt mezőgazdasági területek részaránya (37%). Az országos átlagot 13%-kal haladja meg.
- A takarmányozásra felhasznált területek tejhozama szempontjából 3.1. értékkel a Közép-régió az országos átlag alatt, régiós összehasonlításban az utolsó előtti helyen van. (Ennél rosszabb eredménye az Észak-keleti régiónak van, kiemelkedően magas a Dél-keleti régió és Dél-Munténia.) Fontos látni, hogy tejtermelés kg/tehen megközelítésben Nyugat- és a Dél-Munténia régió után harmadik helyen a Közép-régió található, meghaladva az országos átlagot is. A tejtermelés/farm/tonna ebben a régióban a legmagasabb, az országos átlagnak majdnem a duplája.

¹⁰ Avantajele si dezavantajele fermelor de vaci de lapte din Romania. 27 iunie 2016. Forrás: www.gazetadeagricultura.info/animale/bovine/18943. Letöltve: 2017 februárjában.

**A tejtermelő farmok költségeinek alakulása Romániában
regionális bontásban (euró)**

	Észak- kelet	Dél-kelet	Dél- Munténia	Dél- nyugat- Olténia	Nyugat	Észak- nyugat	Közép- régió	Románia
Farmok	100 < 200	40 < 100	40 < 100	40 < 100	40 < 100	100 < 200	100 <200	500 < 1000
Farmok száma	78.860	28.580	37.360	32.260	14.560	56.100	22.850	271.360
Bérelt mezőgazdasági terület (%)	21	32	18	9	45	16	37	24
Családi munkaerő (%)	99	94	95	96	96	98	85	96
Tej/takarmányozásra felhasznált terület (t/ha)	2.9	7.3	6.1	4.0	4.4	3.3	3.1	3.6
Tejtermelés (kg/tehén)	3.055	3.468	3.979	2.917	4.003	3.468	3.516	3.405
Tejtermelés farmonként (tonna)	9	15	12	9	16	12	21	12
Családi munkaerő költsége (costul)	223	154	234	260	201	302	134	220
Családi munkaerő díjazása (remuneratie) (RFL)	1632	3967	2424	2137	4251	3305	5105	2883

Forrás: Demeter Sándor szerkesztése az RICA statisztikai adatok alapján, 2013

Az adatok alapján levonható következtetések (+) kedvező, (-) kedvezőtlen:

1. Kevés farm (Az országban levő farmok 8%-a található a Közép-régióban, de ez a szám még sem pozitív, sem negatív vonatkozásban nem értelmezhető. Az viszont igen, hogy a kereskedelmi kamara adatai szerint 2012-2017 között Romániában 512 gabonatermesztő, 232 tejtermelésre szakosodott és 125 vegyes (zöldség, gyümölcs, állattartás) farm kezdeményezett csődjeljárást.¹¹⁾
2. Sok bérelt terület. (-)
3. Takarmányozási problémák (-): Hozam szempontjából a sok terület – kevés tej alacsony eredményén a takarmány összetevőinek és a tej minőségének ismerete változtathatna. A statisztikai elemzések viszont ezekhez nem szolgáltatnak adatot.

¹¹ Ionel VADUVA (2017): *Peste 1.800 de firme din agricultură și zootehnie au deschis procedura de faliment în ultimii cinci ani*. Forrás: <http://www.revistafermierului.ro/opinii/item/2543-exclusiv-peste-1-800-de-firme-din-agricultura-si-zootehnie-au-deschis-procedura-de-faliment-in-ultimii-cinci-ani-este-o-imagine-corecta-emil-dumitru-pro-agro.html>. Letöltve 2017. április.

4. Tejtermelés (farm/tonna) (+): A takarmányozási problémákat jelző adatok ellenére a Közép-régióban található farmok mégis az országos átlag dupláját termelik. Sok terület – kevés tej, de a kevés mégis kétszer annyi, mint a jobb takarmányozási mutatókkal rendelkező régiókban. Az, hogy az EU-tagországok között ez milyen helyezésre elegendő, megmutatja az 5. táblázat, amely a tejtermelés alakulását 1000 hektár mezőgazdasági területre vonatkoztatva (tonna) az 1965-2010 közötti időszakban vizsgálja.¹²

5. táblázat

A tejtermelés alakulása 1000 hektár mezőgazdasági területre vonatkoztatva (tonna)

Ország	Év	1965	1970	1975	1980	1990	1995	2000	2005	2010
Dánia		2037,6	1700,8	1867,3	1942,7	1800,3	1775,2	1791,9	1740,3	1863,9
Franciaország		689,2	768,0	828,7	932,5	893,0	869,2	854,2	850,3	796,2
Hollandia		3724,8	4296,4	5330,7	6146,3	5854,8	5890,2	5817,8	5657,1	6063,5
Lengyelország		827,9	927,4	1015,9	1022,4	982,2	722,3	737,6	739,7	761,8
Románia		170,4	203,7	255,7	295,4	252,0	341,2	318,1	370,3	326,2
Spanyolország		122,1	161,0	185,6	218,7	210,4	224,1	220,6	230,1	229,7
Magyarország		304,4	290,5	314,8	440,0	492,1	342,3	370,6	333,5	291,4

Forrás: Pinte, 2013, p. 27

Az átfogó adatbázis szerint a román tejtermelés értéke az elmúlt közel 50 évben gyakorlatilag nem tudott elmozdulni az utolsó előtti helyről, annak ellenére, hogy saját értékéhez képest ez idő alatt megduplázta a termelt mennyiséget. A közép-kelet-európai térségi szereplők közül Lengyelország fejlődése jelentős annak ellenére, hogy termelése jelentősen változott az elmúlt időszak alatt, így is kétszerese a többi szomszédos partner eredményeinek. Eközben az országos statisztikai intézet 2017-es adatai azt jelzik, hogy az országba importált bruttó tej mennyiség 2016.02.29 – 2017. 02. 28. közötti időszakban 2484 tonnával (9,8%) növekedett.¹³

¹² Adrian PINTEA (2013): Studii comparative privind stările, tendințele și perspectivele producției animale în România și Uniunea Europeană. Letöltés: 2017. április 24., 22 óra

¹³ Revista Fermerului (2017): *Importurile de lapte au crescut de la an la an cu peste 2.300 de tone.*
Forrás: <http://www.revistafermierului.ro/romania-agricola/zootehnie/item/2540-newsflash-ins-importurile-de-lapte-au-crescut-de-la-an-la-an-cu-pest-2-300-de-tone.html>. Letöltés: 2017. április

A székelyföldi agrárgazdaság értékelése során megvizsgáltuk az agrárágazati termelés arányainak változását 2015-ben a romániai fejlesztési régiókban (6. táblázat).¹⁴

6. táblázat

A román mezőgazdaság ágazati teljesítőképességének alakulása 2015-ben

2014 = 100%

Terület	Összesen	Növénytermesztés	Állattenyésztés
Észak-Nyugat	93,3	88,0	102,7
Közép	93,4	88,1	102,2
Észak-Kelet	89,9	81,4	104,7
Dél-Kelet	94,6	94,2	95,6
Dél-Munténia	97,2	96,0	100,3
Bukarest-Ilfov	86,8	82,2	97,0
Délnyugat-Olténia	94,0	91,4	100,9
Nyugat	89,1	81,6	104,5
Összesen	93,2	89,3	101,5

Forrás: Statisztikai Hivatal sajtóközleménye, Comunicat de presă, 2016

A vizsgálat eredménye: miközben növekedés tapasztalható az állattenyésztési ágazatban, addig országos viszonylatban az egyik legjelentősebb növénytermesztési visszalépés mutatható ki a Közép-régióban. Ez valószínűsíti, hogy rövid távon az állattenyésztésben is visszaesés fog bekövetkezni.

2.3. Kis székelyföldi gazdálkodástörténet

A *Bazi nagy görög lagzi* című, 2002-es romantikus vígjátékot a kortárs kritika minden idők legsikeresebb független filmjének minősítette. (Néhány magyar oldal, amely erről írt: origo.hu, index.hu, filmtrailer.org.) A film egyik jelenetében az Amerikában élő görög apa arra okítja lányát, hogy minden olyan kifejezés, amely meghatározza a nyugati kultúrát, a görög nyelvből származik. A gazdálkodás szintén görög eredetű szó, amelyet először a családi háztartás irányítására használtak, ebből nőtte ki magát a mai

Meatmilkuni (2017): *Colactarea internă a laptelui a scăzut, importul a crescut cu 9.8 %*. Forrás: <http://www.meat-milk.ro/insse-colactarea-interna-laptelui-scazut-importul-crescut-cu-9-8>. Letöltés: 2017. április 10.

¹⁴ Forrás: INNS (2016): *A mezőgazdasági ágazatok termelési értéke fejlesztési régiókban - végleges adatok*. Letöltés: 2017. április 24., 23 óra

(köz)gazdaság(tan)ra vonatkozó jelentéstöbbletté.¹⁵ Görög megfelelője az **oikonomia** (oikosz = ház, nemein = elosztani). Az oikosz szó köznyelvi használata még: ház, lakhely, szoba, terem, templom; haza, hon, istálló, fészek, tanya, kalitka, épület; háztartás, gazdálkodás, vagyon, birtok, család, nemzetség. A korai görög filozófusok közül már Platon (i. e. 427. – i. e. 347.) párhuzamba állította a háztartás és a városállam vezetését. Az Arisztotelész (i. e. 384. – i. e. 322.) utáni görög gazdasági gondolkodásban az oikonomia gyakran jelentette a nagybirtok, városállam, majd a hellenisztikus korban az egész királyság jövedelmét. A Pallas Nagylexikonban a gazdaság címszó alatt írja, hogy az „*valamely gazdasági alanynak a szükséglet kielégítésére irányuló tevékenységeinek és berendezéseinek összessége. (...) A közönséges életben gyakran gazdaság alatt különösen a mezőgazdasági vállalatot értik.*”¹⁶

A magyar kultúrát annak néprajzi sajátosságai alapján vizsgáló egyetemi tankönyv a gazdálkodástörténeti fejezetében megkülönbözteti a gazdálkodás gyűjtögető-zsákmányoló (táplálékszerző gyűjtögetés, vadászat, halászat) és termelő (állattartás, földművelés) formáját, majd így összegzi annak jelentését: „*Az anyagi javak megszerzésére irányuló tevékenységet gazdálkodásnak nevezzük. Az ember ugyanis e munkája során gazdálkodik a rendelkezésére álló természeti erőforrásokkal, munkaerejével, eszközeivel, pénzével.*”¹⁷

Székelyföld gazdálkodástörténete kapcsán nagy ívű munkájában BENKŐ Elek a középkori Székelyföldről azt írja, hogy annak gazdálkodását a régészet segítségével csak az általánosságok szintjén lehet bemutatni, a különböző kutatási területekről (régészet, néprajz, történetírás) kapott információkat egymás mellé helyezve a következő ismeretekhez jutunk:¹⁸

– **Ekés földművelés** (szimmetrikus ekevas és sarlóleletek)

– **Határhasználat**

„*A falusi határ 20%-át foglalták el a szántóföldek, míg 40%-át legelő és további 40%-át erdő borította. A falusi gazdálkodás meghatározó eleme a szarvasmarha-tenyésztés volt, ezért úgy kellett kenyérgabonát termeszteni, hogy minél több legelő, a határ mintegy fele az állattartásnak kedvezzen.*”

¹⁵ Vö: DR. CZIRE Szabolcs (2009): *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 220. p.

¹⁶ Pallas Nagylexikon. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/gazdasag.html>. Letöltve: 2017 márciusa.

¹⁷ DEMÉNY István – GAZDA Klára – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc – TÁNCZOS Vilmos (2000): *Magyar népi kultúra.* RMPSZ, Kolozsvár, 204-206. p.

¹⁸ BENKŐ Elek (2012): *A középkori Székelyföld I-II.* MTA, Budapest, 95, 336-337. p.

– **Állattartás**

BENKŐ munkájának társszerzője, GÁL Erika 10 székelyföldi régészeti lelőhelyről származó állatcsontlelet alapján – amelyek vizsgálati eredményeit összehasonlítja más Kárpát-medencei, illetve óromániai adatokkal – azt írja, hogy az Árpád-kori falvakra jellemző volt a ló-, szarvasmarha-, juh-, kecske- és sertéstartás.¹⁹ A régészeti kutatásokat a néprajz így egészíti ki: „A városok növekedésével és a gazdálkodással szemben támasztott igények kielégítésére külföldről hozott, előnyös fajtatulajdonságokkal rendelkező kitenyésztett állatokkal frissítették az állományt. Az új tájfajtákkal együtt kialakult a félszilaj tartásmód, és ezzel együtt a fejlettebb takarmánygazdálkodás. Az intenzív földművelés hatására az állattartásnak kialakult a kezes, istállózó formája, amikor a takarmányozásról teljes mértékben az ember gondoskodik. Az ilyen formájú tenyésztésnek legfőbb célja az árutermelés”²⁰

– **Táplálkozási szokások**

Az Amerikába kitelepedett és ott a híres Four Season vendéglőt működtető Kövi Pál az erdélyi gasztronómia történeti kialakulását és a sajátosságait társszerzőkkel körüljáró és receptekkel alátámasztó könyvében ekképpen összegzi az erdélyi étkezések lényegét: „Az erdélyi ember nem ingyenc: nem szórakozásból eszik. Mindig is nagyon célszerűen táplálkozott. (...) Az erdélyi konyha az olyan emberé, aki keményen dolgozik, aki húz; aki mértékkel, beosztással él, de amikor ünnepe van, akkor áldoz. Áldoz, nem a hasának, hanem a barátainak, vendégeinek, a barátságnak, az egymást erősítő együttlétnek; áldoz a hagyományokat őrizve, és merészen rögtönözve. Tud ünnepelni úgy, hogy az az ünnep évek, évtizedek múlva is külön emlékként marad meg, nem fakul a többi közé...”²¹

A források alapján a középkori étkezések összetevői a következők voltak:

- Húsfélék. (GÁL Erika régészeti kutatómunkával igazolta, hogy az Árpád-korban a ló gazdasági szerepe magában foglalta annak húsetelként való fogyasztását is, ami a jelzett korban egyáltalán nem számított különlegességnek.)
- Gabonafélék közül őszi búza, tavaszi búza, zab, árpa, köles és haricska, viszont egyetlen székelyföldi forrás sem említi az alakort és a rozst.²² A kenyér

¹⁹ GÁL Erika (2012): *Állatcsontleletek a középkori Székelyföldről*. In: Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I-II*, 663-750. p.

²⁰ Vö: DEMÉNY és társai (2000): I.m., 213-221. p.

²¹ KÖVI Pál (1980): *Erdélyi lakoma*. Kriterion, Bukarest, 13. p.

²² BENKŐ (2012): I.m., 338. p.

elterjedésének köszönhetően „a 15. századtól a köles, árpa, zab és alakor helyét mindinkább a búza és a rozs vette át.”²³

- Tej és tejtermékek (aludttej, tejföl, vaj, túró, joghurt, sajt, orda).
- Főzelékek (hús, kása, gyümölcs, zöldség, bab, borsó, lencse).

Az erdélyi konyha vizsgálatában egyik meghatározó forrás BORNEMISSZA Anna szakácskönyve 1680-ból. Ő az alapanyagok alapján négyes rendszerben csoportosítja a recepteket:

1. négylábú háziállatok (marha, juh, kecske, disznó),
2. vadak (szarvas, őz, nyúl, vadkan, vadkecske, hód, mókus) és szárnyasok (sas, strucc, túzok, hattyú, pulyka, fajd, fácán, gém, daru, páva, vadlúd, vadréce, kappan, tyúk, mogyorótyúk, fogoly, galamb, gerle, fűrj, szajkó, rigó, pacsirta),
3. halak,
4. különfélék (pástétomok, összetett receptek stb.).

Első ránézésre is látszik, hogy a gabonafélék nem szerepelnek a konyhai összetevők között. A szakácskönyv előszavában a szerkesztő, DR. LAKÓ Elemér írja, hogy a kéziratban nincs nyoma a paradicsomnak meg a kukoricának. Megállapítja, hogy az erdélyi konyha alakulásában 1867 után „olyan ugrásszerű változások mentek végbe (...), hogy eredményük – minden túlzás nélkül – teljesen új minőség. A változásban, az új minőség kialakításában döntően hatott a paprika meg a burgonya.”²⁴

Az emberi táplálkozás kutatása során SZENDI Gábor idézi Luigi CORNARO velencei nemesembert, aki 1464-ben született, 102 éves koráig élt és hosszú élete titkáról vallva tanította ugyanazt a célszerű táplálkozást, amely az erdélyi konyhának KÖVI Pál forrásai szerint még a 20. században is jellemzője volt: „a tápláléknak nem a száját, hanem a gyomrot kell gyönyörködtetnie.”²⁵ A célszerű táplálkozás megváltozásának nyomában járva SZENDI a következő táplálkozás-kronológiát rakja össze: „Őseink évmilliókon át vadászó–halászó–gyűjtögető életmódot folytattak (...) étrendjükben nyoma sem volt a gabonaféléknek. (...) A földművelés kényszerű válaszként született meg a növekvő népességre és a vadászható állatok csökkenő számára. Az emberi génnek 2,5 millió éven át másfajta táplálkozásra voltak ráhangolódva, és a földművelő kultúra során a szervezet olyan tápanyagokkal találta szembe magát, amelyek tökéletes feldolgozására nem volt felkészülve

²³ DEMÉNY és társai (2000): I.m. 225. p., de a 224-227. oldalon részletesen ír a táplálkozási szokásokról.

²⁴ DR. LAKÓ Elemér (közéleti) (1983): *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*. Kriterion, Bukarest, 17. p.

²⁵ SZENDI Gábor (2009): *Paleolit táplálkozás*. Jaffa, Budapest, 17-21. p.

és erre ma sem képes. (...) A gabonafélék mellé az 1800-as évek ipari forradalma a cukor és a finomított gabonafélék terjedésével ismét durva változást vitt az étrendbe. Ekkor kezdett járványszerűen terjedni az elhízás.”²⁶

Az adatok a célszerű táplálkozástól a tömegtáplálkozásig vezetnek és egy mókuskereket hoztak létre: a neolitikum mezőgazdasági forradalma lehetővé tette a lassú népszaporodást, amelyet az ipari forradalom felgyorsított: 1850-1950 között megkétszereződött a világ népessége, elérve a 2,5 milliárd főt, míg ezt követően a népesség duplázódásához már négy évtized is elegendő volt (1950-1990 között 5,3 milliárd főre növekedett a világ népessége). A növekvő népességszaporulattal csökkent az egy fő ellátására rendelkezésre álló földterület és súlyos kérdés lett a föld vízkészletének apadása.

Úgy tűnik, a tömegtáplálkozás nehézségeit a biotechnika megoldotta, de a rendszer fenntartása nagy tőke- és energiaráfordítást igényel.²⁷ Székelyföld gazdálkodástörténeti áttekintése során az érintkezés a globális gazdálkodással megkerülhetetlen volt. Összegzésként megállapítható, hogy az általános gazdasági megerősödés szempontjából megkerülhetetlenek a hagyományok és a régió nyújtotta természeti adottságok (turizmus, erdőgazdálkodás, mezőgazdaság, állattenyésztés). Az állattenyésztésben szem előtt kell tartani a határhasználat módját (földművelés, erdő, legeltetés), a környezetvédelmi szabályozásokat és a tulajdonjogot, de a változó táplálkozási szokások (igények) is hatással vannak a gazdálkodásra.

2.4. A székelyföldi mezőgazdaság ágazati helyzete

Annak érdekében, hogy meg tudjuk érteni azokat a változási folyamatokat, amelyek ma a székelyföldi mezőgazdaságot jellemzik, fontos ismernünk a térség természet-gazdasági potenciálját, regionális fejlesztési tervekben elfoglalt szerepét. A 17. ábra mutatja a Közép-regió működő gazdasági rendszerét.

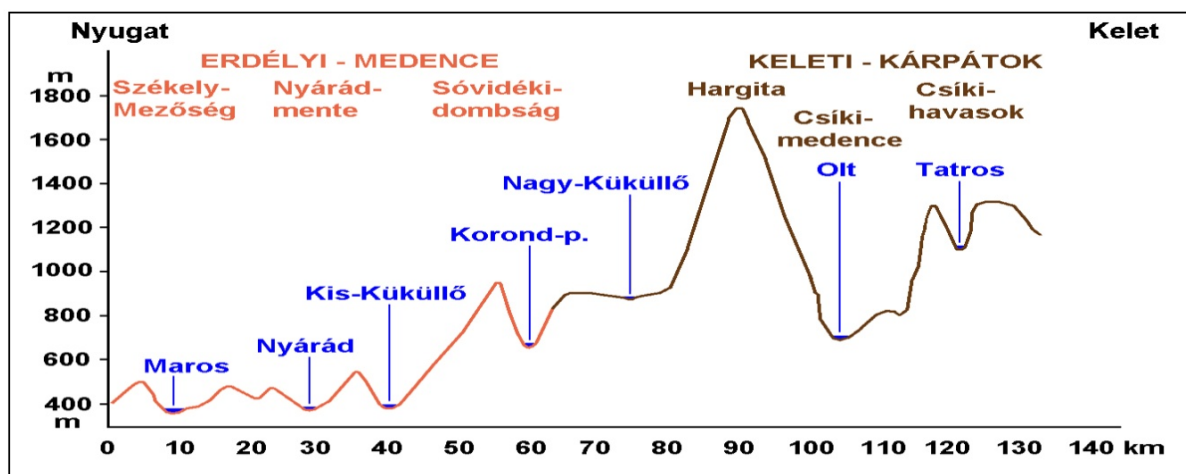
²⁶ Vö: SZENDI (2009): I.m., 30-33. p.

²⁷ Vö: SÁRFALVI Béla: *A világnépesség növekedése*. In: Humánökológia, 314-322. p.

17. ábra: A Közép-régió működő gazdasági rendszere
(Forrás: Ilyés, 2016 az ADR-Centru, 2014 alapján)

A Közép-régió gazdaságfejlesztési terveiben a történelmi Székelyföld területeinek besorolásánál kiemelt fontosságú a turizmus és az erdészeti ágazatok fejlesztése, a mezőgazdaság főként a székely régió nyugati felében jelentős. A Nyárad-, Küküllő- és Maros-menti területek mezőgazdasági értéke magas, akárcsak az erdővidéki területeknek. A kiemelt turisztikai és erdészeti jelentőségű kelet-székelyföldi területen is figyelemre méltó a mezőgazdaság, ezen belül is az állattenyésztés. A jellegzetes birtokszerkezet és a hagyományos gazdálkodás elsősorban a családi és kisvállalkozói struktúráknak kedvezett. Székelyföld természetföldrajzi jellemzői meghatározták és meghatározzák a térségben optimálisan végezhető mezőgazdasági tevékenységet és a gazdálkodás szerkezetét. A térség változatos domborzata (18. ábra) és a domináns erdészeti területek jelentős legelői a történelem során az állattenyésztést tették lehetővé az itt élők számára. A hagyományosan extenzív és félintenzív tartásmódok csak sajátosan értelmezhetőek a jelenben, hiszen a tartástechnológia, a takarmánykészítés és a termékek értékesíthetősége jelentősen megváltozott.

18. ábra: Székelyföld domborzatának szelvénye a tengerszint függvényében
Forrás: Elekes, 2015

A Közép-régió teljesítőképességét értékelve kitűnik, hogy a térség mezőgazdasági termelésre legalkalmasabb részei a dombsági területek és a hegységközi medencék. Így rögtön feltehetjük a kérdést: miért csak ekkora előállított érték jelenik meg a piacon és a külgazdasági mutatókban a román agrárágazat potenciálját tekintve? Miért versenyképtelen a román agrártermék az uniós piacon és ezen belül a román belpiacon? A jelen kutatás tárgyát képező – korábban magas mezőgazdasági potenciállal bemutatott – székelyföldi megyék kibocsátó képessége nagyon szerény. A burgonya szempontjából nagytermelőnek számító Hargita és Kovászna megyei termelők jelentős része nem rendelkezik modern, nagy kapacitású tárolóval és a termékeket nem dolgozzák fel. Így a térségi termelőkapacitások növekedésével nem járt együtt a piacra jutási feltételek javulása.

2.5. A székely agárgazdaság formái és jellegzetességei

A 2015-ben megjelenő 37-es – a mezőgazdasági tevékenységek csoportosítását és rangsorolását szabályozó – törvény szerint a mezőgazdasági tevékenységet folytató szervezetek a gazdasági méretük alapján a következők lehetnek:

- legfeljebb 1999 euró árbevételt termelő **kényszervállalkozások** (farmok), amelyeknél a teljes termelés saját fogyasztásra kerül.
- 2000-7999 euró árbevételt generáló **félíg kényszervállalkozások** (farmok), amelyeknél az önellátás mellett a saját termékek bizonyos része értékesítésre is kerül.

- 8000-49.999 euró árbevételt generáló **mezőgazdasági kereskedelmi kisvállalatok**, amelyek termelésének fele értékesítésre kerül.
- 50.000-999.999 euró árbevételt generáló **közepes mezőgazdasági kereskedelmi vállalatok**, amelyek a termelésük teljes volumenét értékesítik.
- 1.000.000 euró feletti árbevételt generáló **mezőgazdasági nagyvállalatok**, amelyek a teljes termelésüket a piacon értékesítik.

A törvény szerint a kényszervállalkozások a termékeiket a törvényeknek megfelelően feldolgozhatják hagyományos módszerekkel, amelynek során hagyományos termékeket állítanak elő. A mezőgazdasági kereskedelmi vállalatoknak a saját feldolgozott termékek előállítására a törvényeknek megfelelő feldolgozó egységeket kell kialakítaniuk.

A törvényi szabályozás alapja az ágazatban vállalkozók csoportosítása, az árbevétel, valamint az adott mezőgazdasági potenciál beazonosítása. Mindez fontos alapjául szolgál a területalapú támogatások kiosztásának, valamint a mezőgazdasági egyéb céltámogatások kifizetésének.

Ez a struktúra azonban nem, vagy csak részben tükrözi a mezőgazdasági tevékenységet létrehozó egyén motivációs rendszerét, amelynek szellemében a mezőgazdasági tevékenységet végzi:

- **vidéki háztáji gazdaság** (kisállatkert): előnye az életszerűség és a természet körforgásában való részvétel. Alapja az önellátás, a gazdaság vezetője a tevékenységet főállásban végzi, a család többi tagja más ágazatban is dolgozik. A tevékenység alapja a diverzifikáció.
- **vidéki családi modern gazdaság** (a háztáji egy ágát felerősítette, de próbál a körforgásban is maradni): egy korábbi háztáji gazdaság egyik ágazata fejlődik, amely a család számára jelentős árbevételt generál (pl. 100 fős szarvasmarha- és sertésfarmok jellemzőek a Székelyföldre). A család egy bizonyos része életvitelszerűen végzi a mezőgazdasági tevékenységet, de külső munkaerőt is alkalmaz a vállalkozás. Jelentős technológiai beruházásokat hajtanak végre a hatékonyság javítására.
- **kiegészítő nosztalgiagazdaság** (a háztáji gazdaság az alapja, de van finanszírozási háttere, nem ebből él): elsősorban értelmiségi réteg hozza létre, akik tudatosan végzik az elsősorban öröklés útján tulajdonukba kerülő területen a mezőgazdasági tevékenységet.

- **kiegészítő vállalkozói gazdaság** (egy gazdálkodási ágat kiválaszt és vállalkozása nyereségét abba fekteti be a haszon reményében): a létrehozó egy vállalkozással rendelkező egyén, aki a gazdasági szféra egy másik ágazatában végez tevékenységet, azonban kiegészítő tevékenységként mezőgazdasági tevékenységet is ellát valamilyen arányban. (Sok esetben az élelmiszer-feldolgozás melléktermékének hasznosítására vagy a turizmus számára nyersanyag- és élménykörnyezet kialakítására épít.)
- **mezőgazdasági nagyvállalkozó gazdaság** (egy megadott állatfaj tenyésztésére szakosodott vállalkozó, ahol az állattenyésztési technológiát szakember irányítja): a létrehozó vállalkozó kifejezetten versenypiaci környezetben dolgozik. A termékei feldolgozására saját feldolgozó kapacitással is rendelkezhet, jelentős szakmai és technológiai beruházásokat végez. Elsődleges szempont a minél magasabb nyereség realizálása.

A 7. táblázat bemutatja a fenti gazdálkodói típusok besorolását a technológiai szint, a gazdálkodásban jellemző tudatosság és a közösségi kötődési szint rendszerébe.

7. táblázat

Technológiai szint, tudatosság a gazdálkodásban és a közösségi kötődési szint az egyes székelyföldi gazdálkodási formáknál

Gazdaság típusa	Technológiai szint	Tudatosság a gazdálkodásban	Közösségi kötődés szintje
Háztáji	alacsony	magas	közepes
Családi modern	alacsony	magas	közepes
Nosztalgia	közepes	magas	magas
Kiegészítő	közepes	magas	alacsony
Nagyvállalati	magas	közepes	alacsony

Forrás: Ilyés, 2017 saját megfigyelés és értékelés

A székely mezőgazdasági vállalkozási formák közösségépítő szerepe nagyon változatos, ezt jelentős mértékben befolyásolja a vállalkozást létrehozó tulajdonosi kör értékítélete, vállalkozási célkitűzése, valamint a vállalkozás fizikai elhelyezkedése. A farmok technológiai felszerelésének mértéke egyenesen arányos a farm méretével. Elsősorban a nagy mezőgazdasági vállalatok voltak képesek fejlett technológiák finanszírozására, valamint uniós mezőgazdasági finanszírozási források igénybevételére.

Felhasznált irodalom

1. Adrian PINTEA (2013): *Studii comparative privind stările, tendințele și perspectivele producției animale în România și Uniunea Europeană*. Letöltés ideje: 2017. április 24., 22 óra
2. BENKŐ Elek (2012): *A középkori Székelyföld I-II*. MTA, Budapest
3. DEMÉNY István – GAZDA Klára – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc – TÁNCZOS Vilmos (2000): *Magyar népi kultúra*. RMPSZ, Kolozsvár
4. DR. CZIRE Szabolcs (2009): *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár
5. ELEKES Tibor (2015): *Táj–területhasználat–gazdaság kapcsolatrendszerének székelyföldi sajátosságairól*. Kézirat, megjelenés alatt.
6. ELEKES Tibor (2011): *Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig*. Földrajzi Közlemények – A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata, Budapest, 135. évfolyam. 4. szám, 416. oldal
7. GÁL Erika (2012): *Állatcsontleletek a középkori Székelyföldről*. In: Benkő Elek: *A középkori Székelyföld I-II*. MTA, Budapest
8. GERÉB László PhD (2013): *A székely vállalkozó és környezete*. In: Ambrus Tibor: *Vállalkozói műhelytitkok Erdélyben*. NKTK, Budapest
9. ILYÉS Ferenc (2015): *Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között – székelyföldi kísérletek – doktori értekezés*, Pécs
10. INNS (2016): *A mezőgazdasági ágazatok termelési értéke fejlesztési régiókban-végleges adatok*. Letöltés ideje: 2017. április 24., 23 óra
11. Ionel VADUVA (2017): *Peste 1.800 de firme din agricultură și zootehnie au deschis procedura de faliment în ultimii cinci ani*. Forrás: <http://www.revistafermierului.ro/opinii/item/2543-exclusiv-pest-1-800-de-firme-din-agricultura-si-zootehnie-au-deschis-procedura-de-aliment-in-ultimii-cinci-ani-este-o-imagine-corecta-emil-dumitru-pro-agro.html>. Letöltés: 2017 április
12. KÖVI Pál (1980): *Erdélyi lakoma*. Kriterion, Bukarest
13. LAKÓ Elemér (közzéteszi) (1983): *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*. Kriterion, Bukarest
14. Meatmilkuni (2017): *Colactarea internă a laptelui a scăzut, importul a crescut cu 9.8%*. Forrás: <http://www.meat-milk.ro/insse-colactarea-interna-laptelui-scazut-importul-crescut-cu-9-8>. Letöltés: 2017. április 10.
15. Pallas Lexikon. Forrás: <http://www.kislexikon.hu/gazdasag.html>. Letöltve: 2017 márciusa
16. Revista Fermerului (2017): *Importurile de lapte au crescut de la an la an cu peste 2.300 de tone*. Forrás: <http://www.revistafermierului.ro/romania-agricola/zootehnie/item/2540-newsflash-ins-importurile-de-lapte-au-crescut-de-la-an-la-an-cu-pest-2-300-de-tone.html>
17. Sandu DUMITRU (2010): *Disparități sociale în dezvoltarea și în politica regională din România*, Universitatea București. Proiect de cercetare „Dezvoltarea capitalului comunitar din România”, cod CNCISIS-ID 2068, in ADR-Centru

18. Sandu DUMITRU (2011): *Dezvoltarea Regională în România, Granițe socioculturale în mișcare*. Elérhető: http://audieri.advocacy.ro/sites/audieri.advocacy.ro/files/files/pagini-audiere/documente_conexe/2012-1/2011_sandu_d_dezvoltarea_regionala_in_romania.pdf, letöltve: 2015.03.14, 00.25
19. SÁRFALVI Béla: *A világnépesség növekedése*. In: *Humánökológia* 314-322. p.
20. SZENDI Gábor (2009): *Paleolit táplálkozás*. Jaffa, Budapest
21. Z.F. (2014): *Atlasul economic al României*. Elérhető: <http://www.zf.ro/romania-5/atlasul-economic-al-romaniei-prima-editie-din-capitalism-13645436>. Letöltve: 2014.03.14, 23.21
22. Z.F. (2016): *Avantajele si dezavantajele fermelor de vaci de lapte din Romania*. 27 iunie 2016. Forrás: www.gazetadeagricultura.info/animale/bovine/18943. Letöltve: 2017 februárjában

3. OPTIMÁLIS TEHÉNTARTÁS VIZSGÁLATA SZÉKELYFÖLDÖN

Maga a tanulmány nem tartalmaz szakmai hivatkozásokat, hisz a szerzők személyes szakmai munkája, felmérései és tapasztalatainak összefoglalása került a munkába. A tapasztalatok összefoglalása több mint 100 kisfarm (átlagban 4-10 állomány/farm), valamint egy nagy, 100 állományú farm látogatása alapján készült.

Köszönetet mondunk a gazdáknak a támogatásért és az alkotó segítségükért, de kiemelten köszönjük Bányász József, dr. Bodó József, Péter József és Szócs Béla önzetlen hozzáállását.

3.1. Röviden a tejről és annak minőségéről

A tej összetett biológiai folyadék, amely a szükséges táplálóanyag-komponenseket optimális mennyiségben és összetételben tartalmazza. A legújabb tudományos kutatások tükrében a tej és tejtermékek szerepe az emberiség ételmezésében hangsúlyozódik, az emberi egészség őrzőinek, s mint a legfontosabb élelmiszertermelőt, a tehenet az emberiség dajkájának tekintik.

„Annak a gazdának köszönni sem kell, akinek az állatán páncélos a trágya. Az ilyen gazda nem gondozza, csak tartja, kínozza az állatait.” (Ferenczy Ferenc állatorvos örök érvényű megállapítása)

Mitől is függ a tej minősége?

A gazda teheneltartási gyakorlatán kívül elsősorban attól, hogy a tehén mit eszik. Székelyföld nagy előnye, hogy kitűnő legelői vannak. A fű összetétele rendkívül gazdag, 70-80 fűféléből áll össze, egyik illatosabb, magasabb tápértékű, mint a másik. A tehenek Székelyföldön a nyári szabadtartásban különféle gyógyfüveket is legelnek, ezzel a tej minősége is természetesen javul. A stresszmentes tartási körülmények, a gazda-állat viszony, higiénia, egészség, friss levegő, jó ivóvíz, fiatal szárított vagy legelt alaptakarmány (széna, sarjú, legelt fű), annak összetétele (20-40% pillangósok, fűfélék és leveles (gyógy)növények...) mind hozzájárulnak a tej minőségéhez.

Ezek tápanyagtartalma bejut az állati szervezetbe, és jelentős része a tejen keresztül távozik. Ezért tud olyan aromás, egészségvédő lenni a székelyföldi tej, és ettől is tud olyan

szép halványsárga színe lenni a belőle készült tejtermékeknek (a halványsárga színt a nyári legelt fű adja, télen a termék fehér, ha szénát eszik az állat).

Az is előny, hogy Székelyföld környékén nincs elterjedve a siló. A rossz silónak jellemzően nagy a savassága, ezért nem lesz minőségi a tej tőle.

Mit is kell tenniük a gazdáknak, hogy a tej egészséges állapotban jusson a fogyasztóhoz?

Az állat szeretetén kívül, a gazdáknak elsősorban megfelelően kell gondozniuk, táplálniuk és tisztán tartaniuk az állataikat. A gondozás a tehén tisztán tartását és napi rutinjának tiszteletben tartását jelenti.

A takarmányozást illetően a legeltetésen túl a tehén tejhozamától függően lehet és kell is gabonafélét adni a szárazanyag-tartalom pótlásához, azonban csak 8-10 literes napi termelésen felül, addig nem indokolt. A nagy tejhozamú teheneknél étrendkiegészítőt is lehet alkalmazni.

Naponta kétszer kötelező a trágya eltávolítása, és valahányszor bemegy a gazda az istállóba, megteheti az eltávolítást, azzal a feltétellel, hogy nem zavarja a pihenő állatokat.

Az állat fekvőhelye is megfelelő hosszúságú kell, hogy legyen. Ha túl hosszú, maga alá trágyázik és összemocskolja magát, a tőgyét. Ha túl rövid, beleér a fara a trágyalébe.

Időközönként meg kell súrolni, tisztogatni az állatokat. Ma már vannak automata kefék a szabadtartású állatoknak. De a tisztítást, takarmányozást nem szabad közvetlenül a fejés előtt megtenni, mert a leszálló por belekerül a tejbe.

Fejés után kell etetni már csak abból a szempontból is, hogy a tehén tőgycsatornáit még körülbelül fél óráig nyitva vannak, ha belefekszik a koszba, akkor behatolhatnak a baktériumok és befertőződhet a tőgye. El kell ilyenkor terelni a figyelmét a lefekvésről etetéssel, itatással.

A tőgyet hogyan kell megtisztítani, hogy higiénikus maradjon a tej?

Gépi fejéshez és kézi fejéshez eltérő módon kell megtisztítani a tőgyet. Ami közös, hogy a fejőember kezét kell, hogy mosson előtte szappannal, meleg vízzel, legyen védőköpenye. Azután a tőgyet is meg kell mosni és szárazra törölni, majd elvégzünk egy tőgymasszírozást, hogy serkentsük a tejcsatornák megnyílását.

A fejés kezdetén minden tőgybimbóból ki kell fejni egy picit egy külön edénybe, mert a csicsben (tőgybimbóban) levő tej nagyon mikrobagazdag, megfertőzheti a többi tejet is. Nagyon fontos, hogy a lefejt tejet tiszta kendővel szűrjük bele a kannába, majd azt, ha megtelt, azonnal kivigyük az istállóból, különben beszívja a trágya szagát, telítődik vele.

Kicsit szellőzni kell hagyni a tejet egy száraz, fedett helyen, és csak azután leszigetelni a kannát, mert ha nem tesszük, befűlled a tej.

Ezután lehetőség szerint azonnal a csarnokba kell vinni, vagy ha erre nincs lehetőség, minél hamarabb lehűteni, lehetőleg 4 Celsius-fokra. Ha nem hűtik le a tejet, a benne lévő csírák nagyon elszaporodnak, megrontják a tejet.

3.2. Szarvasmarha-tenyésztés és -takarmányozás elvei és gyakorlata

3.2.1. A tehenek takarmányozása

Itt a legfontosabb cél, hogy az állat egészsége, a tejtermelés gazdaságossága szempontjából a tejelőtehen takarmányozása harmóniában kell, hogy legyen a hosszú (6-8 laktációt tartalmazó) tenyésztési idővel. Négyfázisú takarmányozási rendszer a javasolt:

- a. **a laktáció korai fázisában** (100 nap) a tehén maximumra növeli tejtermelését, a szárazonállás időszakában felhalmozott tartalékot mobilizálja és tejtermelésre hasznosítja. Az energia és fehérjetartalom jóval az átlag fölött kell, hogy legyen, a maximális tejtermelés elérése és minél hosszabb ideig történő szinten tartása érdekében. Ebben az időben a felvett tömegtakarmány mennyisége az állat testtömegének 3-4%-a legyen.
- b. **a laktáció középső szakaszában** a tejtermelés csökken, a tápanyagszükséglet fokozatosan csökken, beleértve a fehérje- és energiatartalmat is. Ez nagyobb mennyiségű tömegtakarmány felhasználását jelenti.
- c. **a laktáció késői szakaszában** a tehén a tejelés végén van, a tejtermelés alacsony, csökkenteni szükséges a takarmány fehérje- és energiaszintjét. De szükséges elegendő takarmányt etetni, az elveszett testtömeg visszanyerésére és a tartalékok újraképzésére.
- d. a negyedik fázis a **szárazonállás időszaka**, amikor a tehén fehérje- és energiaszükséglete alacsony. Ebben az időszakban a fehérjeszükséglet kielégítésére általában elegendő a tömegtakarmány. A szárazonállás utolsó két hetében úgy növeljük az abraktakarmányt, hogy a borjázás idejére elérje a testtömeg 1%-át. A kalciumtartalmat csökkentjük 0,2%-ra, így megvalósul a szervezet kalciumtartalmának mobilizálása, megelőzve az ellési bénulás kialakulását.

A megfelelő takarmányozás érdekében tekintsük át a takarmányok csoportosítását és az egyes csoportok legfontosabb jellemzőit

Zöldtakarmányok

A kérődző állatok természetes takarmányai. Laktogóg hatásuk nagy vegetációs víztartalmukkal, jó emészthetőségükkel, kedvező étrendi hatásukkal, a karotin-ellátásra gyakorolt kedvező befolyásukkal magyarázható.

A zöldtakarmányt nem terheli tartósítási költség, így olcsó takarmányozás valósítható meg. Sok telepen felhagytak a monodiétás takarmányozással, rátérve a kombinált takarmányozásra.

A fűféle zöldtakarmányok közül a természetes gyepek, kaszálók természetes fűvei, fűkeverékei, a zöld rozs, őszi árpa, tavaszi árpa, zab (zabos bükköny), őszi és tavaszi keveréktartományokat említjük meg.

A pillangós zöldtakarmányok közül a lucerna, lóhere (vörös here), baltacím, szarvaskerep a legelterjedtebb. Nagy a fehérjetartalmuk, nagy mennyiségben etetve jelentős fehérjetöbblet halmozódik fel a szervezetben, ez egyfelől pazarlás, de negatív hatása van a termékenyítési, szaporodásbiológiai eredményekre is.

Mind a fűfélék, mind a pillangós zöldtakarmányok értékét nagyban befolyásolja a kaszálás, betakarítás időpontja. A vegetáció előrehaladtával a nyersrosttartalom (cellulóz) megnő, a szárazanyagra számított energia- és fehérjetartalom fokozatosan csökken.

Említésre méltó az ún. zöld futószalag használata áprilistól novemberig a következők szerint:

- április–május: rozs, szösös bükköny, rozsos-búzás bükköny, lucerna, vörös here, baltacím;
- június: zabos bükköny, lucerna, keveréktakarmányok;
- július–szeptember: kukoricacsalamádé, lucerna, vörös here;
- október: kukoricacsalamádé másodvetésből;
- november: répafej, takarmánykáposzta.

Silózott takarmányok (szilázsok)

Ezeket az erjedési savak jelenléte különbözteti meg a zöldtakarmánytól. A szerves savak a kérődző állatok anyagforgalmának normális termékei, amelyeket energiaszükségletének fedezésére, termékelőállításra használ.

Szükséges hangsúlyozni, hogy mind a monodiétás, mind a félmonodiétás (kombinált) takarmányozás alapja a szilázs.

Lényeges, hogy a tehenek a szilázsból elegendő szárazanyagot fogyasszanak, amit a szervessav-összetétel és a szárazanyag-tartalom határoz meg. A silózott takarmányok közül a tehenek takarmányozásában a kukoricaszilázs a legjelentősebb.

A legjobb minőségi szilázst a 30-35% körüli szárazanyag-tartalommal besilózott kukoricából nyerjük (viaszérés vége). Kevesebb szárazanyag-tartalommal kevesebb takarmányegység valósítható meg, az ecetsavhányad növekedésével a minőség is romlik. 35-38% szárazanyag-tartalom fölött az erjeszthetőség csökken a könnyen oldódó szénhidrátok csökkenése miatt, 40% fölött a tömöríthetőség is romlik. A fűszilázs is számításba jöhet a tehenek takarmányozásában. Természetes erjedő képessége nem teszi lehetővé, hogy 18-22% szárazanyag-tartalommal jó minőségi szilázst állítsunk elő, fonnyasztással, silózási segédanyagok felhasználásával javítható (30% szárazanyag-tartalom). Ez viszont az időjárástól való nagyfokú függőséget jelent.

A pillangós takarmányokból készült szilázs jelentős a tehenek fehérjeellátása szempontjából. A természetes erjedő képességük még a fűféléknél is rosszabb, fonnyasztott állapotban vagy segédanyagokkal oldható meg. Az egymenetes silózással készített szilázsok esetén nagyfontosságú a karotintartalom.

Szénafélék

Elsődleges funkciója a takarmány fejadagban az, hogy az állatok nyersrostellátását biztosítsák, a bendőfolyadékban megfelelő ecetsav-koncentrációt, a tejtermeléshez szükséges ecetsav-propionsav arányt, valamint a bendő normális működéséhez szükséges szervesanyag-struktúrát adják. A szénák nyersrosttartalma a szárazanyag 30-38%-át teszi ki. A széna alkalmazása azonban ennél sokkal többet jelent, elsősorban táplálóanyag-ellátás szempontjából.

A szénafélék karotin- és D2-vitamintartalma nagyon ingadozó. A karotintartalom a napon tartás idejétől függően 20-50 mg/kg, amely érték a tartás folyamán tovább csökken. A D2-vitamintartalom a fűfélék szénáiban 100-400 NE (Nemzetközi Egység), pillangósszénában 200-1000 NE/kg (a napsütés arányában).

A monodietikus takarmányozási módszerek:

- szilázs, széna
- szilázs, szenázs
- szilázs
- száraz takarmány

Kombinált takarmányozási mód

Az alaptakarmány komponens (kukoricaszilázs) télen, nyáron szerepel az adagban, amelyet nyáron zöldtakarmánnyal egészítenek ki. Komplet takarmányozás esetén a takarmány tartalmazza az abrakkeveréket, a szálas- és a tömegtakarmányt.

3.2.2. A tehenek tartása, elhelyezése

Mélyalmos, zárt (esetleg nyitott) istállóban kötetlen elhelyezési mód a jellemző. Nyugat-Európában mindinkább terjed a betonrácsos, vízpárnás, pihenőboxos tartási mód (a szakminisztériumok is jellemzően ezt támogatják). Ez a módszer meglepően jó eredményekkel jár a hegyi tarka fajta esetében is. Az istállók legyenek könnyűszerkezetesek, mélyalmosak vagy pihenőboxosak. Az etető- és pihenőteret különválasztják, a pihenőtér alomszalma borítású. A jáslakat a kifutókba, karámokba vagy az épületek peremére helyezzük, a közlekedő- és felhajtóutak burkoltak.

A tejtermelő tehén jól alkalmazkodik az időjárás szélsőségeihez, ha a levegő páratartalma csekély és a mozgástér megfelelő.

A kisüzemekre jellemző a kötött tartásmód:

- állás típus, középhossznak megfelelően, 180-240 cm,
- állás szélessége 110-130 cm,
- a padozat legyen: beton, döngölt agyag, téglá, deszka, aszfalt, gumi, műanyag,
- az alom: szalma, fűrészpor, kukoricaszár, homok,
- a kitrágyázás történhet: kézi vagy mechanikus úton – kaparólánc, lengőlapát, kihúzószán,
- etetés, itatás – etetőhosszúság min. 70 cm/állat, szinttartós itatók, temperált önitatók,
- az alomigény általában 2,5-3,5 kg.

Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy egy 500 kg-os szarvasmarha óránként 167 liter széndioxidot távolít el a szervezetből, valamint egy tehén napi ürülékhozama 44-48 kg, amelyből 28-30 kg bélsár.

Mitől adnak jó és sok tejet, és mikor nem szabad zavarni a teheneket?

Reggel ötkor kezdődik a reggeli program: etetés, takarmányozás, trágyázás, 11-től 15 óráig pihenő, majd este nyolcig zajlik a délutáni program: etetés, kötött tehenek esetén a sétáltatás, majd a fejés, és nyolctól reggel ötig újból pihenniük kell az egészséges kérődzéshez.

Az első ellésen át kell esnie hároméves koráig a tehénnek, és onnantól öt, esetleg hét laktációs fázis gazdaságos a húsz liter és azon felüli tejhozamú tehenek esetén. A kimondottan tejtermelő Holstein tehenet, aminek harmincliteres hozam fölötti a termelése, öt laktációnál tovább nem tartják. Az egész szervezet hamar felhasználódik a laktáció során, lesóványodik, még a csontjait is képes leépíteni. Székelyföldön a román tarka faj a leginkább megfelelő, ami a szimentáli svájci faj keresztezéséből alakult ki.

A kereskedőt és a fogyasztót nehéz meggyőzni arról, hogy érdemes többet fizetnie a hazai tejért. A vásárlónak kell rájönnie, hogy a hazai tej jobb minőségű, magasabb tápanyagértékű és megéri többet fizetni érte.

A gyárból hogyan jut el a tej a vásárló asztalára úgy, hogy ne veszítse el minőségét és vele együtt a nehezen megszerzett hírnevét?

Az úgynevezett hőmérsékleti lánc megtartása igen fontos. A tejüzemből speciális hűtőkocsikkal szállítják el a tejtermékeket, a sofőr a fülkében folyamatosan követni tudja a csomagter hőmérsékletét. Ám a kereskedőnek is megfelelően kell tárolnia a tejet. Lerakodás után nem használ a terméknek, ha két órán át a tűző napon áll a rámpán, ahogy a mai nyitott hűtőket is érdemes lenne megvizsgálni, hogy 4 Celsius-fokon tartják-e a tejet. Mári néninek is természetesen oda kell figyelnie, hogy az üzletből kijövet ne diskuráljon hosszasan a kánikulában, mert hazaérve sűrű szitkozódás lehet a megvásárolt tejtermék vége.

Itt jegyezzük meg, hogy a tejtermékek lejáratí ideje felbontatlan állapotra és a hűtési lánc (főleg nyáron) betartásával értendők!

3.3. Munkaprogram egy tehenészetben

Bármilyen tevékenység legyen, beleértve a lefejő-tehenészeteket is, a munkaprogram minden esetben a következőket tartalmazza:

- a végrehajtandó teendőket,
- ezek időtartamát,
- és azok folyamatát, sorrendjét.

A tehenészetekben, függetlenül azok méretétől, a munkaprogram – teendői, időtartama és sorrendje – összhangban kell, hogy legyen az állatok biológiai követelményeivel, elősegítve a feltételes reflexek fenntartását. A tehenészetek teendőinek specifikus jellege miatt még figyelni kell a munkálatok minőségi kivitelezésére is.

Itt jegyezzük meg, hogy az előzőekben kifejtett laktációk, takarmányozás, munkaprogram jelentősen kihat az állatok tartási költségére is. Nyomatókkal kell megemlíteni, hogy a

székely ember az általa befektetett munkát jellemzően természetes dolognak tartja, annak értékével (helytelenül, de érthetően) nem számol, a tej árára nem vetíti ki.

Mindezek függvényében, az elérendő cél érdekében összpontosítani szükséges:

- elsődlegesen a tehenek táplálkozási követelményeire, a biológiai jólétre és a
- a tehenek szaporodás-biológiai sajátosságaira,
- másodlagosan a tejtermelés, a tejelválasztás biológiai és a kifejt tej minőségi követelményeire.

A minőséget az utóbbi időszakban a tejfelvásárlók erősebben figyelik, alap a tej fajsúlya, zsírtartalma és a csíramentesség értéke. A felvásárlók a minőség figyelembevételével fizetnek a tej után. Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a tej biotermék, mely romlandó, ezért a technológiai fluxus összeállításakor a fejés, a tejbegyűjtés, a tárolás és eladás műveletei folytán a tej minősége ne értékelődjön le. A minőség csökkenésével csökken a felvásárlási ár is

A munkaprogram időbeosztásánál figyelembe kell venni, hogy egy tehén 24 óra alatt meg kell, hogy emésszen kb. 0,8 kg szárazanyagot minden liter megtermelt tejért. 12 óra intervallumban kétszer meg kell fejni. Az állatnak pihennie is kell, hogy kedvezzen a kérődzésnek, a takarmányok emésztésének, a tejválasztásnak és közben sétáltatni-járatni is kell a neuro-endokrin folyamatok serkentéséért. Ezért a teendőket reggel 5-11 óra és délután 15-20 óra között kell tervezni, pihenésre a 20-5 óra és 11-15 óra közötti intervallumokat kell tervezni.

A folyamatok sorrendje a következő:

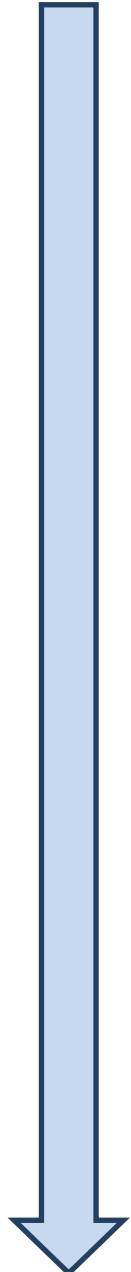
- a. A munka a pihenőboxok, az állatok hátsó felének gyors *takarítása*val kezdődik.
- b. *Előkészületek a fejésre*: a fejőedények, vedrek, kannák vagy fejőgép előkészítése, védőruha felöltése, kézmosás/fertőtlenítés, tőgytisztításhoz meleg víz, tőgykendő (lehetőleg egyszer használatos), előfejéshez edény, fertőtlenítő folyadék a tőgybimbóknak, tiszta géz a tej szűrésére.
- c. *A fejés*: minden tehén tőgyét megmossuk, szárazra töröljük, előfejés (minden negyedből az első sugarak), a tőgy masszírozása, melyet maximum 1 percre a fejés követ. (Megjegyzés: a fejés ideje alatt nem ajánlatos a szálatakarmányok adagolása a porozás elkerülése, silótakarmány beadagolása a silószagok elkerülése végett. Kerülendő mindennemű stresszhatás – zajok, az állatok ütése, lökdösése, idegen állatok behatolása pl. macska stb.)
- d. A kifejt tejek *átszűrése* a kannákba és eltávolítása az istállóból.
- e. A tej *hűtése*, a legrövidebb úton, 37 °C-ról 5 °C-ra.

- f. *Etetés:* az első adag takarmány: széna, abrak (ha a széna fehérjedús lucerna, here, abrakként gabona ajánlott; ha energiadús szénafű, kukoricaszenázs, szudáni fű, siló, abraknak búzakorpa, olajos pogácsák ajánlottak). A napi abraktakarmányt ajánlott legalább két részre osztani oly módon, hogy közepes tejtermelésnél 100-250 g abrak jusson literenként, 300-400 g/liter tej a nagyobb tejhozamú tehenek esetében. Az abrak mennyisége ne haladja meg a napi szárazanyag-fogyasztás 50%-át.
- g. *A fejőedények tisztítása:* előmosása minimum 60 °C-os, de inkább melegebb vízzel, alkalinos (lúgos), habmentes mosószerrel. Savas mosószer hetente 1-2 alkalommal a megfelelő koncentrációban használatos. (Az erre vonatkozó utasításokat a termék forgalmazója adja meg, melyek a címkén láthatóak.)
- h. *Fejőkelyhek, edények tisztítása:* elengedhetetlen a pulzáló mosogatógép. Ez nemcsak optimális tisztítást végez, hanem megnöveli a fejőgumik élettartamát is. E nélkül nem lehet tartósan jó minőségű tejet előállítani.
- i. *A tehenek kiengedése a kifutókba,* ahol megkapják a szálatakarmány 50%-át és elvégzik a napi sétát. A kifutókban is biztosítani kell a megfelelő ivóvizet (önitatók, vályúk). Itt történik az üzekedő állatok felfedezése, melyeket az észleléstől számított 12 órában inszeminálni vagy fedeztetni kell. Ebben az időszakban végezhetők különböző akciók: kezelések, csoportosítások, egyedesítések, testsúlymérések stb.
- j. Miután a tehenek kikerülnek a kifutóba, következik az *istálló takarítása, a trágya eltávolítása, majd a délutáni takarmányok behordása.*
- k. Délután az *állatok behajtása* az istállóba, etetése (ilyenkor ajánlatos sörélesztő vagy más abrak).
- l. *A fejés előkészítése és a második fejés:* ezek ismétlődnek a reggeli program szerint.
- m. *Etetés:* megkapják a második adagjukat a napi szálatakarmányból.
- n. *Az éjszakai pihenő,* mely nyáron történhet a kifutóban.

A folyamatok struktúráját a fentiek alapján a 19. ábra mutatja be. A strukturálás nagy fontosságú az állatgondozási idő áttekintéséhez és a struktúrához tartozó munkaköltség és naturális elemek, költségek meghatározásához.

A gazdákkal való konzultáció után és ezeket a saját tapasztalatokkal kiegészítve megállapítható, hogy mintegy 15 tehen tartása, ellátása jellemzően napi 6 emberórát igényel. Ha ehhez vesszük a beszerzési és értékesítési időt is, akkor ez átlagban napi 7 emberórát vesz igénybe. Természetesen, ha a család többi tagja is kiveszi a részét a munkából, akkor két fő munkája esetén az egy főre jutó munkaidő feleződik. Ennek akkor van jelentősége, ha

a tejtermelés eredményét nézzük, mert az a számszaki adatok ismeretében csak a támogatással jut a pozitív mezőbe, de a gazdák egyéb tevékenységei ezt kipótolják, tehát összességében a gazdálkodás eredménye pozitív, természetesen több munka mellett. *(Ez a magyarázata annak, hogy a közbeszédben jellemzően az hangzik el, hogy „a tejtermelés nem kifizetődő”.)*

a) Előkészületek a reggeli fejéshez i. állatok gondozására/tisztítására fordított idő ii. fejés-előkészületi idő iii. fejés ideje	
b) Reggeli fejés i. közvetlenül a tőggel kapcsolatos előkészítő tevékenység ii. fejés átlagos ideje	
c) Tejkezelési tevékenység i. tej szűrése, kannákba töltése ii. tej istállóból történő eltávolítása iii. tej hűtési előkészítése iv. fejtőedények tisztítása	
d) Reggeli etetés i. előkészületi idő ii. takarmány szétosztása iii. ivóvízzel történő ellátás iv. kifutóba történő kiterelés	
e) Istálló előkészítése i. trágya kihordása ii. istálló takarítása iii. esti takarmányok előkészítése	
f) Esti fejés i. Állatok gondozására/tisztítására/beterelésére fordított idő ii. fejés-előkészületi idő iii. fejés ideje	
g) Esti etetés i. előkészületi idő ii. takarmány szétosztása iii. ivóvízzel történő ellátás	
Időráfordítás összesen	

19. ábra: A tehéngondozási folyamat napi struktúrája

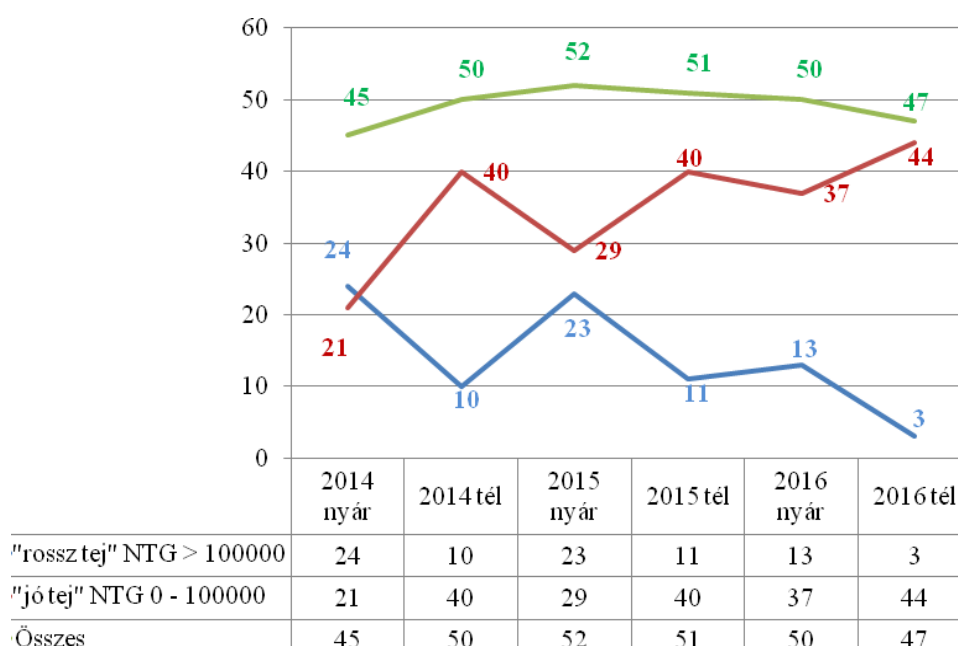
3.4. A tej minőségének számszaki alakulása

A minőség javítása minden egyes szereplőnek kiemelt feladata. Az állami támogatás „csak” törzskönyvezett állomány után jár, tehát a minőség irányába megy el. Kevesebb betegség üti fel a fejét, olcsóbb lesz a tartás, erősebb és követhető génállomány alakul ki, ami pozitív spirált generál.

A minőséggel kapcsolatos számszaki adatokat a következőkkel kommentáljuk:

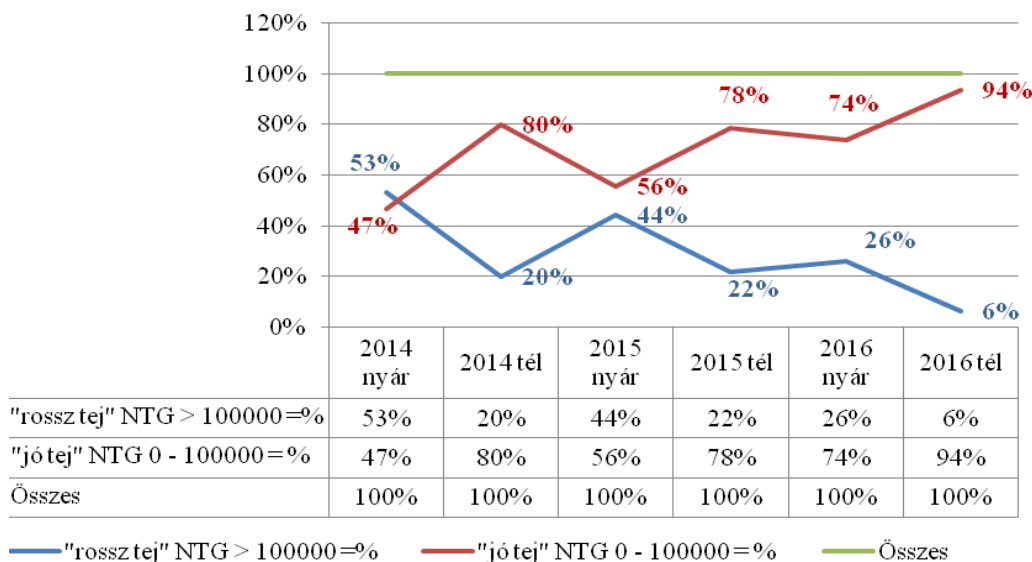
- A feldolgozók minőségi felárat biztosítanak, illetve gyengébb minőség esetén csökkentik a tej felvásárlási árát.
- Az természetes velejárója a minőségnek, hogy a termék jobb lesz, nagyobb forgalmat generál a minőségi termék, hosszabb lesz az eltarthatósági idő is.
- A kitűnő tejminőség megközelítőleg 20 000 összcsíra-sejtszám (NTG) és 4,1-4,2 zsírtartalom esetén van. A tejminőség egyben befolyásolja a késztermék mennyiségét is a minősége mellett (sajt, friss termék stb.).
- Figyelembe kell venni, hogy nyáron a szabadon tartott állomány tejhozama megnő, a minőségben ilyenkor ciklikusság van, nagyobb tejmennyiség esetén romlik/romolhat a minőségi paraméter is.

A 24. és 25. ábrák a Nagy-Küküllő Mezőgazdasági Szövetkezethez (NKMSZ) tartozó tejbegyűjtők számának és az ott begyűjtött tej minőségi változását mutatja.

20. ábra: A „jó és rossz” tejet begyűjtő központok megoszlása (db)
a megjelölt nyári és téli időszak egy-egy hónapjában

Jól látható a tej minőségének folyamatos javulása. Ez a pozitív elmozdulás a folyamatos kommunikációnak, tanulásnak-tanításnak is köszönhető, a tej árának a minőség függvényében történő változással megerősítve.

21. ábra: A „jó és rossz” tejet begyűjtő központok megoszlása (%) a megjelölt nyári és téli időszak egy-egy hónapjában

3.5. Gondolatok, észrevételek, meglátások a tejtermelő gazdákkal történő együttműködés és egyes mélyinterjúk alapján

A tejtermelő gazdákkal folytatott együttműködés során megfogalmazott észrevételeket, tapasztalatokat – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban foglaljuk össze:

- A piros hegyi tarka vegyes hasznosítású a legmegfelelőbb a helyi adottságoknak.
- A tartási forma jellemzően szabadtartású, közvetlen legelőre történő kijárással az optimális, de jellemző kihajtás a legelőre.
- A törzskönyvezett fejőállomány tartása a jellemző, támogatása külön létezik és egyre magasabb, az előrejelzések szerint a közeljövőben pedig csak erre lesz.
- Egy törzskönyvezett fejőstehén átlagos ára mintegy 1300-1500 EUR, szemben a nem törzskönyvezettével, amely 400-500 EUR – ez a garantált minőségi állattenyésztés, illetve közvetett módon a fenntartható minőségi tejtermelés irányába „tolja” el a gazdákat.
- Figyelembe kell venni a vízfogyasztást is, amely jelentős értékű. 60 liter/tehén/nap, éves szinten 20 m³/állat. Saját kút a legmegfelelőbb, kellő éves vízhozammal.

- Jellemzően 8 állat tartása köti le egy ember kapacitását, míg 15 állathoz két ember szükséges. Napi munkaerő-lekötés kb. 6 munkaóra/fő/8-10 állat.
- A tehéntartás gazdaságosságát „tisztán” igen nehéz megítélni. A napi munkaerő-kapacitás lekötés mellett a gazda tud más állatot, lábasjószágot, disznót stb. is tartani, melynek jövedelmezősége (akár a családi fogyasztásra történő hasznosítás révén is) jelentős. Külön jövedelemként kell meghatározni a hús értékesítéséből (családi fogyasztás!) számolható jövedelmet is. Jelentős tételként szerepel a jövedelmezőség kérdésében a támogatás is.
- A gazdák jellemzően a „tejpénz”-t tekintik a jövedelmezőség mérőszámának. Itt kb. 1,0 lej körüli érték a jellemző, amely függ a minőségtől és a tejfelvásárló piaci gondolkodásától is. Számok nélkül is érezhető, hogy a tisztességesen végzett gazdálkodás a család ellátásán kívül minimális jövedelmezőséget is biztosít.
- A falu szép csendben öregszik, egyre többen adják el az állataikat, nem jönnek „haza” a fiatalok. Ennek oka, hogy nehéz fizikai munka szükséges az állattartáshoz és nem társul ehhez biztos jövőkép. A nyitottabb gazdák kiszámoltatják „városban” tanuló/dolgozó gyermekeikkel, hogy az általuk elvitt „hazai” milyen vásárlási értékkel rendelkezik a városban.
- Az állomány növekedésével egyre csökken a fajlagos költség, de ehhez több dolgos kéz szükséges. Mintegy 80 állat tartásához már három (dolgos) ember is elegendő, megfelelő gépesítés mellett.
- Jellemzően használt gépek: traktor, takarmánybehordó, fejőrendszer, hűtőtank, szállítókosci.
- Az átlagos jövedelmezőség meghatározásánál szintén fontos, hogy a legelő saját vagy bérelt, a takarmányt maguk termelik vagy a piacon veszik meg.

3.6. A felmérés eredménye, számszaki értékelés

A tehéntartási gazdaság eredménymeghatározását a tejár figyelembevételével szükséges megközelíteni. Jellemzően 1,0 lej/liter és 1,2 lej/liter tejjárral érdemes kalkulálni, hisz a korábbi tapasztalatok ebbe az irányba mutatnak. Természetesen a tejár ellenértéke függ a mért minőségtől és a helyi csarnok üzemeltetési költségétől, valamint a piaci mozgástól. *(Az egyik legnehezebb dolog megértetni a gazdákkal, hogy a tej átvételi ára piacfüggő. Függ a beszerzési piac mozgásától, azaz a más felvásárlók piaci magatartásától,*

továbbá az értékesítési piac aktuális állapotától. Legjobb példa a sajt, hisz az előállítás és az értékesítés időben elhúzódóan realizálódik.)

Az eredményességet ezen kívül befolyásolja az amortizáció értéke is. Tapasztalatok szerint itt az állomány, az istállók és a gépek amortizációja a meghatározó. Az amortizáció meghatározásánál 15 fős állományt vettünk figyelembe átlagban 6000 lejjel számolva, ahol egy tehén értéke 1500 EUR, míg egy növendék 1000 EUR. Az így meghatározott amortizáció értékét megfeleztük, mert a kiöregedett tehén „maradványértékét” is figyelembe kell venni, hisz annak piaci értéke van. Egy tízéves amortizációs periódussal számolva a beruházás értéke 15 fős állományra vetítve 186.000 lej, míg az éves amortizáció értéke 7150 lejjel határozható meg (8. táblázat). Az amortizáció-elszámolást részletezi az 1. függelék.

8. táblázat

Amortizáció alakulása (lej/év)

Sorsz.	Megnevezés	A beruházás értéke	Amortizációs évek száma	Éves amortizáció értéke
1	Állomány	90.000	10	4500
2	Istálló	90.000	40	2250
3	Gépek	6000	15	400
	Összesen	186.000		7150

Az eredményesség 1,0 lej/liter felvásárlási árral kalkulálva 15 tehén esetén, tehenenként napi 11 liter, évi 4000 liter átlagos tejhozammal (alapja a 305 napos laktációra számolt 13 liter/nap átlagos tejhozam) és egyéb jövedelmekkel (támogatás, saját felhasználás, húsertékesítés) számolva 124.000 lej évi jövedelem keletkezik. Ennek a jövedelemnek a létrehozására 95.625 lej költségfordítás szükséges, mely a takarmányból, a humán erőforrás-igényből és egyéb járulékos költségből áll (9. táblázat). A számítást a 2. függelék részletezi. *1,0 liter/lej tejárral kalkulálva (a megadott premissák szerint) az adózás utáni mérleg szerinti eredmény, támogatással együtt, 17.829 lej/év.*

1,2 lej/liter felvásárlási árral kalkulálva 15 tehén esetén, tehenenként napi 11 liter, évi 4000 liter átlagos tejhozammal és egyéb jövedelmekkel (támogatás, saját felhasználás, húsertékesítés) számolva 135.800 lej évi jövedelem keletkezik. Ennek a jövedelemnek a létrehozására 95.625 lej költség jelentkezik, mely a takarmányból, a humán erőforrás-igényből és egyéb járulékos költségből áll (10. táblázat). A számítást a 3. függelék részletezi. *1,2 liter/lej tejárral kalkulálva (a megadott premissák szerint) az adózás utáni mérleg szerinti eredmény, támogatással együtt, 27.741 lej/év.*

Eredményszámítás 1,0 lej/liter tejár mellett

	EREDMÉNYESSÉG	Lej/év
1.	Jövedelem	124.000
1.1	Tejértékesítés	59.000
1.2	Hús élő állat formájában	35.000
1.3	Saját fogyasztás	3000
1.4	Támogatás	27.000
	- Terület	
	- Tehén	
	- Törzskönyvezett fejő	27.000
	- Tej	
1.5	Egyéb	
2.	Költségek	95.625
2.1	Humán erőforrás	61.200
2.2	Takarmány 15 főre 1 év alatt	30.150
	Takarmány 1 főre 1 év alatt	2010
	- Száraz széna	1400
	- Kukoricasiló – lej/állomány	
	- Abrak – lej/állomány	550
	- Víz – lej/állomány	60
2.3	Istállófenntartás	2400
2.4	Állategészségügy	1875
2.5	Szaporítás	700
2.6	Terület bérleti díja	
2.7	Egyéb működési költségek	
3.	Üzemi eredmény összesen, amiből:	28.375
	Amortizáció	7150
	Finanszírozási költség	
4.	Adózás előtti eredmény	21.225
	Adózás előtti eredmény – lej/állomány	1415
	Adózás előtti eredmény támogatások nélkül	-5775
	Adózás előtti eredmény – lej/állomány	-385
	Adó	3396
5.	Mérleg szerinti eredmény támogatással lejben	17.829
	Mérleg szerinti eredmény/fő lejben	1189

1,0 liter/lej tejjárral kalkulálva (a megadott premissák szerint) az adózás utáni mérleg szerinti eredmény, támogatással együtt, 17.829 lej/év.

Eredményszámítás 1,2 lej/liter tejár mellett

	EREDMÉNYESSÉG	Lej/év
1.	Jövedelem	135.800
1.1	Tejértékesítés	70.800
1.2	Hús élő állat formájában	35.000
1.3	Saját fogyasztás	3000
1.4	Támogatás	27.000
	- Terület	
	- Tehén	
	- Törzskönyvezett fejő	27.000
	- Tej	
1.5	Egyéb	
2.	Költségek	95.625
2.1	Humán erőforrás	61.200
2.2	Takarmány 15 főre 1 év alatt	30.150
	Takarmány 1 főre 1 év alatt	2010
	- Száraz széna	1400
	- Kukoricasiló – lej/állomány	
	- Abrak – lej/állomány	550
	- Víz – lej/állomány	60
2.3	Istállófenntartás	2400
2.4	Állategészségügy	1875
2.5	Szaporítás	700
2.6	Terület bérleti díja	
2.7	Egyéb működési költségek	
3.	Üzemi eredmény összesen	40.175
	Üzemi eredmény összesen támogatás nélkül	13.175
	Amortizáció	7150
	Finanszírozási költség	
4.	Adózás előtti eredmény	33.025
	Adózás előtti eredmény – lej/állomány	2202
	Adózás előtti eredmény támogatások nélkül	6025
	Adózás előtti eredmény – lej/állomány	402
	Adó	5284
5.	Mérleg szerinti eredmény támogatással lejben	27.741
	Mérleg szerinti eredmény/fő lejben	1849

1,2 liter/lej tejjárral (a megadott premissák szerint) kalkulálva az adózás utáni mérleg szerinti eredmény, támogatással együtt, 27.741 lej/év.

3.7. Összefoglaló megállapítások

Megállapíthatjuk, hogy:

- tényszerűvé vált az az általánosan ismert „hipotézis”, miszerint a gazdák nem foglalkoznak az állattartás költségeivel;
- ez a helyzet adja a felmérés bizonytalanságát/kockázatát, hisz a felmérés során az adatok értelmezésekor sok ellentmondás volt fellelhető;
- ezen ellentmondásokra rávilágítva az volt az őszinte válasz, hogy „... *nem követtük, nem tudtuk, de mennyire fontos lenne ezt követni...*”;
- ez a helyzet ugyanakkor kiindulópontja lehet egy szisztematikus építkezésnek;
- innen származik a következtetés, hogy Székelyföldön egy reális modell vagy modellek kerüljenek kidolgozásra, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak a költségek számbavételére, a bevételek regisztrálására, a járulékos költségek/bevételek figyelembevételére a tejtermelés gazdaságosságának meghatározásához.

Mielőtt a modellek meghatározásra kerülnek, érdemes egy átlagos (15 állat) tartásának bevételeit/költségét és abból az eredményességet meghatározni.

(Az itt jelzett adatok a felmérésből adódnak, amely valós számok szintetizálásával készült egy relatíve kisszámú mintán. E számokat több gyakorló szakemberrel/gazdával konzultálva megállapítható, hogy a kis minta ellenére fedik a valóságot a már említett bizonytalanságok figyelembevételével.)

A felmérés premisszái:

- Családi méret létrehozása a cél, ezért a számok összegzésében szimulációt alkalmaztunk 15 fős állomány figyelembevételével. Ezt az állatmennyiséget egy gazda minimális családi segítséggel gondozni tudja.
- A tej felvásárlási ára 1,0 lej/liter, illetve 1,2 lej/liter összeggel került meghatározásra.
- A takarmány költségét piaci áron kalkuláltuk, amiben tartalék is van.
- Az egyéb kiegészítő tevékenységben is van tartalék.
- A terület költségét (bérlet, illetve saját tulajdon) nem vettük figyelembe. Ezzel kalkulálni kell, de bármely megközelítés az átlagot torzítaná.

A modellek alkalmazása és az eredmények értékelése alapján a következő gondolatok fogalmazhatók meg:

- 1,0 lej/liter felvásárlási tejjárral és 2 teljes munkaidős személlyel számolva 2000 lej nettó fizetéssel – amiből az időnek csak háromnegyede a tehéntartás, vagyis a megfelelő 1500 lej nettó – az *adózás utáni eredmény évi 18 ezer lej profit, állami támogatás nélkül 6 ezer lej a veszteség.*
- 1,2 lej/l felvásárlási tejjárral és 2 teljes munkaidős személlyel számolva 2000 lej nettó fizetéssel – ahol az időnek szintén csak háromnegyede a tehéntartás, vagyis a megfelelő 1500 lej nettó – az *adózás utáni eredmény évi 27 ezer lej profit, állami támogatás nélkül is már 6 ezer lej nyereség.*

Mindkét változatnál fontos figyelembe venni, hogy a 2 személy csak akkor köti le a teljes munkaidejét, ha a tehéntartás mellett saját maga készíti el (gyűjti be) a takarmányt és/vagy más, jövedelmet termelő tevékenységet is folytat, például más lábasjószágot – majorság, sertés, birka – tart és/vagy növényt termeszt.

3.8. Javaslatok

A kutatás során szerzett tapasztalatok, a gazdákkal folytatott együttműködés és a modellszámítások alapján két területre vonatkozóan fogalmaztunk meg javaslatokat. Ezek a következők:

Javaslatok jövőbeni vizsgálati modellekre:

- a. a nagyobb farm, minimum 50 tehenes állomány tartása,
- b. a jellemzően hagyományos családi gazdálkodás 3-8 tehenes állománnyal,
- c. az optimálisnak tűnő 10-15 darab (amiből 8-10 fejős), amely egy kétgenerációs családot el tud tartani.

A vizsgálatokra a 4. függelékben mellékelünk egy modellt, amit akár napi, heti, havi, évi szinten vezethetnek a gazdák a bevételeikről, illetve a költségeikről az eredmény megállapítása érdekében.

Javaslat a makrokörnyezeti elemekre:

- a. Nem szabad a tejtermelést csak önmagában vizsgálni és elemezni, a makrokörnyezeti elemekkel is össze kell vetni.
- b. Egyik ilyen jellemző elem a tej felvásárlási ára, mely két oldalról közelíthető meg megfelelő tudás esetén:
 - ba.) Az egyik oldal a *tejfeldolgozás hatékonysága*, azaz a tejfeldolgozók munkájának optimalizálása, hisz alacsonyabb költségek mellett magasabb tejjárral lehet kalkulálni, mivel jellemzően a szövetkezetek (gazdák) a tulajdonosai a tejfeldolgozóknak, és ezzel a piaci ár kismértékben bár, de „eltéríthető” nagyobb feldolgozási hatékonyság esetén.
 - bb.) A másik oldal a *gazdák hatékonysága*, mely folyamatos képzéssel, tudásátadással, szakmai háttértámogatással fejleszhető, így a tejtermelés fajlagos mutatói növekedhetnek, ugyanakkor a minőség javulásával magasabb tejfelvásárlási ár érhető el.
- c. Fontos makrogazdasági elem a termelés–feldolgozás–értékesítés akár megyék közötti koordinálása is a méretgazdaságosság és a piaci munka koordinálására.
- d. A fenti feladatok elvégzésére alakult meg négy szövetkezet gesztorálásával egy ún. Ernyőszervezet, ahol a kezdeti nehézségek ellenére a fejlesztő-koordináló munka már elindult.

FÜGGELÉKEK

1. függelék

A beruházás és az amortizáció alakulása

	Premisszák a beruházás értékére és az amortizációra	A beruházás értéke	Hány év alatt amortizálódik le?	Évi amortizáció
Állomány	15 állat átlagban 6000 lejjel (1500 euró a tehén, 1000 euró a növendék), 10 évvel számolunk, de csak az érték felével, mert a végén a kiöregedett tehénnek is van értéke.	90.000	10	4500
Istálló	Beruházás értékének számolása 225 nm (15 nm/állat) X 400 lej/nm és 40 éves amortizáció.	90.000	40	2250
Raktár/csűr			180	0
Gépek	Csak fejőgéppel számolunk, 15 éves amortizációval. A hűtőtank esetében úgy számoltunk, hogy egyesületek működtetik, amit közösségi pénzből, pályázatból szereznek be.	6000	15	400
Vagyon összesen	Az összes vagyon értékeinek, valamint tételeinek, éves amortizációjának összege.	186.000		7150

ADATOK	PREMISSZÁK	Optimális Tehéntartás	Súly
		Székelyföld Családi gazdaság optimalizálva	% jövedelem
Állatállomány / premisszák (L=liter)			
Milyen fajta, hasznosítású?	Piros tarka, vegyes hasznosítású		
Elhelyezési forma télen/nyáron	Szabadtartás, legelőre kijárás		
Szarvasmarha létszám - db	Amiből 5 meddő és kisborjú	15	
Tehenek száma - db	Törzskönyvezett fejős	10	
Tehenek aránya - % egészsből		67%	
Átlagos életkor (1 laktáció = 305 nap + 60 nap száraz)	10-12 év erős laktáció		
Állatállomány átlagos értéke - lej/db	1500 euró a törzskönyvezett tehén, 1000 euró a növendék, átlag 1300 euró	6.000	
Állatállomány összértéke - lej		90.000	
Napi tejmenyiség - L/nap/fejőstehenek		11	
Évi tejmenyiség - L/év/fejőstehenek		4.000	
Évi össztejmenyiség		60.000	
- amiből eladásra	1,0 lej/L a tej ára	59.000	
- amiből saját (család) fogyasztásra	Tejként saját célra és eladásra	1.000	
Tejminőség	Csírsejtszám: 20.000, zsír: normál: 4,1-4,2		
Takarmányozás			
Takarmány fajtája	Extenzív, nyáron legelő, de éjszaka néha abrak		
Felhasznált mennyiség			
- száraz széna - kg/állat/év	Száraz széna 4000 kg/állomány/év	4.000	
- kukoricasiló - kg/állomány/év	Nem aktuális		
- abrak - kg/állat/év	kg/állomány/év	500	
- víz - L/állat/év	20 m ³ , 20.000 L/állat/év, 60 L/tehen/nap	20.000	
Emberi erőforrás			
Takarmányozásra	Piaci árral számoltunk, van benne tartalék		
Tartásra, napi gondozásra	A gazda		
Anyagi erőforrás			
Mit fejlesztene?	Tudatosítás az életformára, legyünk büszkéek a farmer szóra, fogyasszuk az egészséges helyi terméket		
Mi az akadálya?	Tudás, fejlődés, tanulás		
Megéri-e a tehentartással foglalkozni?	2 generációs család esetében 10 fejőstehén, 15 db állomány		

	EREDMÉNYESSÉG	PREMISSZÁK (L=liter)	LEJ/ÉV	SÚLY
1.	Jövedelem		124.000	100,0%
1.1	Tej értékesítése	1,0 Lej/L a tej ára	59.000	47,6%
1.2	Hús (élő állat formájában)	Évente 1 db tehenenként, vagyis ebben az esetben 10 x 3500 lej átlagban (törzskönyvezett bika 2.400 lej, üő 4.500 lej), meghatározó súllyal rendelkezik, az évi jövedelem negyede.	35.000	28,2%
1.3	Saját fogyasztás	3 lej/L naponta, 3 literrel számolva saját célra, valamint a bővebb családnak, esetenként kisebb értékesítés szomszédoknak, közeliének.	3.000	2,4%
1.4	Támogatás	Csak a törzskönyvezett állatokra járó támogatást számoltuk, ami 2016-ban 920 euró/törzskönyvezett, ami csökkeni fog az állomány növekedésével. Mi 600 euróval számolunk – fontos, hogy 2017-től most már 5 tehéntől is adnak hegyvidéken. Tejtámogatás esetében ma nagyon változó és sajátos, ezért ezt tartalékban hagytuk mint lehetséges plusz jövedelem, a területalapú támogatásnál nagyon sok a változó: függ a földrajzi adottságoktól, mikor és hogyan kaszálom, mekkora a terület, ki a tulajdonos, hogyan oszlik meg a támogatás a tulajdonos és a bérlő között, ezért ezzel nem számoltunk a jövedelemnél.	27.000	21,8%
1.5	Egyéb	Lehet területi bér, ha a területe egy részét kiadja, a saját célra használat felett, vagy felesleges takarmány, ha saját maga állítja elő a takarmányt és még eladásra is jut... Mi egyelőre ezzel nem számolunk.		0,0%
2.	Költségek		95.625	77,1%
2.1	Humán erőforrás	2 egyenrangú fő 2.000 lej nettóval havonta x 1,7-es szorzó az adókra, járulékokra, mivel a munka nagyon változó lehet a sok párhuzamos tevékenység miatt, például más állatok tenyésztése, vagy más növények termesztése, vagy a takarmány előállítás. Ezekkel nem számolunk a jövedelmi oldalon, vagy piaci áron számoljuk a takarmányt, ezért az emberi költséget 75%-ban, más nyelven 1.500 lejes költséggel számoljuk.	61.200	49,4%

2.2	Takarmány 15 főre 1 év alatt	Lej/év, az alábbi értékek mutatják egy főre az értékeket, amit beszorunk az összállománnyal, vagyis 15-el.	30.150	24,3%
	Takarmány 1 főre 1 év alatt	Lej/állomány	2.010	1,6%
	- száraz széna	Piaci ár 35 lej/tonna vagy 1 kg/0,035 lej, évi 4000 kg/fővel számolva.	1.400	1,1%
	- kukoricasiló - lej/állomány	Mi most ezzel nem számoltunk, de sok esetben használják.		0,0%
	- abrak - lej/állomány	1 kg előállítási költsége 1,1 lej/kg (táppal) évi 550 kg/fővel számolva.	550	0,4%
	- víz - lej/állomány	20 m ³ , vagy 20.000 L/állat/év, vagy 60 L/tehen/nappal számolva, 3 lej/m ³ árral.	60	0,0%
2,3	Istállófenntartás	100 lej villany/hó + 100 lej karbantartás/hó.	2.400	1,9%
2,4	Állategészségügy	125 lej/év minden főre számolva, ami tartalmazza a kezelési és állatorvosi díjakat.	1.875	1,5%
2,5	Szaporítás	70 lej/év csak tehenek esetében számolva.	700	0,6%
2,6	Terület bérleti díja	Itt sem, és a jövedelemnél sem számoltunk bérleti díjjal, habár sok esetben létezik, mivel a takarmánynál piaci árral számoltunk.		0,0%
2,7	Egyéb működési költségek	Egy tartalék sor, ha valakinek van egyéb sajátos működési költsége.		0,0%
3.	Üzemi eredmény összesen	Ha nem számolom amortizációt, „ha már megvan a tehen”.	28.375	22,9%
	Üzemi eredmény összesen támogatás nélkül	Ha nincs támogatás, de nem számolunk amortizációval, mert az már megvan, akkor a tevékenység eredményessége nulla.	1.375	
	Amortizáció	A beruházási táblában szereplő tételek értékeinek eloszlása az amortizációs idővel és az évi amortizáció értékét tartalmazza.	7.150	5,8%
	Finanszírozási költség			0,0%
4.	Adózás előtti eredmény		21.225	17,1%
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány		1.415	1,1%
	Adózás előtti eredmény (támogatások nélkül)	1 lej/L tejár esetében számításunk szerint támogatás nélkül nem eredményes, ahol a támogatás 2021-től kérdéses.	-5.775	-4,7%
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány		-385	-0,3%
	Adó		3.396	2,7%
5.	Mérleg szerinti eredmény támogatással (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva – ez a mai valós kép.	17.829	14,4%
	Mérleg szerinti eredmény/fő (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva.	1.189	1,0%

Megnevezés	Premissák	A beruházás értéke	Amortizációs évek száma	Éves amortizáció értéke
Állomány	10 évvel számolunk, de csak az érték felével, mert a végén a kiöregedett tehénnek is van értéke.	90.000	10	4.500
Istálló	Beruházás értékének számolása 225 nm (15 nm/állat) x 400 lej/nm és 40 éves amortizáció.	90.000	40	2.250
Gépek	Csak fejőgéppel számolunk, a hűtőtank esetében pedig úgy számoltunk, hogy egyesületek működtetik, közösségi pénzből, pályázatból szerzik be.	6.000	15	400
Vagyon összesen	Az összvagyon értékeinek és tételeinek, éves amortizációjának összege.	186.000		7.150

ADATOK	PREMISSZÁK	Optimális Tehéntartás	Súly
		Székelyföld Családi gazdaság optimalizálva	% jövedelem
Állatállomány / premisszák (L=liter)			
Milyen fajta, hasznosítású?	Piros tarka, vegyes hasznosítású		
Elhelyezési forma télen/nyáron	Szabadtartás, legelőre kijárás		
Szarvasmarha létszám - db	Amiből 5 meddő és kisborjú	15	
Tehenek száma - db	Törzskönyvezett fejős	10	
Tehenek aránya - % egészéből		67%	
Átlagos életkor (1 laktáció = 305 nap + 60 nap száraz)	10-12 év erős laktáció		
Állatállomány átlagos értéke - lej/db	1500 euró a törzskönyvezett tehén, 1000 euró a növendék, átlag 1300 euró	6.000	
Állatállomány összértéke - lej		90.000	
Napi tejmenyiség - L/nap/fejőstehenek		11	
Évi tejmenyiség - L/év/fejőstehenek		4.000	
Évi össztejmenyiség		60.000	
- amiből eladásra	1,2 lej/L a tej ára	59.000	
- amiből saját (család) fogyasztásra	Tejként saját célra és eladásra	1.000	
Tejminőség	Csírsejtszám: 20.000, zsír: normál: 4,1-4,2		
Takarmányozás			
Takarmány fajtája	Extenzív, nyáron legelő, de éjszaka néha abrak		
Felhasznált mennyiség			
- száraz széna - kg/állat/év	Száraz széna 4000 kg/állomány/év	4.000	
- kukoricasiló - kg/állomány/év	Nem aktuális		
- abrak - kg/állat/év	kg/állomány/év	500	
- víz - L/állat/év	20 m ³ , 20.000 L/állat/év, 60 L/tehen/nap	20.000	
Emberi erőforrás			
Takarmányozásra	Piaci árral számoltunk, van benne tartalék		
Tartásra, napi gondozásra	A gazda		
Anyagi erőforrás			
Mit fejlesztene?	Tudatosítás az életformára, legyünk büszkéek a farmer szóra, fogyasszuk az egészséges helyi terméket		
Mi az akadálya?	Tudás, fejlődés, tanulás		
Megéri-e a tehentartással foglalkozni?	2 generációs család esetében 10 fejőstehén, 15 db állomány		

	EREDMÉNYESSÉG	PREMISSZÁK (L=liter)	LEJ/ÉV	SÚLY
1	Jövedelem		135.800	100,0%
1.1	Tej értékesítése	1,2 Lej/L a tej ára	70.800	52,1%
1.2	Hús (élő állat formájában)	Évente 1 db tehenenként, vagyis ebben az esetben 10 x 3500 lej átlagban (törzskönyvezett bika 2.400 lej, üdő 4.500 lej), meghatározó súllyal rendelkezik, az évi jövedelem negyede.	35.000	25,8%
1.3	Saját fogyasztás	3 lej/L naponta, 3 literrel számolva saját célra, valamint a bővebb családnak, esetenként kisebb értékesítés szomszédoknak, közelieknek.	3.000	2,2%
1.4	Támogatás	Csak a törzskönyvezett állatokra járó támogatást számoltuk, ami 2016-ban 920 euró/törzskönyvezett, ami csökkenni fog az állomány növekedésével. Mi 600 euróval számolunk – fontos, hogy 2017-től most már 5 tehéntől is adnak hegyvidéken. Tejtámogatás esetében ma nagyon változó és sajátos, ezért ezt tartalékban hagytuk mint lehetséges plusz jövedelem, a területalapú támogatásnál nagyon sok a változó: függ a földrajzi adottságoktól, mikor és hogyan kaszálom, mekkora a terület, ki a tulajdonos, hogyan oszlik meg a támogatás a tulajdonos és a bérlő között, ezért ezzel nem számoltunk a jövedelemnél.	27.000	19,9%
1.5	Egyéb	Lehet területi bér, ha a területe egy részét kiadja, a saját célra használat felett, vagy felesleges takarmány, ha saját maga állítja elő a takarmányt és még eladásra is jut... Mi egyelőre ezzel nem számolunk.		0,0%
2	Költségek		95.625	70,4%
2.1	Humán erőforrás	2 egyenrangú fő 2.000 lej nettóval havonta x 1,7-es szorzó az adókra, járulékokra, mivel a munka nagyon változó lehet a sok párhuzamos tevékenység miatt, például más állatok tenyésztése, vagy más növények termesztése, vagy a takarmány előállítás. Ezekkel nem számolunk a jövedelmi oldalon, vagy piaci áron számoljuk a takarmányt, ezért az emberi költséget 75%-ban, más nyelven 1.500 lejes költséggel számoljuk.	61.200	45,1%

2.2	Takarmány 15 főre 1 év alatt	Lej/év, az alábbi értékek mutatják egy főre az értékeket, amit beszorunk az összállománnyal, vagyis 15-el.	30.150	22,2%
	Takarmány 1 főre 1 év alatt	Lej/állomány	2.010	1,5%
	- száraz széna	Piaci ár 35 lej/tonna vagy 1 kg/0,035 lej, évi 4000 kg/fővel számolva.	1.400	1,0%
	- kukoricasiló - lej/állomány	Mi most ezzel nem számoltunk, de sok esetben használják.		0,0%
	- abrak - lej/állomány	1 kg előállítási költsége 1,1 lej/kg (táppal) évi 550 kg/fővel számolva.	550	0,4%
	- víz - lej/állomány	20 m ³ , vagy 20.000 L/állat/év, vagy 60 L/tehen/nappal számolva, 3 lej/m ³ árral.	60	0,0%
2,3	Istállófenntartás	100 lej villany/hó + 100 lej karbantartás/hó.	2.400	1,8%
2,4	Állategészségügy	125 lej/év minden főre számolva, ami tartalmazza a kezelési és állatorvosi díjakat.	1.875	1,4%
2,5	Szaporítás	70 lej/év csak tehenek esetében számolva.	700	0,5%
2,6	Terület bérleti díja	Itt sem, és a jövedelemnél sem számoltunk bérleti díjjal, habár sok esetben létezik, mivel a takarmánynál piaci árral számoltunk.		0,0%
2,7	Egyéb működési költségek	Egy tartalék sor, ha valakinek van egyéb sajátos működési költsége.		0,0%
3.	Üzemi eredmény összesen	Ha nem számolom amortizációt, „ha már megvan a tehen”.	40.175	29,6%
	Üzemi eredmény összesen támogatás nélkül	Ha nincs támogatás, de nem számolunk amortizációval, mert az már megvan, akkor a tevékenység eredményessége nulla.	13.175	
	Amortizáció	A beruházási táblában szereplő tételek értékeinek eloszlása az amortizációs idővel és az évi amortizáció értékét tartalmazza.	7.150	5,3%
	Finanszírozási költség			0,0%
4.	Adózás előtti eredmény		33.025	24,3%
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány		2.202	1,6%
	Adózás előtti eredmény (támogatások nélkül)		6.025	4,4%
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány		402	0,3%
	Adó		5.284	3,9%
5.	Mérleg szerinti eredmény támogatással (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva – ez a mai valós kép	27.741	20,4%
	Mérleg szerinti eredmény/fő (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva	1.849	1,4%

Megnevezés	Premissák	A beruházás értéke	Amortizációs évek száma	Éves amortizáció értéke
Állomány	10 évvel számolunk, de csak az érték felével, mert a végén a kiöregedett tehénnek is van értéke.	90.000	10	4.500
Istálló	Beruházás értékének számolása 225 nm (15 nm/állat) x 400 lej/nm és 40 éves amortizáció.	90.000	40	2.250
Gépek	Csak fejőgéppel számolunk, a hűtőtank esetében pedig úgy számoltunk, hogy egyesületek működtetik, közösségi pénzből, pályázatból szerzik be.	6.000	15	400
Vagyon összesen	Az összvagyon értékeinek és tételeinek, éves amortizációjának összege.	186.000		7.150

Értékelőtáblázat az Optimális Tehéntartás napi–heti–havi–éves adatainak rögzítéséhez

4. függelék/1. lap

ADATOK	PREMISSZÁK	NAPI	HETI	HAVI	ÉVI
Állatállomány / premisszák (L=liter)					
Milyen fajta, hasznosítású?	Piros tarka, vegyes hasznosítású				
Elhelyezési forma télen/nyáron	Szabadtartás, legelőre kijárás				
Szarvasmarha létszám - db	Amiből 5 meddő és kisborjú				
Tehenek száma - db	Törzskönyvezett fejős				
Tehenek aránya - % egészsből					
Átlagos életkor (1 laktáció = 305 nap + 60 nap száraz)	10-12 év erős laktáció				
Állatállomány átlagos értéke - lej/db	1500 euró a törzskönyvezett tehén, 1000 euró a növendék, átlag 1300 euró				
Állatállomány összértéke - lej					
Napi tejmennyiség - L/nap/fejőstehenek					
Évi tejmennyiség - L/év/fejőstehenek					
Évi össztejmennyiség					
- amiből eladásra	1,0 lej/L a tej ára				
- amiből saját (család) fogyasztásra	Tejként saját célra és eladásra				
Tejminőség	Csírasejtszám: 20.000, zsír: normál: 4,1-4,2				
Takarmányozás					
Takarmány fajtája	Extenzív, nyáron legelő, de éjszaka néha abrak				
Felhasznált mennyiség					
- száraz széna - kg/állat/év	Száraz széna 4000 kg/állomány/év				
- kukoricasiló - kg/állomány/év	Nem aktuális				
- abrak - kg/állat/év	kg/állomány/év				
- víz - L/állat/év	20 m ³ , 20.000 L/állat/év, 60 L/tehen/nap				
Emberi erőforrás					
Takarmányozásra	Piaci árral számoltunk, van benne tartalék				
Tartásra, napi gondozásra	A gazda				
Anyagi erőforrás					
Mit fejlesztene?	Tudatosítás az életformára, legyünk büszkék a farmer szóra, fogyasszuk az egészséges helyi terméket				
Mi az akadály?	Tudás, fejlődés, tanulás				
Megéri-e a tehentartással foglalkozni?	2 generációs család esetében 10 fejőstehén, 15 db állomány				

	EREDMÉNYESSÉG	PREMISSZÁK	NAPI	HETI	HAVI	ÉVI
1	Jövedelem					
1.1	Tejértékesítés	1,0 Lej/L a tej ára				
1.2	Hús élőállat formájában	Évente 1 db tehenenként, vagyis ebben az esetben 10 x 3500 lej átlagban (törzskönyvezett bika 2.400 lej, unó 4.500 lej), meghatározó súllyal rendelkeznek, az évi jövedelem negyede.				
1.3	Saját fogyasztás	3 lej/L naponta 3 literrel számolva saját célra, valamint bővebb családot esetenként kisebb értékesítést szomszédoknak, közelieknek.				
1.4	Támogatás	Csak a törzskönyvezett állatokra járó támogatást számoltunk, ami 2016-ban 920 euró / törzskönyvezett, ami csökkenni fog az állomány növekedésével. Mi 600 euróval számolunk – fontos, hogy 2017-től most már 5 tehéntől is adnak hegyvidéken. Tej támogatás esetében ma nagyon változó és sajátos, ezért ezt tartalékban hagytuk, mint lehetséges plusz jövedelem, a terület alapú támogatásnál nagyon sok a változó: függ a földrajzi adottságok miatt, mikor és hogy kaszálom, mekkora a terület, ki a tulajdonos, hogy oszlik meg a támogatás a tulajdonos és a bérlő között, ezért ezzel nem számoltunk a jövedelemnél.				
	Terület	Nem aktuális				
	Tehén	Nem aktuális				
	Törzskönyvezett fejő	920 euró/ törzskönyvezett MA, egyelőre 600 euróval számolunk – most már 5 tehéntől is adnak hegyvidéken.				
	Tej	Nem aktuális				
1.5	Egyéb	Lehet területi bér, ha a területe egy részét kiadja, a saját célra használat felett, vagy felesleges takarmány, ha saját maga állítja elő a takarmányt és még eladásra is jut... Mi ezzel nem számolunk.				
2.	Költségek					
2.1	Human erőforrás	2 egyenrangú fő 2000 lej nettóval havonta x 1,7-es szorzó az adókra, járulékokra, mivel a munka nagyon változó lehet sok párhuzamos tevékenység miatt, például más állatok tenyésztése, vagy más növények termesztése, vagy a takarmány előállítása és ezekkel nem számolunk a jövedelmi oldalon, vagy piaci áron számoljuk a takarmányt, ezért az emberi költséget 75%-ban, más nyelven 1.500 lejes költséggel számoljuk.				
	Vezető	2 egyenrangú fő 2000 lej nettóval x 1,7-es szerző az adóra x 75% (munka idejének háromnegyede)				
	Napi gondozás					
	Takarmánykészítés					

Költségek (folytatás)

4. függelék/3. lap

2.2	Takarmány 15 főre 1 év alatt	Lej/év, az alábbi értékek mutatják egy főre az értékeket, amit beszorunk az összállománnyal, vagyis 15-el.				
	Takarmány 1 főre 1 év alatt	Lej/állomány				
	- száraz széna	Piaci ár 35 lej/tonna vagy 1 kg/0,035 lej, évi 4000 kg/fővel számolva.				
	- kukoricasiló - lej/állomány	Mi most ezzel nem számoltunk, de sok esetben használják.				
	- abrak - lej/állomány	1 kg előállítási költsége 1,1 lej/kg (táppal), évi 550 kg/fővel számolva.				
	- víz - lej/állomány	20 m ³ , vagy 20.000 L/állat/év, vagy 60 L/tehen/nappal számolva, 3 lej/m ³ árral.				
2.3	Istállófenntartás	100 lej villany/hó + 100 lej karbantartás/hó.				
2.4	Állategészségügy	125 lej/év minden főre számolva, ami tartalmazza a kezelési és állatorvosi díjakat.				
2.5	Szaporítás	70 lej/év csak tehenek esetében számolva.				
2.6	Terület bérleti díja	Itt sem, és a jövedelemnél sem számoltunk bérleti díjjal, habár sok esetben létezik, mivel a takarmánynál piaci árral számoltunk.				
2.7	Egyéb működési költségek	Egy tartalék sor, ha valakinek van egyéb sajátos működési költsége.				
3=1-2	Üzemi eredmény összesen	Ha nem számolom az amortizációt, „ha már megvan a tehén”.				
3.1= 1-2-1.5	Üzemi eredmény összesen támogatás nélkül	Ha nincs támogatás, de nem számolunk amortizációval, mert az már megvan, akkor a tevékenység eredményessége nulla.				
	Amortizáció	A beruházási táblában szereplő tételek értékeinek elosztlása az amortizációs idővel és az évi amortizáció értékét tartalmazza.				
	Finanszírozási költség					
6=3-4-5	Adózás előtti eredmény					
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány					
6.1= 3.1-4-5	Adózás előtti eredmény támogatások nélkül	1 lej/L tejár esetében számításunk szerint támogatás nélkül nem eredményes, ahol a támogatás 2021-től kérdéses.				
	Adózás előtti eredmény - lej/állomány					
	Adó					
5.	Mérleg szerinti eredmény támogatással (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva – ez a mai valós kép.				
	Mérleg szerinti eredmény/fő (lej)	Adózás után, 16%-os profitadóval számolva.				

Megnevezés	Premisszák	A beruházás értéke	Amortizációs évek száma	Éves amortizáció értéke
Állomány	10 évvel számolunk, de csak az érték felével, mert a végén a kiöregedett tehénnek is van értéke.			
Terület				
Istálló	Beruházás értékének számolása 225 nm (15 nm/állat) x 400 lej/nm és 40 éves amortizáció.			
Raktár/csűr				
Gépek	Csak fejőgéppel számolunk, a hűtőtank esetében pedig úgy számoltunk, hogy egyesületek működtetik, közösségi pénzből, pályázatból szerzik be.			
Vagyon összesen	Az összvagyon értékeinek és tételeinek, éves amortizációjának összege.			